

IOANNA KUÇURADİ

HΘIKH
ETHICA
ETICA
ETİK
ETHIQUE
ETHIK
ETHICS

TÜRKİYE FELSEFE KURUMU

TÜRKİYE FELSEFE KURUMU
TÜRK FELSEFESİ YA DA SİMURG DİZİSİ: 5

ETİK

Ankara, 2006

Dizinin Yönetmeni : İoanna Kuçuradi
Yönetmen Yardımcısı Abdullah Kaygı
Dizinin Amblemini Çizen : Erdal Aygenç

ISBN 975-7748-13-7

Bu kitabın Etik İlişki başlıklı birinci ana bölümünün Giriş ile Birinci ve İkinci Bölümü ilk defa 1977'de yayımlanmıştır.

Birinci Baskı : METEKSAN, Ankara 1988

Bu dördüncü baskının yayın hakkı Türkiye Felsefe Kurumunundur. İzin alınmadan kitabın tümü ya da bir bölümü yeniden basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopisi yapılamaz ya da başka bir şekilde kullanılamaz.

Baskı: METEKSAN Anonim Şirketi, Ankara

Athenagoras'la
ilişkimizin, etik değerlerin
yaşandığı bir ilişkinin
anısına.

«Le mal qui est dans le monde vient presque toujours de l'ignorance, et la bonne volonté peut faire autant de dégât que la méchanceté, si elle n'est pas éclairée.»

Camus, *La Peste.*

Aşağı yukarı sekiz yıl önce yazdığım bir kitapta,* *İnsan ve Değerleri*nde, değerlendirme göreliliği olgusundan hareket ederek, değerlendirme fenomeni üzerinde durmuş ve değer sorunlarının görecelik-mutlakçılık ikilemi dışında nasıl ele alınabileceğini; böyle ele alındığında da, değer sorunları konusunda, gerek felsefî bilginin çeşitli alanlarında gerekse kişi yaşamında ne gibi yolların açıldığını göstermeğe çalışmıştım.

Bu açılan yollardan ve en önemlilerinden biri, Etik alanındaydı. Bu yolu, hiç olmazsa bilgisel olarak, yürümek gerekiyordu.

Mutlaka yürümek gerekiyordu; çünkü yüzyılımızda Etiğin Ortaçağını yaşadığı söylenebilir. Etik değer sorunlarıyla hesaplaşmama, bugün en belirgin görünümlerinden birini, çağımıza damgasını vuran bir olguda: değerler adına değer harcamalarında bulur.

Günlük yaşamda adım başında rastladığımız bu harcamalarda değerler, sık sık bir perde olarak kullanılmakla birlikte, çok kere böyle bir harcamanın, gerçekten, değer konusunda bilgisizlikten ileri geldiği dikkati çekmektedir.

Değerler adına değer harcamanın bunca yaygın hale gelmesi, birkaç ana tarihsel nedene bağlanabilir. Bu nedenlerden bir tanesi de, hiç şüphe yok ki, çağımız düşünürlerinin, bilimsellik peşine düştüklerini sanarak, etik değer sorunlarıyla hemen hemen hiç hesaplaşmamasıdır.

Eğer bugün bazı genç insanlar, değer korumaya yönelik bir öbek ilkeden –söz gelişi sosyalismden– hareket ederek, bazı değerleri korumak adına, zorunlu olmadığı zaman bile rasgele insan öldürmeleriyle sonuçlanan eylemlerde bulunuyorsa; bu

---

* Bugüne göre de yirmibeş yıl önce yazdığım, 1971'de yayımlanan kitapta.

genç insanlardan, hatta hatta artık geçersiz hale gelmiş ilkelerle kurulu düzenleri ayakta tutmağa çalışan, böylece de bu eylemlere asıl neden olanlardan çok, etik değer sorunlarıyla bugün hesaplaşmayı şu veya bu nedenle göze alamıyan çağımız düşünürleri sorumludur.

Etik değer sorunlarıyla hesaplaşma gerekliliği, Batı denen dünyada olduğu kadar sosyalist ülkelerde de kendini duyurmaktadır.* Ne var ki, bu hesaplaşmanın, çağımızdaki belli başlı görünümleriyle etik sorunlara cevap verebilmesi için, yeni bir yaklaşım gereklidir.

Etik tarihinde, etik sorunlara kararmıyan bir ışık tutmuş olan özellikle Aristoteles ve Kant, sonra da İnsan Felsefesi görüşleri çerçevesi içinde Schopenhauer ve Nietzsche vardır. Ne var ki, her çağ, kendi tarihsel sorunları açısından etik sorunları ele almak zorundadır.

Etiğin sorunlarına günümüzün sorunları açısından, söz gelişi yukarıda sözünü ettiğim olgu açısından bakıldığında, yeni gelişme yönleri beliriyor.

Bir örnek vereyim: eskiden beri, Kant'ın –bu büyük etikçinin– etik görüşünde beni tedirgin eden bir nokta vardı: «iyi isteme»ye verdiği k a y ı t s ı z ş a r t s ı z önem. Yukarıda sözünü ettiğim olguyu, Kant'ın «iyi isteme» konusunda söyledikleriyle ilgisi içinde düşününce, beni tedirgin edenin ne olduğu aydınlığa kavuştu: bir eylemin değerli olması için «iyi isteme» tek başına yetmiyordu; o, bir eylemi değerli kılan noktalardan ancak bir tanesiydi. Ama Kant, eylemin yalnızca, benim «yapma» diye adlandırdığım öğesine bakarak konuştuğundan, onun «iyi isteme»ye böyle bir önem vermesi doğaldı.

---

* Bkz: 1) Avrupa Konseyi'nin 20. yılını kutlamak için yapılan toplantıda çıkan sonuçların, N. Hızır tarafından Felsefe Kurumunun bir seminerinde verilen özetine (*Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977) ve 2) A. Schaff'ın *Marxism and the Human Individual* adlı kitabına, (ed. by R. S. Cohen, based on trans. by O. Wojtasiewiez, Mc Graw-Hill, New York, 1970).

Oysa eyleme etik ilişkinin ürünü olarak baktığımızda, yani yapmayı onu oluşturan bütün arka plânıyla birlikte ele aldığımızda, eylem sorunları konusunda olduğu kadar, değer sorunları konusunda da yeni sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

İyiyi istemenin tek başına yetmezliği, Camus'nün de dikkatini çekmişti. *Veba*nın bir yerinde, olayı anlatana şunu dedirtir: «Dünyadaki kötülük hemen hemen hep, bilmemekten gelir; iyiyi isteme de, aydınlanmamışsa, kötüyü isteme kadar zarar verebilir».*

Bu *Etik*, iki anlamda bir aydınlatma girişimidir. Birkaç yoldan ortaya koymağa çalıştığı şey: yaşarken doğru veya değerli eylemlerde bulunabilmenin, bir bilgi sorunu olduğu, birkaç çeşitten bilgiye bağlı bir sorun olduğudur: geç kalmadan –çok genç yaşta– onunla hesaplaşmayı gerektiren bir bilgi sorunu.

* Albert Camus, *Théâtre, récits, nouvelles*, Bibliothèque de la Pléiade, s. 1326.

ETİK İLİŞKİ

G İ R İ Ş

1. ETİK İLİŞKİNİN ÖZELLİĞİ

Etik ilişki, insanlararası ilişki türlerinden bir tanesi ve en temelde olanı: b e l i r l i b ü t ü n l ü k t e b i r k i ş i nin belirli bütünlükte başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla –yüzyüze geldiği veya gelmediği insanlarla–, değer sorunlannın söz konusu olduğu ilişkisidir: eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki.

Kişi ilişkisi diye de adlandırılabilecek olan her etik ilişki hep bir olay içindedir. Bir kişi böyle bir ilişkiyi, başka insanların ve başka binbir etkenin oluşturduğu bir olay ya da olaylar örgüsü içinde kurar ve bu ilişkiyi yaşar. Üstelik, olaylann sınırları –başı ile sonu– öylesine kaypaktır ki, bu içiçe akışta olayların ancak göreli sınırlarından, bizce konan başlangıç ve sonlarına ilişkin tarihlerinden söz edilebilir.

Öte yandan belirli bir etik ilişkiyi yaşıyan her kişi, kendisi ve ilişkide olduğu diğer kişi veya insanlar, başka etik ilişkiler ve etik ilişkiden yapıca farklı ilişkiler içindedir. Bu başka İlişkiler, kişinin yaşamasını doğrudan doğruya, bu belirli ilişkinin yaşanmasını da dolaylı olarak etkiler. Olayların akışında kişiler, bir defalık, eşsiz yaşamlarını olay örgülemeleri arasında bir oluş olarak, bu yaşamlarını aradabir bilinçlendirdiklerinde de bir durumlar ardardalığı olarak yaşarlar.

Yapısını ortaya koymak için baktığımızda, gözümüzde onu bunca ele avuca sığmaz bir görünüme büründüren; yaşarken de biraz ciddî olarak –: kendimizi kandırmadan, avutmadan da– üzerine eğildiğimizde, yaşamamızı bazan bir çöl yürüyüşüne,

bazan da sarp bir kayaya ipsiz tırmanmaya çeviren, insan kalmamızı da çoğu kez kurumalarla ödememizi gerektiren etik ilişkinin bu karmaşıklığı, insanı umutsuzluğa sürükliyebllir. Hedef doğru bilgiyse, etik ilişkiyi nesne edinme ve sorunlarını serimleme çabası boş; değerli bir etik ilişkinin gerekleriyle yaşanabilirliği de bir kuruntu gibi görünebilir insana. Ne var ki, karmaşıklık karışıklık demek değildir; yalnız, yürüyebilmek için, uygun bir ipucu yakalamak gerekir.

Gerçi, etik Ilişki gibi, hem kendisi hem de onu meydana getirenler g e r ç e k olan, dolayısıyla herbiri tek –eşsiz– olan bu ilişkiler türünü nesne edinmenin güçlüğünü, felsefe araştırmalarının diğer nesne edindiklerine göre büyük güçlüğünü, yadsıyacak değilim. Çünkü etik Ilişkinin araştırılmasında tek ipucumuz –tek verimiz– kişilerin başka kişilerle ilişkilerinde veya durumlarda eylemleridir. Dikkatimizi yoğunlaştırdığımız alan, yaşıyan kişilerin bitmez tükenmez bir defalık yaptıkları, bu arada da kendi yaptıklarımız olunca, adımlarımızı kaygan bir zemin üzerinde atıyoruz demektir. Ama yaşamdan çekip çıkardıklarımızda eksik kalanı giderebileceğimiz, tehlikeyi dengeliyebilmemizi sağlıyan başka bir kaynak vardır: yazın yapıtları: roman, öykü ve oyunlar. Bu yapıtlar, çeşitli eylem olanaklarını çoğu kez temelleriyle birlikte vererek, araştırıcıya adımlarını güvenle atabileceği bir zemin sağlarlar. Ve söylediklerini başkaları için temellendirme gereğini duyarsa, araştıncının yine başvurabileceği sağlam bir yer, bu yazın yapıtları olur.

Güç olsa da, etik ilişkinin bilgisi, insanlara bakarak ve yazın yapıtlarının bölgesinde dolaşarak ortaya konabilir. Ama, değerlerin yaşandığı bir etik ilişkiyi yeşertmek ve yaşatmak, bir «mucize»dir: bir ip üzerinde dolaşmaya alışkın iki kişinin karşılaşmasını gerektirir.

*

Dünyaya gelen her insan çeşitli varlık bağlantıları içindedir. Bu varlık bağlantılarının bir kısmı, her insanın doğal ve tarihsel çevresiyle bağlantıları, bir kısmı da diğer insanlarla ilişkileridir.

İnsanın doğal yapısında temelini bulan insanlararası zorunlu ilişkiler bir yana bırakılırsa, diğer insanlararası ilişkilerin bir kısmı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak istenerek kurulan ilişkiler, bir kısmı da rastlantısal olarak kurulan ilişkilerdir. Birincileri kurulmakla varlanır; ikincileri ise yaşanarak varlıkta yer alır.

Yaşıyan her insan, başka insanlarla ilişkilerini kişi olarak yaşamakta, hangi türden ilişkide olursa olsun, belirli bir bütünlüğü olan bir kişi olarak eylemde bulunmaktadır.

Etik ilişki, belirli bir bütünlüğü olan bir kişinin başka insanlara yönelen eylemleriyle yaşıyarak var kıldığı ilişkiler türüdür. Bunun dışında, diğer bütün insanlararası ilişkiler, bir grup üyesi olarak kişinin içinde bulunduğu veya kurduğu ilişkilerdir. Ne var ki, yaşamda, kişinin bir grup üyesi olarak kurduğu bütün ilişkilerin temelinde, etik bir ilişki söz konusudur, ya da, bu ilişkiler, sonunda gelip etik bir ilişkiye dayanır.

> Becket Henry'yi seviyor, Gwendoline'i de seviyor. Becket Saksonyalıdır ve İngiltere'nin mühürdarıdır. Henry Normandiyalıdır ve İngiltere kralıdır. Normandiyalılar Saksonyalıları küçük görürler. Gwendoline ise tutsak bir prensestir. Becket ile Henry dostluk andı içmişlerdir: «Ben sana, sen bana» andını... Ve Henry Becket'ten Gwendoline'i ister... Becket prensesi ona gönderir; sonra da, uykusunu korkulu rüyaların tedirgin ettiği kralın başucunda bekler, üstünü örter. Neden böyle yapar Becket: Saksonyalı İngiltere Mühürdarı, Henry'nin dostu, Gwendoline'in sevgilisi?*

Sözünü ettiğim bu iki tür insanlararası ilişkiye kişi merkeze alınarak bakıldığında, yani kişiye yaşarken bakıldığında, bunlar içiçe oluşan, gerçeklikte ayrılmıyan ilişkilerdir. Ancak bu ilişkiler bilme konusu yapıldığında, yani onlara felsefe açısından yapıları-

---

* Jean Anouilh, *Becket ou l'Honneur de Dieu*, Türkçesi: *Becket ya da Tanrının Şerefi*, Çev. T. Yücel, Yankı Yayınları, İstanbul, 1972.

na, sırf ilişkiler olarak bakıldığında, yapıca farklı iki tür insanlararası ilişkiyle karşı karşıya geliriz.

Bu türlerden biri, kişilerarası ilişkiler ve kişi ilişkileri: Becket-Henry, Antigone-Polyneikes, Küçük Prens-Tilki, Dr. Rieux-Oranlılar, Raskolnikov-İhtiyar Tefeci ilişkisi gibi ilişkiler; diğer türü ise, bir grup üyesi olarak kişinin --bireyin-- içinde bulunduğu, girdiği ya da kurduğu, ama kişiden* bağımsız olan ilişkiler: yurttaş-devlet, başbakan-bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı-meclis, kan-koca, öğretmen-öğrenci, yönetilen-yönetici, işveren-işçi, kral-mühürdar ilişkisi gibi ilişkilerdir.

Tarihsel varlık alanı içinde kendine özgü bir yapısı olan bir alan olarak t o p l u m merkeze alınarak bakıldığında, toplumsal ilişkiler adını alan kişinin içine girdiği bu ikinci türden ilişkiler, en geniş anlamda hukuk ilişkileridir. Kurularak varlanan bu ilişkiler ve bu ilişkiler arasındaki ilişkiler, bir toplumun yapısını meydana getirirler.

Çeşitlemeleri ne olursa olsun toplumsal ilişkilerin ana ortak özelliklerinden biri, yalnızca ilişki olarak varolmaları; ilişkiyi meydana getirenlerin --ilişkinin iki ucunun-- ise, ancak bu ilişkiden dolayı, toplumsal işlevler belirten göreli kavramlar olarak ortaya konmalarıdır.

Bu bakımdan, insan ürünü olan bu tür ilişkiler, kendilerine özgü bir ontik yapıya sahip olmakla birlikte, bağımsız ilişkiler değildir; gerçeklikte başka bir temel üzerinde kurulurlar ve ona bağımlı kalırlar. Başka bir deyişle: kan veya koca diye birer varlık yok, y a l n ı z c a karı-koca ilişkisi vardır; yöneten veya yönetilen diye birer varlık yok, y a l n ı z c a yöneten-yönetilen ilişkisi vardır. Örnekleri kolayca çoğaltılabilecek olan bu tür ilişkilerin herbiri, ayrıca dar anlamda hukuk bakımından çeşitli tarzlarda kurulabilir. Ve en önemlisi, hukukça çizilen aynı sınırlar içinde gerçeklik plânında girilen her İlişki, eşsiz bir biçimde yaşanır. Çünkü hep, belirli b i r kişidir aynı zamanda koca ya da yöneten

* Dikkat: İnsandan, insanlardan değil!

olan; o da, başkasından farklı belirli bir bütünlükte bir kişi olarak eylemde bulunur herhangi bir toplumsal işlevini gerçekleştirirken. Yaşamda böyle gerçek toplumsal ilişkilere ve bu ilişkiler içindeki kişilerin eylemlerine baktığımızda, onların açık ya da saklı olarak etik bir ilişkiye dayandığını görürüz; eşeleyince, ergeç bir kişiyle –bir Ahmet ya da Mehmet'le– geliriz karşı karşıya.*

Toplumsal ilişkilerin yalnızca ilişkiler olarak varolma özelliğine karşılık, etik ilişkilerin özelliği, yaşanan gerçek ilişkiler olmaları, dolayısıyla diğer türden ilişkilerin temelinde bulunmaları ve ilişkide olanların da gerçek kişiler olmalarıdır. Bir etik ilişkiyi yaşıyanlar –kişiler–, o ilişki gibi bağımsız olarak vardırlar; toplumsal ilişkilerde olduğu gibi ilişkiden dolayı ortaya konan kavramlar değildir. Belirli bir kişinin belirli bir kişi ile ya da bir insan durumu ile ilişkisidir etik ilişki. Bu kişiler gerçek kişilerdir, adı-sanı olan, eşi olmıyan, belirli bir bütünlüğü olan kişilerdir; durum da belirli, bir defalık bir durumdur: bir Antigone ve bir Polyneikes'tirler; Dr. Rieux'nun karşısında da belirli bir zamandaki Oran halkı ve durumu vardır. Etik ilişkide olan kişinin –ve kişilerarası ilişki söz konusu olunca ikinci kişinin de– bu ilişkide bütünlüğü, yani her çeşidiyle koşulları ve değer dünyası söz konusudur: bu bütünlüğüyle yaşar o ilişkiyi, dolayısıyla o ilişkide bütünlüğüyle vardır.

Nitekim etik ilişkinin başka ana bir özelliği de, olaylar zinciri içinde kişilerce yaşanan bir değerler ve değerlilik-değersizlik ilişkisi olması ve kişi eylemleriyle verilmesidir. Bu eylemlerdir kişilerin değer dünyalarını yeşerten ya da kurutan. Ne var ki, her kişilerarası ilişkide ve kişi ilişkisinde etik değerler karşımıza çıkmıyor; kişi eylemlerinin çoğu da etik eylem olmıyor.** Eylemin yapısının çözümlenmesi sonunda, etik değerlerin –kişi değerlerinin ve kişilerarası ilişkilerde yaşanan ilişki değerlerinin, dolayısıyla

---

* Grup üyesi olarak kişinin kurduğu ya da içine girdiği işlev ilişkilerinin ve bu ilişkiler arasındaki ilişkilerin –sosyoloji dilindeki 'roller' ve 'kurumlar'arası ilişkilerin– bütünüyse t o p l u m denen varlık alanını meydana getirir.

** Bak. s. 78-81.

temeli oldukları diğer bütün değerlerin– yaşamda bunca az yeri olduğunu görmek zor olmıyacaktır.

Etik ilişkinin bu özelliğine karşılık, toplumsal ilişkilerin kendileri, kavram ilişkileri olarak, değer dışıdır; ancak kurulma tarzlarında, düzenlemelerinde ve bu ilişkiler içinde olan kişilerin eylemleriyle ilgisinde değer sorunları söz konusu olur. Bu ilişkiler toplumsal olgularolarak verilir ve toplumsal olay dizileri oluşturur. Ne var ki, bu olguları ya da olayları oluşturan kişilerin eylemlerinin etik eylemler olup olmaması söz konusudur. Ama bunu çoğu zaman araştırıcı bilme olanağından yoksun olduğundan, olay ya da olguları açıklayıp değerlendirirken, kişi etkenini hesaba katmamak zorundadır. Ve bu zorunluluk, sırf bilgisel amaçlarla yapılan araştırmalarda, yani amaç bir olgunun sosyolojik açıklanması veya bir olayın tarihinin yazılması olduğunda, önemli bir sakınca değilse de; yaşarken, en doğru eylemi belirlemek amacıyla güncel olaylar veya toplumsal olgular değerlendirilirken, önemli bir sakınca, dolaylı olarak elden geldiğince giderilmesi gereken bir sakınca olmaktadır. Bu bakımdan, burıca savunulan güncel olaylara "bilimsel yaklaşım" –değer dışı yaklaşım* – yalnız sakıncalı bir bakma tarzı olmakla kalmaz, olaylara insanların lehine yön vermek isteyeni de yaya bırakır; çünkü böyle bir yön vermek için, koşulların doğru bilgisinden başka, değerler bilgisi de gereklidir.

Etik ilişkiler ile toplumsal ilişkiler arasındaki yapısal fark, bu ilişkilerin gerçekliklerindeki düzey farkında da görülür. B i r etik ilişki, olayların akışında kişilerce yaşanan, sürekli oluşma içinde olan ve salt tarihsel gerçekliği olan bir ilişkidir. Oysa b i r toplumsal ilişki, istemeye bağlı kurulan-kurdurulan bir işlevler ilişkisidir ve onun ancak olgusal bir gerçekliği vardır.

---

* 'Değer dışı' yaklaşımdan, sanırım, «değer yargıları»ndan sıyrılarak bakma kastedilir. (Bu da, değer yargıları ile değerler arasında ayırım yapmıyanların ve "değer biçme" ile "doğru değerlendirme" arasındaki farkın farkında olmıyanların dikkatine!...)

Bu olgusal gerçeklik, kendisi de, iki ayrı görünümle karşımıza çıkar. Biri, bir grubun böyle bir ilişkiyi kendi isteğiyle ortaya koyması (geçerli kılması ya da geçerli kılmağa çalışması), yani bir "kurum" meydana getirmesi; diğeriyse, bir kişinin hazır bulduğu toplumsal ilişkiler içine girmesi –bir duruma girmesi– dir.

Bilgisel olarak konu edindiğimizde, bizi farklı sorunlarla yüz yüze getiren,* farklı olgusal gerçekliğe sahip bu ilişkiler, ontik yapı bakımından fark göstermezler. Bunlar, bir defa kurulunca, kaldırılıncaya kadar değişiklik göstermeksizin geçerli olan ve böyle bir ilişkiye girenin –bu kim olursa olsun– davranışlarına sınırlar çizen ilişkilerdir.

Böylece, toplumsal ilişkilerin tarihini, değiştirilmelerinin –:kaldırılmalarının, birinin geçersiz kılınıp bir yenisinin ortaya konmasının veya aynı ilişkinin yeni bir tarzda kurulmasının– meydana getirdiği çizgi oluşturur.** Etik ilişkilerin tarihsel olmasına karşılık, toplumsal ilişkilerin yalnızca tarihi vardır. Bu tarih, hukuk ilişkilerindeki değişikliklerin –aynı ilişkilerin farklı kurulmasının– ve toplumsal bir kurum tipinin değişmesini oluşturacak derecede olan*** değer yargılarındaki değişikliğin, dolayısıyla belirli bir toplumun yapısındaki değişikliklerin –bir tip toplumdan başka bir tipe geçişinin– tarihidir. Bunlar

---

* Söz gelişi, belirli bir grupta, yasalarda yapılan değişikliklere rağmen, günlük yaşamda eski toplumsal ilişkilerin uzun süre daha geçerli kalması; ya da, günlük yaşamda bazı toplumsal ilişkiler geçersiz hale geldiği halde, eski yasaların yürürlükte kalması; yani bir grupta toplumsal ilişkileri kurma tarzındaki gelişmeler ile yazılı hukuktaki gelişmelerin koşut yürümemesi olgusu v.b., temelini, bu iki tür olgusal gerçekliğin farklı çeşitten etik ilişkilere bağımlı olmasında bulur.

** Örnek olarak: karı - koca, işveren - işçi v.b. ilişkilerdeki anlaşma değişiklikleri; bu aynı ilişkiler kurumlar olarak ele alındığında, bir ülkedeki aile hukuku, iş hukukundaki değişikliklerin tarihi; ilişkilerarası ilişkiler için de bir ülkenin hukuk, ekonomi, eğitim v.b. alanlarındaki değişikliklerin tarihi verilebilir.

*** İstatistiklerle saptanabilen.

toplumsal tarihi, olaylardan ayıklanarak ortaya konan ve bir olgular tarihi olan toplumsal tarihi oluşturur.

Olgular düzeyinde teklik gösteren toplumsal ilişkilerin bu özelliğine karşılık, etik ilişkilerin tekliği, doğrudan doğruya ve yalnızca olaylar düzeyinde yer alan tarihsel –sürekli oluş içinde olan– bir tekliktir. Etik ilişkilerin tekliği, böyle bir ilişkiyi yaşıyan kişilerin içinde bulunduğu gerçeklikteki koşulların tekliğinden ve eşi olmıyan yaşantı ve eylemlerinin tekliğinden kaynaklanır. Bunun toplumsal ilişkiler düzeyindeki paralleli, toplumsal diye nitelendirilebilecek olaylar ile davranışlar ve toplu davranış olaylarıdır.* Bu tür bir olayın sosyolojiye de dayanan tarihsel yorumları yapılabilir; ama yalnızca "sosyolojik açıklanması" ancak ezbere yapılabilir. Kişinin bir "rolü"yle ilgili her davranışı ise, temelini etik bir ilişkide bulur: kişinin yaşarken h e r yaptığı, b ü t ü n arka plânıyla birlikte bir davranış, yani bir eylemdir.

Şimdi bu farkı toplumsal ilişkileri merkeze alarak dile getirdiğimizde: yapısal özellikleri bakımından toplumsal ilişkiler, d e ğ i ş k e n i ş l e v ilişkileridir; bunlar çeşitli ilişki bütünleri –"düzenler"– olarak karşımıza çıkar Bu bütünler bazı ilkelere dayanılarak kurulur. Aynı ilkelerle kurulmuş çeşitli tek tek bütünler, bir toplum tipini meydana getirir. Bu bütünü meydana getiren ilişkilerin kuruluş tarzı ise, belirli bir ülkedeki hukuk düzenini oluşturur. Toplumsal ilişkilerin belirli yerlerde belirli zamanlarda –belirli sürelerde– oluşturdukları bütünler, bir ülkedeki toplumsal yapıyı oluşturur. Böyle bir bütünü meydana getiren ilişkilerin kuruluş tarzındaki değişiklik –:değişme ve değiştirmeler–, yani aynı işlevlerin işleyişindeki değişiklikler, toplumsal değişmeyi oluşturur; belli başlı işlev ilişkilerinin değişmesi

---

* Örnek olarak bir seçim ya da bir grev düşünülebilir. Söz gelişi: bir grev olayını konu edinen A. Salacroux'nun *Durand Bulvarı*nda etik ilişkiler ile toplumsal ilişkiler arasındaki yapısal fark ve gerçekliktekl ilgileri açıkça görülebilir. (Bkz. *Boulevard Durand*, Gallimard, 1966.)

–ortadan kaldırılması ve yeni işlev ilişkilerinin getirilmesi– başka bir toplum tipini meydana getirir.*

Buna göre, bir 'toplum tipi'nden söz ederken nesne edinilen, mevcut, gerçek toplumlardır; aynı ilkelerle kurulmuş işlev ilişkilerinden meydana gelen toplumlar, bu aynılık görülünce, bu tipe sokulur ve sınıflandırma yapılır.** Bu 'tip', bir "model" değildir.*** 'Model', toplumsal ve toplumsal olmıyan bazı ilkelere –değer sorunlarıyla ilgili ilkelere– dayanarak ortaya konan, işlev ilişkileri ya da toplumsal ilişkiler kurma olanaklarının bütünüdür; başka bir deyişle 'modeller', bir tür Toplum Felsefesi görüşleri ya da toplum teorileridir. Bunlar olanı açıklamak için değil, olanı değiştirmek isterken ışık tutabilecek görüşlerdir. Olanı açıklamak için kullanıldığında, ortaya konan açıklamanın ezbere bir "açıklama" –bir -ism– olması kaçınılmazdır. Ama diğer yandan, istenen böyle bir değişiklik, olan bir düzenlemeyi de "model alabilir"

İşte toplumsal ilişkilerin yapısal özelliği, değişken yapılar olmalarıdır; oysa etik ilişkiler yapıca ne değişme ne de değişiklik gösterir: etik ilişkinin yapısı değişmez bir yapıdır; onu oluşturan kişi yaşantıları ve eylemleri, insanın yapısal olanaklarını, kişi fenomenleri olarak bu olanakların gerçekleşme tarzlarını oluşturur.

Ve kişilerin etik ilişkileri ve ürünleri insanın gerçekliğini –insanların dünyasını, insanlık tarihini– ve bu arada toplumsal gerçekliği de oluşturur. Ne var ki, bunların karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri, etik ilişkilerin ontik önceliğini örter.

Etik ilişkilerin bu önceliğini, yani hertürlü insan ilişkilerine temel olduklarını; nerede bir insan insanlarla ilgili bir şey

---

* Bu ayırıma dikkat edilirse, bazı tartışmalar, söz gelişi "evrim-devrim" tartışması ortadan kalkar.

** Sosyoloji tarafından.

*** Oysa bugün yaygın olan "toplum modelleri" sözünden toplum tipleri de anlaşılır ve iki kavram sık sık karıştırılır.

yapıyorsa, orada bir etik ilişkinin söz konusu olduğunu, yapılanın doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak değer sorunlarıyla ilgili olduğunu gözden kaçırmamada yarar vardır. Bilgisel araştırmalarda, sosyoloji ve tarih araştırmalarında, çaresizlikten, çoğu zaman sabit tutulan kişi etkenini, toplumsal ilişkilerimiz içinde eylemde bulunmak üzere olanı bitenl değerlendirirken unutmamamızda yarar vardır: olumlu, ama pek seyrek olarak da olumsuz olabilen bir yarar. Kişi etkeninin unutulmaması, aynı zamanda içinde bulunulan durumların değerlendirilmesiyle ilgili bilimsel çalışmalara, dolayısıyla toplumsal yön vermelere de yarar sağlar.*

2. ETİK İLİŞKİNİN ÇEŞİTLEMELERİ VE EYLEM

Etik ilişkinin yapısını ve sorunlarını araştırmada tek ipucumuz, kişi eylemleridir.

Eylemde bulunan bir kişinin etik ilişkide olduğu ve eyleminin yöneldiği, ya başka belirli bir kişi ya da bir insan durumudur –bir insanın veya bir grubun durumu. Kişinin kendi kendisiyle ilişkisi ve yargıcın etik ilişkisi, bunların daha karmaşık durumlarıdır. Bu iki ya da dört ilişki olanağı, etik ilişkinin çeşitlemeleridir.

İlişkide bulunulanın, belirli bir kişinin ya da bir Insan durumunun olması, eylemin ana yapısını değiştirmez, ancak oluşturucularının içeriğinde fark yaratır.

Eylem yalnızca bir y a p m a değildir. Her kişi eylemini oluşturan ve bu yapmadan önce gelen, eylemin daha iki tane öğesi: değerlendirme ve ilgili yaşantı aşamaları vardır. Her eylem bu üç ana öğenin bütünüdür.

Ayrıca, eylemin kendi içinde de karmaşık olan bu üç öğesini belirliyen, büyük farklılıklar gösteren, dolayısıyla bir eylemin değer bakımından özelliğini meydana getiren etkenler de vardır.

---

* Söz gelişi, bir ülkede "basın özgürlüğü" yasal olarak varolduğu halde, o ülkenin basınının büyük bir kısmıyla "özgür" olmaması ve bu gibi olguların açıklanmasına, dolayısıyla durumun değişmesi için nelere parmak basmak gerektiğini görmeğe de ışık tutar.

Böylece 'eylem', yalın veya karmaşık bir değerlendirme ve ilgili yalın veya çatışmalı yaşantıyı izliyen amaçlı bir yapma ya da yapmamadır. Bu yapmanın görünüşü bir "davranış", yapmamanın ki ise bir "tutum" olarak karşımıza çıkar.*

Çeşitli ilişkiler içinde bulunan bir kişinin, kendisi gibi çeşitli ilişkiler içinde bulunan başka bir kişiye veya insanlara belirli bir olayda yaptığına baktığımızda, yani insanlararası ilişkilerde bir kişinin bir eylemini ayıkladığımızda, bu eylemin en temelinde, eylemde bulunan kişinin yaptığı bir değerlendirme görürüz: karşısındaki kişinin onunla veya bir başkasıyla ilgili bir eylemini, tutumunu değerlendirmesi**; ya da karşısında bulunduğu insanların durumlarını değerlendirmesi.

Böylece, eylemin bu ilk öğesinin, yani değerlendirmenin, neyin değerlendirilmesi olduğu, aynı zamanda etik ilişkinin çeşidini de belirler. Etik ilişki kişi ile kişi ilişkisiyse, değerlendirilen, bir eylem dolayısıyla bir kişidir. İlişki kişi-insan durumu ilişkisiyse, burada değerlendirilmesi yapılan bir durumdur. Yargıcın değerlendirdiği, bir olay ve bunun aracılığıyla o olayı oluşturmuş kişilerin eylemleridir. Kendisiyle ilişkisinde ise kişi, hem eylemlerini hem de durumunu değerlendirir.

Bir etik ilişkide yapılan değerlendirmenin hemen arkasından, nerdeyse zamandaş, kişinin yaptığı değerlendirmeyle ilgili yaşantısı –yalın, karmaşık, çatışmalı yaşantıları– gelir.***

Baktığımız etik ilişki bu aşamada –yani yalnızca bir tutum oluşturmakla– kalmadığında ya da bir davranışla kesilmediğinde,

---

* İnsanların yapmaları söz konusu olduğunda, davranış eylemden ayrılmaz. İnsanlarda refleksler dışında saf davranışlarla –psiko-fizik uyarıcılara cevap vermelerle– karşılaşmadığımız için ve bugünkü psikoloji "hayvan davranışları"yla pek ilgilendiği, bundan da insanlarla ilgili sonuçlar çıkardığı için, bu ayırımı yapmakta yarar vardır.

** Zamanla biriken böyle değerlendirmeler, o kişiyle ilgili kanaatımızı veya bilgimizi –ana özelliklerinin bilgisini– meydana getirir.

*** Aynı kişinin eylemleriyle ilgili aynı cinsten yaşantıların birikimi, o kişiye karşı en geniş anlamda tutumumuzu veya o kişiyle ilgili tortulu yaşantılarımızı meydana getirir

eylemin, kendi içinde de karmaşık bir yapı gösteren yapma aşaması gelir.

Etik ilişkinin çerçevesi içinde olabildiğince yalınlaştırılmış, ama soyutlanmamış eylemin görünümüdür bu: Antigone'nin Polyneikes'i zindandan kaçırmasının, Becket'in Gwendoline'i Krala vermesinin, Raskolnikov'un İhtiyar Tefeciyi öldürmesinin, Dr. Rieux'nun Veba'ya savaş açmasının.

Sözünü ettiğim iki ana etik ilişki çeşidi arasında bir fark ta, bir kişinin bir kişiyle ilişkisinde, ilişkinin özelliğini her iki kişinin bütünlüklerinin oluşturmasıdır; oysa bir kişinin bir insan durumuyla ilişkisinde, ilişkinin özelliğini yalnızca o kişinin bütünlüğü, özellikle de onun değerler konusundaki bilgisi oluşturur. Becket ile Henry arasındaki ilişkinin özelliğini oluşturan, Becket'in kişi olarak bütünlüğü olduğu kadar Henry'nin de bütünlüğüdür. Oysa Dr. Rieux ile Oranlılar arasındaki ilişkinin o belirli şekilde kurulmasında, ancak Rieux'nun bütünlüğü rol oynar; karşısında k i m in olduğu önemli olmıyor, yalnızca Oranlıların durumu ve bunun insanın değeriyle ilgisi –Rieux'nun yaptığı muhasebe– önemli oluyor.

Dikkatimizi, işte, eylemin bu öğelerine ve oluşumlarına yoğunlaştıracağız, şemalaştırmaların yaşamın karşısında yetersizliğini hiç unutmadan; yaşamda kişinin bir eylemde bulunurken başka bir sürü nedensel ve nedensel olmıyan ilişkiler içinde bulunduğunu, bunların da herbir eylemini ve eyleminin her öğesini dolaylı olarak etkilediğini, binbir çatışmaya düşürebildiğini unutmadan. Unutmadan ki, yaşamda her yapmanın arkasından başka çok yönlü yapmalar gelir, zorunlu olarak onu izler, döngüler sürüp gider, halka halka eklenir, etik ilişkiler kurulur, yaşanır, tükenir ya da bir defalık olaylar olarak varlıkta yer alır. Böylece kişinin iz bırakan ya da bırakmıyan yaşamı oluşur: yarattığı, etkilediği, seyircisi olduğu ya da farkında olmadığı olaylar arasında bir kişi o kişi olur.

KİŞİ İLE KİŞİ İLİŞKİSİNDE EYLEM

Thebai Kralı Oidipous, bilmeden işlediği bir suçu –babasını öldürüp anasıyla evlendiğini– öğrenince, bu suçu ödemek için kendi gözlerini oyar, krallığın yönetimini birer yıl arayla iki oğluna, Eteokles ile Polyneikes'e bırakır ve Thebai'dan uzaklaşır. Ancak, krallık süresini dolduran Eteokles, yönetimi, sırası gelmiş olan Polyneikes'e bırakmak istemez. Ona göre halkı yöneticilere karşı kışkırtan, anarşiye sürükliyen Polyneikes'i, halkın güvenliği ve huzuru için zindana attırır.

Kızkardeşleri Antigone, Polyneikes'i zindandan kaçırmayı kafasına koyar. Kararını öteki kardeşleri İsmene'ye açar, ondan kendisiyle gitmesini ister. İsmene bundan çekinince, Antigone onsuz Polyneikes'in zindandan çıkmasını sağlar. Aynı gün, Thebai'nin maden ocağında çıkan bir çarpışmada Polyneikes te Eteokles te ölür, ailenin erkeği dayıları Kreon kral olur. Kreon'un ilk buyruğu Eteokles'in kralca bir törenle gömülmesi, Polyneikes'in ise gömülmemesi, "yüzlerce suçsuz insanın ölümüne sebep olan, kralı devirmek istiyen bu hainin cesedi [nin], Thebai'nin Halk Meydanında üç gün üç gece halka gösterilmesi, sonra da şehrin dışına götürülüp vahşi hayvanlara ve kuşlara yem olarak bırakılması" olur Buna karşı çıkan kim olursa olsun, ona ülkesinin yasalarının hiç çekinmeden uygulanacağını ekler.

Antigone neden Polyneikes'i zindandan kaçırmıştır? Kreon neden Polyneikes'le ilgili bu kararı almıştır? Ve İsmene Antigone ile neden gitmemiştir?

Yanıtlar oyunu yazanındır kuşkusuz: yazarın gördüğü ve bize gösterdiği yaşantı ve eylem olanaklarıdır.*

---

* K. Demirel, *Antigone*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1965.

1. DEĞERLENDİRME

a) Bir Bilme Etkinliği Olarak Değerlendirme

Bir kişi başka bir kişiyle ilişkisinde şu veya bu eylemde bulunurken, ilk dayanağı, o belirli durumda o kişiyle ilgili yaptığı bir değerlendirmedir. Değerlendirdiği şey, karşısında bulunduğu kişinin bir eylemi veya bir tutumudur, dolayısıyla da o kişinin bütünlüğüdür.

Bu değerlendirme karmaşık bir bilgi sorunudur ve içiçe olan üç aşamadan oluşur.

İlk aşama, değerlendirenin ilişkide olduğu kişinin eylemini veya tutumunu a n l a m a sıdır. Bir eylemin ana bilgisel oluşturucusu olan bu 'anlama'yla kastettiğim, değerlendirenin, o ilişkide söz konusu olan eylemi ya da tutumu nedenlerine ve niçinlerine bağlaması, karşısındaki kişinin n e d e n - n i ç i n o eylemde bulunduğunu veya o tutum içinde olduğunu görmesidir. Değerlendirenin bir eylemi d o ğ r u anlaması, ilişkide olduğu kişinin o durumda neden başka bir eylemde değil de b u eylemde bulunduğunu, başka bir deyişle o kişinin yaptığının veya yapmadığının temelindeki değerlendirmesini, değerlilik-değersizlik yaşantısını, amaçlarını ve istediğini gerçekleştirme yolunu görmesidir.

Karşısında bulunulan eylemin bu oluşturucuları arasında hiçbir zaman tüketici bir şekilde kurulamıyan bu ilgilerin, olabildiği ölçüde –kişiyi tanıma ve olan biteni bilme oranında– çok kurulabildiği yerde, o eylem doğru; eksik kurulduğu oranda ise yanlış anlaşılır. Bu ilgiler hiç kurulmadığı ya da kurulamadığı yerde ise, bir eylemin etik değerlendirmesinin üç ana dayanağından biri ortadan kalkar.

Bir eylemi değerlendirmede ikinci aşama, bu eylemin yapıldığı koşullar içinde başka eylem olanakları* bakımından özelliğini,

---

* Pek moda terimiyle, başka "seçenekler"

başka bir deyişle, o belirli koşullarda doğal olarak neleri sağladığını veya nelere yol açtığını görmedir.

Bir eylemin yapıldığı koşullar içinde başka eylem olanakları bakımından özelliği, onun değeridir. Değerlendirmenin bu iki adımı, o eylemin değerinin bilgisini sağlar.

Bir eylemin bu değeri, aynı zamanda o eylemin etik değerini belirler: eylemin değerinin insanın değeriyle ilgisi, o eylemin değerliliğini-değersizliğini ya da doğruluğunu-yanlışlığını belirler. Eylemin etik değeri olan değerliliğinin-değersizliğinin ya da doğruluğunun-yanlışlığının görülmesi, yani o eylemin insanın değeriyle ilgisinin kurulması, bir eylemi değerlendirmenin üçüncü aşamasını meydana getirir.

Böylece bir eylemin değerliliği, o eylemin insan için ifade ettiği anlam olarak karşımıza çıkar. Bunu görmek, o eylemle insanın değerinin nasıl korunduğunu ya da insanın değerinin harcanmasına nasıl yol açıldığını görmek demektir.

Bu bakımdan eylemin değerinin insanın değeriyle ilgisinin kurulması, değerlendirmedeki ilk iki aşamanın doğru gerçekleştirilmesini gerektirdiği gibi, değerlendirenin değer sorunları konusunda bilgisi olmasını, değerlerin değeri konusunda kafa yormuş olmasını gerektirir.

Kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemin doğru değerlendirilmesi, bu her üç aşamanın gerçekleşmesine bağlıdır. Ve kişinin eyleminin temelinde ancak böyle bir değerlendirme bulunuyorsa, yani eylem böyle bir açık görmeye* dayanıyorsa, ancak o zaman o kişinin eylemi için etik bir eylem –değerli bir eylem– olma yolu açılır.

b) Diğer Değerlendirme Tarzları

Buraya kadar anlatmağa çalıştığım, kişi ile kişi ilişkisinde eylemin en temeldeki oluşturucusunu meydana getiren değerlendirmenin, yaşamda rastladığımız tarzlarından ancak biridir:

---

* Camus'nün *clairvoyance* dediğine.

amacına uygun gerçekleştirilen, dolayısıyla nesnesine götüren ve amacına uygun gerçekleştirilemiyen, dolayısıyla nesnesine götüremiyen –doğru ve yanlış– değerlendirme. Ancak, yaşamda doğru ya da yanlış değerlendirmeler yerine, çoğu zaman eylemlerin ezbere değerlendirmeleri: değer biçmeler ve özellikle değer atfetmelerle karşılaşırız.

Bir eyleme değer atfetme, değerlendirenin o eylemi, kendisiyle rastlantısal özel ilgisinden –kendi özel koşullarıyla ilgisinden– dolayı değerli-değersiz (iyi-kötü) sayması olarak karşımıza çıkar.

Bu, bir eylemin, onu değerlendirenle ilgili sonuçları açısından değerlendirilmesidir: eylemin değerlendirene sağladığı yarar ya da yol açtığı zarar, eylemin değeri olarak eyleme atfedilir.

Kişi ile kişi ilişkisinde bir eyleme değer atfetme doğru değerlendirmeyle karşılaştırıldığında, değer atfetmede olan bitenin şu olduğunu görürüz: değerlendirmedeki ilk adım atlanarak, yani eylemin nedenlerine bakılmaksızın, o eylemin değerlendiren için rastlantı sonucu doğurduğu yarar ya da zarar, yani eylemin bir dolaylı etkisi, değerlilik ölçüsü olarak kullanılıyor, bir özel değer yargısında bulunuluyor, sonra da bu özel değer yargısı eylemin özelliği olarak –"değeri" olarak– eyleme atfediliyor.

Böylece, bir eyleme değer atfetme, eylemden kopuk, ezbere bir değerlendirme oluyor; yani bir eylemin kendisi bakımından rastlantısal etkilerinden bir tanesinin sonucu olarak değerlendirenin yaşadığı bir değerlilik ya da değersizlik yaşantısının, o eyleme değeri olarak yansıtılması oluyor.*

* Burada, bundan sonraki Yaşantı bölümcüğünde üzerinde duracağım bu sorunun, patolojinin sınırında olan bir durumuna, zarar vermek amacıyla yalan söyleme durumuna işaret etmek isterim. Bu, değerlendirenin değerlendirdiği eylemi doğru anladığı halde, bu eylemin onun için doğurduğu "zarar"ın –zedelenen çıkarının– ona yaşattığı değersizlik yaşantısının, eylemin değeri olarak eyleme yansıtılması ve o eylemi bile bile başka, uydurma nedenlere bağlama durumudur. Bu durumda, doğru değerlendirmedeki ilk adım gerçekleştiği halde, değersizlik yaşantısının şiddeti onu etkisiz bırakıyor ve kişiyi yalana sürüklüyor.

Kişilerarası ilişkilerde değer atfetmenin kapsadığı çeşitlemelerden birine örnek Camus'nün *Doğrular* ındaki Foka'nın, Yanek'in Büyük Dük *Serge'* i öldürmesini değerlendirmesi verilebilir. Foka'ya göre Yanek'in bu eyleminin değeri, mahkûmiyetinden eksilen bir yıldır.*

*

Kişi ile kişi ilişkisinde bir eyleme değer biçmeye oldukça ender rastlanır. Bir değer atfetmenin maskesi olmadığı yerde, değerlendirenin grup üyeliğinin ağır bastığı ve karşısındaki kişinin eylemine, –psikolojik nedenler bir yana– 'evet' dediği moralin genel değer yargılarına uygunluğu bakımından, doğal olarak ta yalnızca davranışı hesaba katarak, değer biçtiği değerlendirme tarzıdır. Böyle bir değerlendirmede yapılan, karşısında bulunulan tek davranışa, değerliliği-değersizliği –iyiliği-kötülüğü– peşinen belirlenmiş olan davranışlardan birinin adını takmak ve yalın bir akıl yürütmeyle –hazır genel değer yargısına göre– sonuç çıkarmaktır; çünkü özel değer yargısı, yani bir eyleme biçilen değer, bir mantık çıkarımından öte birşey değildir.

Kişi ile kişi ilişkisinde bu değerlendirme tarzı genellikle bağnaz kişilerin –yobazların– değerlendirme tarzıdır; gruplarının davranış belirliyen değer yargılarını değerler sayarak onlara en üstün «değeri» atfeden, dolayısıyla onları korumak ihtiyacını duyan ve grup üyeliklerini en "değerli" özellikleri sayarak, en üstün "değeri" ona atfedenlerde rastlanan değerlendirme tarzıdır.**

---

* Bkz. *Op. cit., Les justes*, dördüncü perde.

** Bu değerlendirme tarzına daha çok olay ve durum değerlendirmelerinde rastlanır. Kişi ile kişi ilişkisinde eylemi oluşturan değerlendirme doğru bir değerlendirme değilse, yani eylemin değerliliğini-değersizliğini ve yaşantıyı belirliyen aynı "şey" değilse; dolayısıyla da yaşantıyı belirliyen, eylemin insanın değeriyle ilgisi değilse, ilerde görüleceği gibi (bkz. s. 40-41) eylemi tek başına yaşantı oluşturur.

Bu tür değerlendirmeye örnek, sırf bir değer biçme olmasa bile,* yine *Doğrular*daki Stepan'ın, Yanek'in ilk defasında Dükü öldürmemesini değerlendirmesi verilebilir. Stepan, Yanek'in eyleminin değerine –:diğer eylem olanaklarına göre özelliğine– partinin verdiği emir bakımından, kabaca dile getirirsek "partinin emrettiği iyidir" yargısına dayanarak, değer biçer ve Yanek'i suçlar.**

Değerlendirilen eylem bakımından bunca fark gösteren, dolayısıyla eylemi değerlendirilen kişi için çok farklı sonuçlar doğuran bu üç tür değerlendirme, değerlendiren kişi bakımından, eylemini oluşturmasında hiçbir fark göstermez. Yaşamda kişiler, yaptıkları değerlendirme ister doğru olsun, ister yanlış ya da değerlendirdikleri eylemden kopuk, ezbere olsun, genellikle, bu değerlendirmelerden k u ş k u d u y m a d a n, karşısında bulundukları kişiye yaptıklarını yaparlar.

c) Doğru Değerlendirebilmenin Koşulları

Bir kişi ile kişi ilişkisinde değerlendirene doğrudan doğruya verilen, karşısındaki kişinin bir davranışıdır, bir hareketi veya bir sözüdür.

Karanlıkta bir şimşektir bu. Gözleri uzağı görmeğe alışkınsa, karşı kıyıda belki bir dağ tepesi seçebilir kişi. Ancak, bu bir tek dağ mı, yoksa sıradağlardan biri mi, çorak bir dağ mı, yoksa çam ağaçlarıyla mı kaplı, bunu bir şimşekte göremez. Ama aynı yerde durup, sabır ya da inatla aynı yöne uzun süre baktığında, fırtınalar kopup şimşekler çaktıkça, günün birinde karşı kıyının haritasını çizecek duruma gelebilir. Ve gün gelebilir ki, yeni bir şimşek çaktığında, oralarda o anda yuvarlanan bir kayayı seçebilecek duruma gelir.

Kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemi, bir tutumu doğru değerlendirebilmenin, değerlendirilen eylem ya da tutum bakımından

---

* Ve kişi ile kişi ilişkisinde değer biçme ağır basarsa da, pek saf olamıyor!

** *Op. cit.*, ikinci perde.

koşulları, o eylemin içinde yapıldığı gerçeklik koşullarını yeterince bilmek ve eylemi yapan kişiyi yeterince tanımaktır. 'Eylemin içinde yapıldığı gerçeklik koşulları'yla kastettiğim, eylemin içinde oluştuğu olay ve kişinin o andaki koşulları (bu olayla ilgisi, biopsişik durumu v.b.) dır. 'Kişiyi tanımak'la, kişinin bilme ve yaşantı olanaklarını ve neleri "değerli" olarak kabul ettiğini bilmeyi kastediyorum. Bu, bilinçli bir uyanıklığın ürünüdür. Yıllar yılı bir kişinin üzerinde uyanık gözler tutmanın, onu kritik durumlarda ve ilişkilerde görmüş ve bunlar üzerinde kafa yormuş –kafa yormağa layık görmüş– olmanın ürünü. 'Yeterince' sözüyle de, bu koşulları ile kişinin değerli olarak kabul ettikleri arasında bulunan ilgiyi kurabilecek derecede bunlar hakkında bilgi sahibi olmayı anlıyorum.

Bu bilgiler, değerlendirene, davranıştan arka plânına, o belirli eylemin oluşturucularına* gidebilmeyi sağlar. Bu bilgilere sahip olma ise, bir eylemi doğru değerlendirebilmenin gerekli ama yeterli olmıyan –yalnızca değerlendirilen eylem bakımından– koşullarıdır. Yeterli olmamasının nedeni, bir kişinin, eylemini ne koşullar içinde yaptığını bilmek bir dereceye kadar kolay olduğu halde, onun kişi olarak olanaklarını bilmenin, değerlendirenle ilgili bazı koşulların da yerine gelmesine bağlı olmasındadır.

Bu nokta bizi "kişi ile kişi ilişkisinde doğru bir değerlendirmeyi k i m yapabilir?" sorusuyla ve doğru değerlendirmenin olanaklılığı –gerçekleşebilirliği– sorusuyla** karşı karşıya getiriyor.

Bir etik ilişkide bir davranış, saçaklı bir düğümden çıkan bir ipucudur. Diğer iplerden hangisinin bu ucun devamı olduğunu anlamak için, düğüme sabırsızlanmadan bakan gözler, aynı zamanda becerikli parmaklar gerekli: ayrıntılardaki farkları görebi-

---

* Temelindeki değerlendirmeye ve eylemin bundan sonra üzerinde duracağım öğeleri ile belirleyicilerine.

** Sonra da, gerçekleşebilirliği teorik olarak –çelişme içermediği için– kabul edildiği takdirde de, bir doğru değerlendirmenin "doğruluğundan nasıl emin olunabileceği" sorusuyla, yüzyılımızın bir Bilim Felsefesi görüşünde temelini bulan bu yaygın itiraz sorusuyla.

len gözler ve en sıkı düğümü hafifçe gevşetmeğe alışkın parmaklar.

Kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemi doğru değerlendirmenin değerlendiren bakımından koşulları, kişinin keskin bilme yeteneklerine sahip olması ve değerlendirme konusunda kendi kendine ya da bir başkasının yol göstericiliğiyle eğitim görmüş olmasıdır. Böyle bir değerlendirme, değerlendirenin çeşitli yalın ya da karmaşık yaşantı olanaklarını bilmesini, ana değer sorunlarıyla hesaplaşmış olmasını ve bu donanımla karşı karşıya olduğu eyleme bakmasını gerektirir.

Bir kişinin doğal bilme yeteneklerinin geliştirilmesi, genel temel eğitimiyle ilgilidir. Etik değerlendirme ve değerler konusunda eğitim görmesiyse, insan ilişkileriyle ilgili deney kazanması demektir. Bu deneyin kaynaklarından biri, kişinin, kendisinin ve yakınlarının insanlarla ilişkileri üzerinde, teorilerden hareket etmeden, kafa yormasıdır: insanların insanlarla ilişkilerinde peşini bırakmaması, kendisine ayrıcalık tanımadan ama kandırmadan da kendini didiklemesi –kendine bakması ve soru sorması, sorduğu soruları da, kendini kandırma korkusu içinde olmadan kandırmaksızın yanıtlaması– gibi. Başka bir kaynağı ise, kişilerarası ilişkileri temelleriyle birlikte anlatan yapıtların uyanık gözlerle okunmasıdır. Çünkü değerler bilgisinin, doğrudan doğruya kaynağını bulduğu yer, yaşanan insanlararası ilişkilerdir; dolaylılarından biri de, bunları anlatan yapıtlar.

Keskin bilme yetenekleri ve yaşantı olanaklarının zengin bilgisi, etik bir ilişkide eylemin anlaşılmasını; değer sorunlarına ilişkin bilgiyse, değerlendirmenin diğer iki adımının gerçekleştirilebilmesini sağlar.

Doğru değerlendirme söz konusu olunca, bu iki adım, aynı şeye –eylemin değerine– iki ayrı bakımdan bir bakmadır. Değere ve değerlere ilişkin (doğru) bilgiyle donanmış kişi, diğer koşullar yerine gelip karşısında bulunduğu kişinin eylemini anladığı anda, bu eylemin o durumdaki diğer eylem olanakları arasında* insan

* Diğer olanaklı eylemlere göre.

için neyi ifade ettiğini –insanın değeriyle ve etik değerlerle ilgisini– de görür; bilgisel dile getirilişiyle de, değerini değerlendirir. Bu neyi ifade eden, eylemin değeridir: bu değerin insanın değeri ve etik değerler bakımından özelliği, yani o durumda o eylemin bu değer ve değerler açısından ifade ettiği şey, o eylemi değerli kılar ya da kılmaz. İnsanın değeri ve etik değerlerin bilgisiyle donanmış kişinin, eylem bakımından gerekli diğer bilgisel koşullar yerine geldiği zaman, diğer insanlardan farklı olarak bir eylemde gördüğü de budur.

Böyle bir kişi, bu koşullar yerine gelmeyince susmasını bilen, hangi değerlendirmelerinde yanılabileceğini bilen ve muhakkak bir şey yapması gerekiyorsa –ve ne yazık ki, yaşarken çok defa gerekiyor– alçak gönüllülük ya da haddini bilirlik gösterisi yapmaksızın, eyleminin dayandığı değerlendirmenin yalnızca bir "izlenim" olduğunu ekliyen kişidir. Diğerleri, bilmemenin güvenliği içinde, kuşku duymadan, yargılarda bulunurlar. Değerlendirmeleri çoğu kez bir değer atfetme, arada sırada da, –değer atfetme için doğrudan doğruya bir neden olmadığı yerde– bir değer biçmedir.

*

Demek oluyor ki, kişi ile kişi ilişkisinde hem değerlendirenle hem değerlendirilenle ilgili koşullar yerine geldiğinde, doğru değerlendirmeler yapılabilir.

Yukarıda karmaşık bilgisel bir etkinlik olarak değerlendirmeyi çözümlemem,* aynı zamanda, doğru değerlendirmenin teorik olarak bunca –ama boş yere, bir çıkarım ürünü olarak– tartışılan olanaklılığı sorusuna da dolaylı bir yanıt olabilmektedir.

Farklı epistemolojik görüşlere dayanarak yapılan ilgili tartışmalarda bu sorun, genellikle birbirine karıştırılan iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: bir etkinlik türü olarak doğru değerlendir-

* Ama değerlilikle ilgili soruların daha açık durduğu bu çözümleme.

meye ilişkin (felsefi) doğru bilginin olabilirliği sorusu olarak; bir de yaşarken yapılan tek tek değerlendirmelerin doğruluğuyla ilgili olarak, yani nesnesi bir eylem olan *a posteriori* bir bilginin doğrulanabilirliği sorusu olarak.

Bu bakımdan, böyle epistemolojik görüşlere dayanarak, doğru değerlendirmeyle ilgili söylediklerime yapılabilecek karşı çıkışlardan ikisini –biri bilgisel, ötekisi teorik-psikolojik olan iki itirazı– burada gözden geçirmek yararsız olmıyabilir.*

Birinci itiraz, doğru değerlendirmenin yapılabilirliğine inanmıyanların, benim dediklerime yapabilecekleri bir itirazdır: diyebilirler ki, "doğru değerlendirme etkinliğini çözümlediğini söylüyorsun, oysa senin yaptığın, bir çözümleme değil, bir temellendirmedir; çünkü doğru değerlendirmenin çözümlemesine girişebilmek, önce doğru değerlendirmenin yapılabilirliğine inanmayı gerektirir; dolayısıyla aslında yaptığın, peşin bir inancını temellendirmektir. Başka bir deyişle, önce "kanıtlanması" gereken bir şeyi –doğru değerlendirme yapmanın olanaklılığını– varsayıp çözümlemesini yapıyorsun; sonra da bu çözümlemeye dayanarak böyle bir olanak vardır diyorsun"

Bu itiraz şöyle yanıtlanabilir: 1) 'doğru' diye nitelediğim değerlendirmeyle ilgili olduğu gibi, her etkinlikle ilgili olanakların bilgisi, dolaylı olarak ortaya konan bir bilgidir: gerçekliğe –bu etkinliğin yaşamda olup bitmelerine– bakılarak ortaya konur. 2) Benim burada ortaya koymağa çalıştığım, doğru değerlendirmenin yapılabilirliği –bir olanağın "varlığı"– değil; yapılmış doğru değerlendirmelere bakarak, bir etkinlik olarak doğru değerlendirmenin yapısıdır. Yani kullandığım malze-

---

* Aslında bu, üzerinde durduğum sorunlar bakımından gereksiz bir iştir. Ama dolaylı bir-iki yararı olabilir düşüncesindeyim. Birincisinin gözden geçirilmesinin dolaylı bir bilgisel yararı olabilir; ikincisinin gözden geçirilmesi ise, bir dostumun ve onun gibi olanların hatın içindir. Belki de, kendilerine ve başkalarına bakarken, bakış açısı değiştirmelerine yardımcı olur.

me –baktığım değerlendirmeler–, doğru olduklarını başka bir yoldan bildiğim değerlendirmelerdir.

Burada bana, malzeme olarak kullandığım ve doğru diye nitelediğim değerlendirmelerin bu doğruluğunu nerden bildiğimi sormak, bu zincir içinde doğal bir soru olur. Bu soruyu yanıtlamak ilk önce doğruluk kavramıyla hesaplaşmayı, sonra da tek tek değerlendirmelerin doğruluğuyla ilgili –doğru yapıldığı konusundaki– bilginin kaynağını göstermeyi gerektirir.

İlkin 'doğruluk' sözüne bakalım. Bu söze bakabilmek, "neyin doğruluğu?" sorusunu sorarak onu ele almayı gerektirir. Burada 'doğru' sözü, değerlendirmeyi –yani karmaşık bilgisel bir etkinliği– nitelediğine göre, bununla kastedilen a) yapılan bir tek değerlendirme söz konusu olduğunda, bu değerlendirmenin gerçek –yapılmış– bir eylem olan değerlendirilen eylemin değerini verecek şekilde yapılmasıdır; b) bir insan etkinliği olarak değerlendirmenin bir türünü nitelediğinde ise 'doğru', yukardaki özelliği taşıyan değerlendirmelerin, bu özelliği taşımıyanlardan farkını bildiren bir niteleyicidir.

Bu demek oluyor ki, insanın bir etkinliği olarak değerlendirmeye bakıldığında nesne edinilen ile, yaşarken bir eylemi değerlendirmede nesne edinilen, birbirinden çok farklıdır. Yaşarken bir eylemin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, nesne edinilen, belirli bir olay içinde bir kişinin yaptığıdır; nasıl yapıldığı, değerlendirenin değerler bilgisine de bağlı olan bu değerlendirme, değerlendiren kişinin eylemini oluşturur.* Oysa insanın bir etkinliği olarak değerlendirmeye, nasıl bir etkinlik olduğunu ortaya koymak için bakıldığında nesne edinilen, yaşamda yapılmış çeşitli değerlendirmelerdir; yani burada bakılan, etik bir

---

* $K_1 \rightarrow \underline{K_2 \text{ ve eylemi}}$
↑
nesne (K_1'in, yani değerlendirenin nesnesi)

ilişkide belirli bir eylemi değerlendiren kişilerin yaptığı değerlendirmeler: değerlendirmeyi yapanlar ve değerlendirmeleri yapılanlardır.* Başka bir deyişle bu, bir insan fenomeni olarak değerlendirme fenomeninin çözümlenmesidir: yani kişi fenomenleri olarak türlerinin ortaya konmasıdır. 'Doğru' diye nitelediğim değerlendirmenin nasıl bir tür değerlendirme olduğunu ortaya koymak ise, yaşamda yapılan doğru değerlendirmeleri nesne edinmekle olur.

İşte burada bir sorunla yüzyüze gelinir; bu da, nesne edinilecek gerçek (tek tek) değerlendirmelerin ayıklanması ya da seçilmesidir.

Bu ise bir etik ilişkide yapılan ve bir eylemi oluşturan tek tek değerlendirmelerle ilgili bir ön bilgiyi; malzeme olarak hangi değerlendirmelerin kullanılacağını sınırlıyan başka türden bir bilgiyi gerektirir: bakılacak tek tek değerlendirmelerin doğru olduğunu bilmeyi gerektirir.

Böylece gösterilmesi gereken ikinci noktaya, malzeme olarak kullanılan –nesne edinilen– değerlendirmelerin doğruluğuyla ilgili bilginin kaynağı sorununa gelmiş bulunuyoruz.

Burada da ilkin bazı ayırımlar yapma gerekliliği ortaya çıkıyor: malzeme olarak kullandığım (doğru) değerlendirmelerin doğruluğunu n e r e d e n b i l i y o r u m? ya da nasıl bilebiliyorum? sorusu; genel olarak değerlendirmelerin doğruluğu n a s ı l b i l l n e b i l i r? sorusu ve yapılmış bir değerlendirmenin doğruluğu y a ş a r k e n n a s ı l b i l i n e b l l i r? sorusu, birbirinden çok farklı üç sorudur. Birincisi, bendeki –bir kişideki– b i r b i l g i n i n k a y n a ğ ı y l a –bir bilgiler bütünü olarak ortaya konmuş bir değerlendirme ile nesnesi arasındaki uygunluğun bilgisinin kaynağıyla– ilgili bir sorudur; ikincisi, epistemolojik bir kriter türüyle ilgili bir soru: 'doğruluğun' bu alanda temellendirile-

---

* $\underset{\uparrow}{K_1} \rightarrow K_2$

nesne (araştırıcının nesnesi)

bilirliği ya da eylem değerlendirmelerinin doğrulanabilirliği –bir değerlendirmenin doğruluğunu temellendirmenin olanaklılığı– sorusudur. Üçüncüsüne gelince: bu, yaşarken yapılmış –yapılan– bir değerlendirmeyi değerlendirmek –sınamak ve emin olmak– için bir doğruluk kriteri arama sorusudur.

Birinci soru, bazı değerlendirmeler ile nesneleri arasındaki uygunluğu* benim –bir kişinin– nasıl bildiğimi soruyor ve yaptığım çözümlemeyi bunlara dayandırdığım için, sorulabilecek bir sorudur.

Eylem değerlendirmelerini sınama olanağının kendisini soran ikinci soru, aslında, bir insan etkinliğiyle ilgili epistemolojik bakışın sorduğu** bir sorudur. İki şekilde anlaşılabilir: a) bir etkinlik olarak değerlendirmenin doğruluğu nasıl bilinebilir? yani: o) doğru değerlendirmek ne demektir? ve oo) bir değerlendirmeyi doğru gerçekleştirmenin (nesnel) koşulları nelerdir? b) bir önerme olarak değerlendirmenin doğruluğu nasıl bilinebilir? yani: o) epistemolojik bir soru olarak: bir eylem değerlendirmesiyle ilgili bir önermenin doğruluğundan-yanlışlığından nasıl emin olunabilir? oo) metodolojik bir soru olarak: böyle bir önerme nasıl doğrulanabilir?*** Dolayısıyla her soru ayrı ayrı yanıtlanmayı gerektirir.

Bana yapılabilecek ikinci itirazın temelinde bulunan ve iki ayrı bakımdan dile getirilebilecek olan üçüncü soru ise, yaşamda yapılan değerlendirmelerin karşısında bulunan kişinin sorusudur: a) aynı eylemin yapılan farklı değerlendirmelerinin (önermelerin-yargıların-anlamaların v.b.) karşısında, hangisinin doğru olduğunu nasıl bilebileceğiz? veya b) kendi yaptığımız değerlendirmelerin o) başkalarının eylemlerini değerlendirmelerimizin ve oo) kendi eylemlerimizi değerlendirmemizin doğruluğundan nasıl emin olabileceğiz? sorusunu

---

* Bir etkinlik olarak değil, bir bilgiler bütünü olarak bazı değerlendirmelerin doğruluğunu.

** Bu paragrafın b'sinde iki şekilde karşımıza çıkan.

*** Carnap'ça bir sorudur bu.

sormaktadır. İkinci sorunun* kriter arama çabasına** karşılık, her üç şekliyle üçüncü soru belirli bir kriteri kullanmakla ilgili bir soru ve epistemolojik kaygılı psikolojik bir sorudur: emin olma ihtiyacının sordurduğu bir soru.

Birinci soruya verilebilecek yanıt, malzeme olarak kullandığım bazı yapılmış değerlendirmelerin doğruluğuyla ilgili bilgi min kendi deneyimde kaynağını bulduğudur. Yaşarken kişilerin, yapılmış bazı değerlendirmelerin doğruluğu hakkındaki kişisel deneyime dayanan bir bilgisi olabiliyor: bu, ya kişinin yaptığı bir değerlendirmeyi ilgili kişi dinlediğinde, düşünüp taşınarak veya doğrudan doğruya «evet, doğru, bunun için yaptım» dediği değerlendirmeler olabiliyor: ya bizim yaptığımızı bize anlatan, yaptığımızı neden yaptığımızı ve anlamını bize anlatan ve «yaptığımı gördü» dedirten kişiler oluyor; ya da insanlarla ilişkilerimizde böyle değerlendirmeler yapan ve bunları dile getirerek hesabını verebilen, bu verdiği hesabın da ilgili kişiler tarafından onaylanan bir kişinin yakınında yaşamak ve okuduğumuz kitaplarda bunu yapan kişiler görmek, bize bazı değerlendirmelerin doğruluğunun bilgisini sağlıyor.

Demek ki bu bilgi bir rastlantı sonucu edinilebiliyor: öyle kişilerle karşılaşmanın sonucu. Ve bu bilgi, aynı zamanda, değerlendirme etkinliğinin bir türü olarak doğru değerlendirmenin olanağının bilgisi de oluyor.

Sırası gelmişken 'doğru' ile ilgili birkaç açıklama daha yapmak yararlı olur. Değerlendirme etkinliğinin niteleyicisi olarak 'doğru', tarzı bildiren bir zarftır: değerlendirme etkinliğinin, amacına uygun –değerlendirilen eylemin değerini ortaya koyacak şekilde– gerçekleştirildiğini belirtir. Bir bilgiler bütünü olarak bir değerlendirmeyi nitelediğinde ise, bu değerlendirmenin bir niteliğini bildiren bir sıfattır: bu bilgiler bütününün nesnesi-

---

* b'sinin.

** Normatif bir epistemolojinin çabasına.

n e u y g u n olduğunu* belirtir. Ancak, eylemin değerini dile getiren bir değerlendirmenin niteleyicisi olarak 'doğruluk'tan, herhangi bir adımındaki bilgilerin, nesnelerinl tüketerek verdiklerini düşünmemek gerekir. Bu 'doğruluk' eylemin bütün oluşturucularını tüketerek veren bilgilerin doğruluğu değil, o eylemin ana –karar verdirici– oluşturucularını ayıklıyarak vermekle sınırlanan bilgilerin doğruluğudur. Çünkü bir bilginin –ya da bir bilgi olarak ortaya konan bir açıklamanın– nesnesini tüketerek vermesi, ancak doğa alanında söz konusudur. Tarihsel varlıkta ve bu arada insanla ilgili nesne edinmelerinin ürünü olan –real tespitler dışında– bilgiler söz konusu olduğunda, 'doğruluk', bu bilgilerin ana yapıları, ana bağlantılar ve özellikleri ya da ana neden, oluşturucu ve belirleyicileri vermesiyle sınırlanır. Nesnesini tüketerek veren bilginin, bilen (özne) açısından bir nitelendirilişi 'kesin' sıfatıyla yapılır. 'Kesin bilgi' öznede şüpheye yer bırakmıyan, öznenin doğruluğundan emin olduğu bilgi, kendisinden şüphe edilmiyen bilgi** demektir. Böylece bir bilginin kesinliği «öznenin psikolojisi»yle,*** tüketiciliği ise nesnesinin ontik özelliğiyle sınırlanır. Nesnesini tüketerek veren bir bilgi, doğru olduğu zaman aynı zamanda kesin bir bilgidir: değişikliğe uğramıyacağından, kendisinden şüphe edilmiyecek bir bilgidir. Şüphe edenlerin çıkması, bilginin bu niteliğini değiştirmez. "Bu bilginin doğruluğundan nasıl emin olunabilir?" sorusu, bunların sorusu ve psikolojik bir sorudur.**** Böylece, eylem değerlendirmelerinde olduğu gibi, tüketiciliğin söz konusu olamıyacağı yerde kesinlik aramak,***** emin olmak için bir yol aramak, bulamayınca da –nitekim

---

* Bu bilgilerin doğru olduğunu.

** Hangi bilgilerin şüpheye yer bırakmadığı veya şüpheye yer bırakmıyan bilgilerin özelliğini ortaya koymak Bilgi Felsefesinin işidir.

*** Bu deyimin olanaksızlığını bile bile kullanıyorum. Sınayıcıya bakarak konuşan Bilgi Felsefesi görüşlerinin dikkatine!..

**** Emin olmanın yolu olarak "empirik doğrulama"yı önerenler, bütün bilgileri "hipotez"ler olarak görmekle, pek başarılı olamıyorlar.

***** Oysa "*πεπαιδευμένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τὰκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ' ἕκαστον γένος, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται*" Aristoteles, *Eth. Nikh.* 1094, b 23.

Carnap'ça kriterler burada hiç işlemez– doğru değerlendirme olanağını yadsıyarak ya da bir değerlendirmenin doğruluğundan-yanlışlığından hiç emin olunamıyacağını ileri sürerek kuşku ya da şüphe içinde dolaşmak, gerek yaşamda gerekse Bilgi Felsefesinde* psikolojik kaynaklı bir sorundur.

Demek oluyor ki, ilgili olduğu eylemin değerini veren ve tüketici olmıyan bazı değerlendirmelerin doğruluğunun bilgisi, kaynağını kişisel deneyde buluyor. Bu kişisel deney a) yapılmış bazı değerlendirmelerin –gerçeklik plânıyla ilgili *(a posteriori)* bazı bilgiler bütünlerinin– doğruluğunun bilgisini; bu bilgi de b) bir olanağın –doğru değerlendirme olanağının– bilgisini (*a priori* bir bilgiyi) sağlıyor. Dolayısıyla c) bir olgunun –farklı değerlendirme tarzlarının olduğunun– bilinçlendirilmesini sağlamakla, bu değerlendirmelerin malzeme olarak kullanılmasını ve başka plânda bazı bilgilerin, felsefî bilgilerin ortaya konmasını: yani bir insan fenomeni ya da etkinliği olarak değerlendirmenin bir türü olarak doğru değerlendirmenin ne olduğunu, bir kişi fenomeni ya da etkinliği olarak doğru değerlendirmenin yapısını açığa çıkarmayı sağlıyor. Doğru değerlendirmenin yapısının bilgisiyse, kişilere, ilişkilerinde değerlendirmelerde bulunurken ve değerlendirmelere bakarken bir bilinç sağlıyabilen felsefî bir bilgidir.

Bir eylem değerlendirmesinin doğruluğu genellikle nasıl bilinebilir? sorusuna gelince: birinci anlama şeklinin her iki şıkkına yanıtlar, daha önce anlatılanlarda** verilmiştir. İkinci anlama şeklinin birinci şıkkına verilecek yanıt ise, hiç emin olunamıyacağı –yani kullanıldığında, bunu sağlıyacak bir kriterin verilemiyeceği– dir. Ama emin olmanın Carnap'çı kriterini kullanıp bu Carnap'çı soruyu Carnap'ça yanıtlarsak, «bunları doğrulıyarak» denilebilir. Ne var ki, soru yanlış sorulmuş bir sorudur; bir araştırıcının sorusu değil de, yanılma korkusu içinde olan bir seyircinin sorusu olduğundan, bu yanıt bir işe yaramaz.

---

* Sonucu: bütün bilgileri (önermeleri), boş ya da *tautolojik* olmadıkları zaman, hipotez (olası) olarak kabul etmek olan.

** Bkz.: s. 16 v.d. ve 20 v.d.

Bu yanıtın tutarlı bir sonucu olan ikinci şıkkının sorusuna –metot sorusuna–, doğru değerlendirme söz konusu olduğunda, verilebilecek yanıt ta daha aydınlatıcı olmıyor, biçimsel bir yanıt kalıyor ve emin olmak için «kullanılacak» bir «metot» sağlıyamıyor.* Ne var ki, bir değer atfetme ya da biçme önermesi söz konusu olduğunda, doğrulanabilirliğin metodu verilebilir! Çünkü burada, eylemin özelliği hesaba katılmadığından, etkinliğin doğru, yanl amacına uygun gerçekleştirilmesi, aynı zamanda önermenin doğruluğunu sağlıyor. (Çünkü nesnelerini yaratan etkinliklerdir bunlar.) Böylece bir eyleme –davranışa– değer atfeden bir önerme, gerçeklik koşullarının muhasebesi yapılarak doğrulanabilir; değer biçen bir önermenin sınanması ise, gerçeklik koşullarının muhasebesinin sonucu ile genel değer yargısı karşılaştırılarak yapılabilir: yani bir seyirci bunu yapabilir.

İkinci itiraz şuydu: «Bir eylem değerlendirmesinin doğru olabileceğini teorik olarak kabul etsek bile, belirli –bizim yaptığımız ya da başkasının yaptığı– bir değerlendirmenin k a r ş ı s ı n d a, doğrusu olup olmadığını bilemeyiz. Nitekim aynı eylemle ilgili farklı değerlendirmeler ortaya konabiliyor ve her değerlendirme doğru olduğunu ileri sürüyor. Öyleyse a) aynı eylemin yapılan farklı değerlendirmelerinin karşısında, hangisinin doğru olduğunu nasıl bileceğiz? b) Diğer yandan, biz bir eylemi değerlendirirken, bu eylemle ilgili çeşitli «alternatifler» düşünüyoruz. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu nasıl bileceğiz? Hatta onunla ilgili, senin 'gerçeklik koşullarına ilişkin' dediğin bilgimizin doğruluğundan nasıl emin olacağız? Ve kendi eylemlerimizi bile değerlendirirken, kendimizi kandırmadığımızdan –bir eylemde bulunmak için yaptığımız değerlendirmenin ve bu değerlendirme sonucu kendi eylemimizi değerlendirmemizin doğruluğundan–, bu değerlendirmede yanılmadığımızdan nasıl emin olacağız?»

---

* Bu yanıtı üçüncü soruyu ele alırken vereceğim ve çıkmazını göstereceğim.

Birinci soruya (a) verilebilecek yanıt, seyirci olarak –ilişkide olmadan– bir eylemi doğru değerlendirmek olanaksız olduğu kadar, yapılmış bir değerlendirmenin de bir seyirci tarafından –o kişilerle ilişkide olmadan– sınanmasının da olanaksız olduğudur. Soru yanlış sorulmuş bir sorudur. Nedeni de şu: bir bilginin sınanabilmesi –doğrulanabilirliği–, bilenin nesne edindiği ile sınayanın nesne edineceğinin a y n ı olmasını gerektirir. Oysa bir eylem değerlendirmesinin sınanmasında, bu nesneler farklı oluyor ve doğrulama epistemolojik doğrulamanın sınırlarını çok aşıyor. Böylece bu soru, bilimsel nesne edinmelerindeki bakışı, yaşarken uygulamak (kullanmak) istemenin sorusudur; bilimci bir tutumun bir aktarma sorusu. Kaynağını bir epistemoloji görüşünde, bilene değil, yalnızca b i l g i l e r e b a k a n a bakan bir görüşte buluyor ve onun verdiği kriterin değerlendirmelerle ilgili olarak kullanılmayacağını görünce, hiçbir değerlendirmenin doğruluğunun hiçbir surette bilinemiyeceği ve dolayısıyla doğru diye nitelenebilecek bir değerlendirmenin olamıyacağı sonucunu çıkarıyor. Bu sonucu kişi, kendi değerlendirmelerine uyguladığında, kendi yaptığı ve yapacaklarıyla ilgili kuşku içinde dolaşır, bir eylemle ilgili onu hep çatışmada bırakan «alternatifler» uydurur* ve en sonda ikinci soru öbeğindeki gibi sorular sorar.

«Kendi eylemlerimi ve başkasının eylemlerini değerlendirirken yanılmadığımdan nasıl emin olabilirim?» şeklinde özetlenebilecek bu soru öbeğindeki sorular, nasıl emin olunabileceğini sorduklarından, çıkmaz sorulardır. Çünkü yapılabilecek her sınama, sınıyanın diğer yapacakları arasında, söz konusu eylemin kendisini de –bağımsız olarak– değerlendirmesini gerektiriyor. Bu bakımdan bu da, şüpheci kişiyi, içine girdiği kısır çemberden çıkaracak bir yol olmıyor.

Oysa bir etik ilişkide bir değerlendirmenin b ö y l e bir sınanması yapılamıyorsa da, bir ilişkideki değerlendirmenin

---

* Başka bir epistemolojik görüşün ölçütüne sığınanlar (söz gelişi, pragmatismin ölçütüne sığınanlar), böyle bir çatışmadan sıyrılabiliyor. Oysa nesnel bakımdan ikisi arasında fark yoktur.

sınanması hiçbir hal ve şartta yapılamaz veya bir değerlendirme hiç doğrulanamaz ya da hiçbir değerlendirme doğrulanamaz demek değildir.

Bir eylem değerlendirmesinin sınanabileceği durum, ancak üçüncü bir kişinin doğru değerlendirme yapabileceği durumdur: ilişkiyi yaşıyan kişilerle ilişkide olan –hatta olayın içinde olan– üçüncü bir kişinin ilişkiyi yaşıyanın değerlendirmesini değerlendirdiği-yokladığı, ilgili kişiyle tartıştığı durumdur.* Onun baktığı nesne, ilişkiyi yaşıyan kişinin nesnesinden farklıdır; o, ilişkiyi yaşıyanın değerlendirmesini kendi değerlendirmesiyle karşılaştırır.

Bir etik ilişkide bir kişinin, eylemini oluşturacak değerlendirmesini yaparken baktığı –nesne edindiği–, bütün arka plânı ve koşullarıyla karşısında bulunduğu kişinin eylemidir. Bu arka plânın ana oluşturucularını gördüğünde, o eylemi doğru anlamış oluyor, sonra da bu eylemin aynı koşullarda diğer eylem olanaklarına göre özelliği ile k e n d i özel durumu veya inançları arasında ilgi kuruyor. Böylece bunun ürünü olan, eylemin değeriyle ilgili bilgiler bütününün ya da yargının ortaya konmasını sağlıyan, o eylemin dışında olan, değerlendirenden gelen** ve teklik gösteren belirleyiciler de işe karışıyor: aynı koşullarda gördüğü –başka yapıda bir kişinin gerçekleştirmiş olabileceği– diğer eylem olanaklarının eylemin değerinin belirlenmesindeki rolleri; eylemin değeri ile inançları arasında kurduğu ilgi v.b. Değerlendirenin eylemi nesne edinmesine karşılık sınayıcı, bir bilgiler bütünü olarak değerlendirmeyi sınayabilmek için, gerek eylemi gerekse bu eylemle ilgili değerlendirmeyi –değerlendirme etkinliğini– değerlendiriyor: o, önce eylemi nesne ediniyor, yani bağımsız bir

---

* Danışma, (*συμβουλή*, birlikte düşünme), temelini burada bulur. Burada sınanması söz konusu olan, bir bilgiler bütünüdür; etkinliğin doğru gerçekleştirilmesinin sınanması değildir.

** Bir tek durumda, doğru bir değerlendirmeye dayanan değerli-doğru bir eylemin doğru değerlendirilmesinde. bunlar çakışır; dolayısıyla bu durum, son dediğimin dışında kalır.

değerlendirmede bulunuyor, sonra da kendi değerlendirmesini –adım adım ya da birden–, sınaması söz konusu olan bilgiler bütününü ortaya koymuş değerlendirmeyle (değerlendirenden gelen öğeler de taşıyan etkinlikle) karşılaştırıyor ve değerlendirmenin doğruluğu-yanlışlığı hakkında bir sonuca varıyor.

Burada çok karmaşık bir sınama etkinliği söz konusudur ve değerlendirmenin her adımındaki bilgiyi ayrı ayrı nesnesiyle karşılaştırmayı, yani hem değerlendirilen eyleme (ve kişiye) hem de değerlendirene bakmayı gerektirir: anlamasını sınamak; yerleştirmeyi yaparken –değerini belirlerken– o koşullarda düşündüğü eylem olanaklarını, gerçekleşmiş olanak ile insanın değeri arasında kurduğu ilgiyi ve bu değerle ilgili bilgisinin nesnesine uygunluğunu görmesini (yani üçüncü kişinin olay ve eylemle ilgili bağımsız bilgisini, değer sorunları konusunda bilgisini ve bu bilgileri, karşısında olduğu bilgilerle karşılaştırmasını) gerektirir. Bu, çeşitli bilgileri, gerçekliğe ilişkin ve felsefî –epistemolojik, antropolojik, aksiolojik v.b.– bilgileri gerektiren bir sınama olarak, güç olmasına rağmen, yapılabilecek bir sınamadır; ama doğal olarak, epistemolojinin sınırları içinde kalarak yapılamıyacak bir sınama. Yalnızca seyirci olan bir kişi tarafından yapılamıyacak olan bu sınamada, üçüncü kişinin ilişkiyi yaşıyan her iki kişiyle ilişkide olmasını gerektirir: değerlendirilenle ilişkide olması, bir değerlendirmeyi ancak dolaylı yanlışlıyabilmesini sağlar, ama yanlış değerlendirenin hangi noktada (neden) yanıldığını söyliyemez. Sadece değerlendirenle ilişkide ise, değerlendirmesini sınayamaz.

Ama bu sınamanın yapılabilirliği, skeptik kişinin sorusunu: "kendi değerlendirmelerimden nasıl emin olabilirim?" sorusunu kaldırmaz. Ancak çıkmazda olduğunu gösterir ve çıkar yolun başka yerde aranması gerektiğine işaret eder.

Bu emin olma sorusunu, skeptik kişi kendi değerlendirmeleri ve kendi eylemlerini değerlendirmesiyle ilgili sorduğunda, bu çıkmaz daha belirgin bir şekilde görülür. Kendi bir değerlendirme –eylemini oluşturacak bir değerlendirme– yaptığı sırada, bir an

durup kendi kendine dile getirdiği önermeyi sınamak isteyince, yapacağı, ya ilk etkinliğini refleksyonda t e k r a r e t m e k –ki bu bir yere götürmez–, ya da yeni bir bilgi veya «alternatif» kullanarak y e n i bir etkinlikte bulunmaktır; bu da kuşkusunun pekişmesine ve çıkmazının sürüp gitmesine yol açar. Böylece eylemlerinin oluşturulması bu aşamada yaşantılarına –çatışmada o anda ağır basan yaşantısına– kalır. Bu kuşku, kendi eylemlerini doğru değerlendirme olanağını da kendisi için ortadan kaldırır: çoğu zaman yanılmış olabileceğini düşünür; doğru yaptığından emin olamadığı gibi yanlış yaptığından da emin olamaz!

Emin olma ihtiyacının bu evirilip çevirilen çıkmazı, çıkar bir yola da işaret etmektedir: bu, böyle bir sorunun psikolojik olduğunu bilinçlendirmek, değer sorunlarıyla biraz hesaplaşmak ve bir doğru değerlendirme yapmanın asgarî koşulları olarak doğru değerlendirme etkinliğinin nesnel koşullarını gözönünde bulundurarak, ilişkide bulunulan kişilerin eylemlerine bakmak gibi şeylerdir. Bunun ötesi bir rastlantıya, doğru değerlendirme yapan bir kişiye rastlamaya ve bu rastlantının farkına varacak durumda olmaya –bu duruma gelmiş olmaya– bağlıdır.

*

Bu yazıda ortaya koyduklarımla doğrudan doğruya ilgisi olmadığına ve ben temellendirmeğe pek meraklı olmadığıma göre, belirli bir epistemolojik görüşte ve onunla ilgisinde bir psikolojik tutumda kaynağını bulan bu iki olası itirazın üzerinde bunca uzun durmakta gördüğüm yarar ne?

Bu, felsefî bilginin kişilere, yaşarken farkına varmadıkları bazı sorunları bilinçlendirmelerindeki yarar ve bu bilinçlendirmenin kişilerin yaşamlarında gördüğüm etkileridir.

Böylece, kişilerle ilişkilerimde yakaladığım bir olgunun, nasıl felsefî bir bilgiye* götürdüğünün hesabını verdim; dolayısıyla da kişilerarası ilişkilere daha elverişli bir bakışa işaret ettim.

---

* Sınanmaya açık bir bilgiye.

Bu bilgi doğru mu? Doğruysa, ne işe yarar? Ben burada yalnızca, sınanabilecek ve anlaşılması için özel koşullar gerektirmiyen bir bilgi olduğunu söylemekle yetineceğim.

Yararına gelince: kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemi oluşturan değerlendirme, o eylemin değerini ortaya koyacak şekilde yapılabilir.

Bunun metodu, dolayısıyla "kriteri" olmamakla birlikte, yani belirli bir değerlendirmeyi doğru yapmayı sağlama bağlamamakla birlikte, doğru değerlendirme olanağının bilincine dayanan doğru değerlendirmenin koşullarının –değerlendiren ve değerlendirilen bakımından koşullarının– bilgisi, kişilerle ilişkilerinde değerlendirmelerinden hiç kuşkulanmıyanlara bir uyarı, kuşku içinde dönüp dolaşanlara da çıkış yönüne doğru bir işaret olabilir ve bazı bazı, doğru değerlendirmelerde bulunabilmenin asgarî önkoşullarını hazırlıyabilir.

Değerlendirmenin değerlendirilenle ilgili koşullarının bilgisi* bir uyarı olabilir: soyirci olarak değer biçmelerden sakınmayı ve değerlendirmeleri doğru bir şekilde yapma çabası içinde olmayı sağlıyabilir. Ne var ki, bu bilgi, kişilikle ilgili olan değer atfetmeleri önliyemiyeceği gibi, ortaya konan değerlendirmelerin de yanlış olabilmesini önlemez; ama kişilerde kendi yaptıkları konusunda yanılmayı önliyebilir.

Değerlendirmenin değerlendirenle ilgili koşullarının bilgisiyse, bazı eğiticilere yarıyabilir.

Kişi ile kişi ilişkisinde doğru değerlendirmenin, koşullarının bilgisine dayanan yapılabilirliğinin bilinci ise, kişi olarak sınırlarımızın da bilincidir. Kişinin, ilişkilerinde yaptığı değerlendirmeleri kendi kendisiyle veya bir başkasıyla tartışması bile, yani bilinçli doğru değerlendirme çabaları, yapılan bir değerlendirmenin doğru olmasını sağlama bağlamaz; kişiler saklar kendilerini, dolambaçlı yollar izler, yalan söyler. Ve hayat, çok defa işleri

---

* Ki bu, ancak eylemin çözümlenmesi sonunda, diğer öğelerinin de ortaya konmasıyla açıklık kazanacaktır.

askıda bırakmaya izin vermez: kişi çok defa, değerli –etik– eylem olanağının kapalı olduğunu bile bile, yalnızca doğru bir eylemde bulunmağa çalışarak, başka bir kişiyle ilişkisinde çaresiz, kuşkulu kuşkulu, onun yaşamını (belki de kendi yaşamını) bunca etkiliyen eylemini gerçekleştirir.

2. YAŞANTI

Kişi ile kişi ilişkisinde değerlendirilenin değerliliğini-değersizliğini belirleme adımının değerlendiren kişideki karşılığı, bir yaşantı olarak karşımıza çıkar. Yapılan her değer atfetmeden önce, her doğru-yanlış değerlendirme ve değer biçmenin de hemen arkasından, değerlendiren kişi birşeyler yaşar. Bu yaşadığı, yalın bir yaşantı, çoğu zaman da karmaşık bir yaşantıdır.

Yaşantı yaşanır, oluşur, kişinin hücrelerine yayılır, oluşan şeylerin bütün gerçekliğiyle. Gerçek herşey gibi onun da doğruluğundan-yanlışlığından söz edilemez. Oysa onu yaşatan, ona neden olan değerlendirme doğru yapılmış, yanlış yapılmış ya da ezbere olabilir.

Nasıl bir şeydir yaşantı? Kişi eylemlerinin bu en karmaşık öğesi ve kişilerarası ilişkilerin bu ele avuca sığmıyan oluşturucusu nasıl bir şey?

IV Henry'nin derdini, iki ayrı anında dinliyelim ve Becket'e karşı olan Kraliçeyle konuşurken Henry'deki yaşantı oluşmasını izleyelim:

> «– Becket düşmanımdır, evet, ama insanlık terazisinde bin kere daha ağır çeker, pisliğiyle, çıplaklığıyla bile daha ağır çeker, tacınızı, mücevherlerinizi, hepsinin üstüne de muhterem babanızı bile koyunuz, gene ağır çeker!... Becket saldırdı bana, bana ihanet etti. Onunla dövüşmek, onu devirmek zorundayım, ama içimde azıcık iyi olan ne varsa, avuç avuç o verdi bana ...Şu yeryüzünde Becket'ten başka hiç kimse sevmedi beni!»

«—... Benim ekmeğimi yemiş bir sefil!... Bir zamanlar **sevdiğim** bir adam. *(Deli gibi bağırır:)* Onu **sevdim**! *(Saçmaca meydan okur...)* Thomas! Thomas!»*

Becket'i öldürtmeye götürecek olan Henry'deki bu oluşma, nasıl bir oluşmadır? Ve onu belirliyen nedir?

Kişinin yüzyüze geldiği kişilerin eylemleri, tutumları, durumları karşısında, kanında-canında duyduğu, hücrelerine, kemik iliklerine yayılan bu oluşma, yaşandığı **anda**** yaşıyanın kontrolü dışında olan bir oluşmadır. Bir yaşantıyı istese de istemese de kişi, onu yaşadığı anda yaşamak zorundadır. Yaşantı ustası, olsa olsa aynı anda kendini seyreder; bu seyretme de yaşantının üzerinde etkili olabilme yolunu açar.

Kişiler çoğu zaman, kendilerine el uzatmadan yaşadıklarını yaşarlar; yaşantılarına el uzatmadan işkence çekerler, doyumsuzluk içinde kıvranırlar. Yaşantılarını beğenmiyenlerdir bunlar: kendileriyle savaş durumunda yaşarlar. Bu savaşa dayanamıyanlar, kendilerini yok ederler, ya da, çoğu zaman olduğu gibi, gerçekler konusunda kendilerini kandırarak avunurlar. El uzatabilenler ise, hazırlıklı kişiler, ancak istediklerini yaşarlar: yaşantılara «maruz» kalmazlar. Bunlar, kendileriyle barış içinde olabilen kişilerdir.***

Yaşantı, **bir şeyin yaşantısıdır** hep; bazısının dilde adı var, bazısının da yoktur. Bitmez tükenmez yaşantı olanaklarının örneklerini yazın yapıtlarında, özellikle oyun ve romanlarda buluruz.

Etiği doğrudan doğruya ilgilendiren, değerlilik-değersizlik yaşantılarıdır. Çünkü bir kişinin bir kişiyle ilgili, bütünlüğüne yönelik **tortu bırakan** değerlilik yaşantıları bir grup etik değerleri: kişilerarası ilişkilerde yaşanan değerleri: sevgiyi, saygıyı, güveni, minneti v.b. değerleri meydana getirir. Bu etik

---

* *Op. cit.*, üçüncü ve dördüncü perde.

** Ve bu «an» kısa ya da uzun bir **süre**dir.

*** Düşebilecekleri tek çatışma ise, trajik çatışma olur.

değerler, kişilerin başka kişi bütünlüklerine yönelik, yoğunlaşarak birikmiş değerlilik yaşantılarıdır: bu tek tek yaşantıların oluşan tortusu.

Kişi ile kişi ilişkisinde biriken değersizlik yaşantıları, bir kişinin başka bir kişiye karşı t u t u m u olarak görülür. Değerlilik-değersizlik yaşantıları dışındaki yaşantılar (: duygular: biopsişik yaşantılar) ise, eylemin oluşturucuları olarak, etiği ancak dolaylı olarak ilgilendirir.*

*

Şimdi, kişi ile kişi ilişkisinde, kişinin yaptığı değerlendirme ile birlikte –bazan da değerlendirmenin yerini alarak– eylemini oluşturan, yaşantısını ya da yaşantılarının çatışmasını belirliyen ne? Çünkü bir kişinin belirli bir eylem karşısında şunu ya da bunu yaşamasını sağlıyan a r t ı bir belirleyici, değerlendirenden gelen bir belirleyici söz konusudur. Nitekim, bir kişinin bir eylemini aynı şekilde anladıktan veya aynı değeri biçtikten sonra iki kişinin ona karşı tutumlarının, yaşantılarının –sonra da yaptıklarının– farklı olduğu sık sık görülür. Peki, bu katılan yeni –artı– etken nedir?

Bu artı etken, kişinin, hep söz konusu olan o anda içinde bulunduğu gerçeklik koşulları ve bu arada biopsişik durumu dışında, i n a n ç l a r ı dır: değerli ya da önemli olan konusunda inançları.

Bir etik ilişkide kişinin yaşantısının belirleyicisi olarak özel koşullarının etkisi, asgarî dereceye indirgenebildiği gibi, en yüksek derecede de olabilir; hatta yaşantının –dolayısıyla değerlendirmenin– tek belirleyicisi olabilir. O takdirde yaşantıyı belirleyen "bireysel özellikler"i: doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak kişinin b e n i olur.

---

* İnsanlara karşı biriken aynı türden biopsişik tepkiler, kişilerin «hayat»a karşı tutumlarını oluşturur. Bunlar psikolojinin sözünü ettiği «karakter»ler, mizaçlar, psikolojik tiplerdir.

a) Benin Belirlediği Yaşantı

'Kişinin ben'i derken kastettiğim, kişinin türü bakımından özel ihtiyaçlarıdır. Bunlar kişinin biopsişik özellikleri, psikolojideki adıyla da "bireysel özellikler"idir. Bunlar, kişinin karşılaştığı koşulların, o k i ş i i ç i n bir uyarıcı olup olmamasını sağlarlar.

Kişi ile kişi ilişkisinde yaşantıyı belirliyen artı etken kişinin beni olduğu durumda, kişinin karşısında bulunduğu eylem, kendisi bakımından zorunlu olmıyan bir sonucu aracılığıyla yaşantının oluşturucusu oluyor ve şu son derece ilginç olgu ortaya çıkıyor: değerlendirilmesi söz konusu olan eylem, bir yaşantı uyarıcısı rolünü oynuyor ve değerlendirende u y a r ı l a n bu yaşantı, eyleme onda olmıyan bir değerin atfedilmesine neden oluyor.

Burada aslında olan biten, tersine –doğru-yanlış değerlendirmeye göre tersine– bir oluştur: etik ilişkide bir eylemi oluşturan değerlendirmenin ana bilgisel adımı atlanıyor ve değerlendirilmesi söz konusu olan eylemin, değerlendirenin yalnızca o andaki koşullarıyla ilgisi –onun için doğurduğu sonuç– bir yaşantı yaşatıyor ve bu yaşantının değerlendirilen eyleme yansıtılmasıyla, eylemin değeri konusunda bir değer yargısında bulunuluyor.

Sonuç olarak, ilişkide bulunulan kişi ve eylemin özelliği –değeri– ilişkide olan kişinin eyleminin oluşmasında rol oynamıyor; onun yerine yaşantı, tek başına, yaptığını oluşturuyor. Ne var ki bu yaşantı, ilişkide bulunulan kişiye yönelir ve o n a yapılanı oluştururl

Etik ilişkide eylemin temelinde eylemle ilgili olan bir değerlendirme değil de, yalnızca yaşantı –benin belirlediği bir yaşantı– olunca, etik ilişkideki eylemin bu aşamadaki oluşması bir etkinlik olacak yerde, kapalı bir süreç* olur. Karşısında bulunduğu kişinin eylemi, kişinin duyduğu bir ihtiyaca –en belirgin ihtiyaçtan en incelmiş ihtiyaca kadar: kişisel bir eğilimden ta adını duyurma, gururunu okşama, "uyuzunu kaşıma"ya kadar– karşılık veriyorsa

* K_1'in (K_2'ye) eylemi: tepki K_2'nin eylemi: (K_1 için) uyarıcı.

ya da böyle bir ihtiyacın doyurulmasına zararı dokunuyorsa, ona t e p k i gösterir. Bu durumda kişi, ilişkide bulunduğu kişinin eylemi bir ihtiyacını doyuran bir eylemse, onu beğenir, över. Bunun bir s o n u c u olarak ta, yani ters bir gidişle, eylemin uyarıcı olarak neden olduğu yaşantısından değerlendirilmesi söz konusu olan eyleme giderek, ona iyi, doğru der, hatta göklere çıkarır. İlişkide olduğu kişinin böyle eylemleri –rastlantı sonucu ya da bile bile yapılan böyle eylemleri– birikirse, o kişiyi takdir eder, ona hayranlık duyar, ta ki o, bir ihtiyacına ters düşen bir şey yapsın. Böyle bir kişi, bir ihtiyacına karşılık vermiyen, ama ters te düşmiyen eylemler karşısında ilgisiz kalır ya da "objektif" olur! Ters düşen eylemler karşısında ise öfkelenir, uykusu kaçar; bu da, merkezinde "kötü" sıfatının bulunduğu çeşitli sıfatlar olarak, beğenmediği, kınadığı eyleme yakıştırdığı "değer" olur.

Burada en yalın şekliyle anlatılan, ama yaşamda hemen her zaman daha karmaşık, yan etkenlerin karışımıyla karşımıza çıkan bu kısır çemberde yüz yüze geldiğimiz, etik ilişkideki eylemin çözümlenmesi bakımından dile getirilirse, değer atfetme fenomeni; oluşumuna bakılırsa da, insana özgü biopsişik bir olgudur.

Yaşantının, doğrudan doğruya bir davranışa neden olduğu durumlar, benin belirlediği yaşantının en yalın örnekleri ve sırf yaşantının oluşturduğu "eylemler"* olarak görülebilir.

Benin belirlediği bir yaşantı olarak, hep kendisinden "güçlü" gördüğü Becket'in bir zayıf anını görebilmek için "herşeyi" denemiş olan Henry'nin, Becket'i "öldürme" buyruğunu tek başına verdirten çatışmalı yaşantısı şöyle oluşur:

> *"Kral–* Onu sevdim (...) *(Saçmaca meydan okur gibi, baronlarına bağırır:)* Evet, onu sevdim! Öyle sanıyorum ki, hâlâ da seviyorum. Yeter, Tanrım! Bitsin artık. Tanrım, burama geldi artık!
>
> *Bir sınır buhranı içinde, dinlenme yatağının üstüne atmıştır kendini, hıçkırır, kıl şilteyi dişleriyle parçalar,*

---

* «Kaprisli» kişinin davranışları.

şilteyi kemirir. Baronlar, şaşkınlık içinde, birbirlerine yaklaşırlar.

Birinci Baron– (Çekingen) Efendimiz...

Kral– (İşitmemiş gibidir, başı şiltesinde inler.) Hiçbir şey yapamıyorum, hiçbir şey! Karılar gibi gevşemişim. O yaşadığı sürece, hiçbir şey yapamıyacağım. Şaşkın şaşkın titriyorum önünde... Bir de kral olacağım. *(Birden, bağırır:)* Hiç kimse kurtaramıyacak mı beni ondan? Bir papaz parçası! Beni üzen, beni alçaltan bir papaz parçası. Yalnız benim gibi korkaklar mı var benim çevremde? Koca İngiltere'de bir tek adam kalmadı mı? Of! Kalbim! Kalbim daha da hızlı çarpmaya başladı. *(Bozulmuş şiltenin üstüne ölü gibi yatmıştır. Dört baron şaşırıp kalmıştır çevresinde. Birden, bir vuruşlu çalgıyla çalınan bir ritm işitilir, boğuk bir tamtamı andırır. Başlangıçta kralın hızlı yürek vuruşlarından başka birşey değildir, ama gittikçe güçlenip belirlenir. Dört baron sessizce birbirlerine bakmışlardır. Doğrulur, kemerlerini sıkıştırır, miğferlerini alır, cinayete kadar kesilmiyecek olan, boğuk yürek vuruşu ritmiyle, kralı yalnız bırakıp ağır ağır çıkarlar. Kral bir an yalnız kalmıştır, bitkindir, ıssız salonda arkalıksız iskemleler devrilmiş, her şey darmadağın olmuş durumdadır. Bir meşale çıtırdar ve söner. Doğrulur, çevresine bakar, gitmiş olduklarını farkeder ve birdenbire, niçin gittiklerini anlar... Gözlerinde bir şaşkınlık. Bir an duraklar, sonra, bir hıçkırık içinde, haykırarak yatağına yığılır.)* Thomas! Thomas!»*

*

Kişi ile kişi ilişkisinde eylemi çözümlerken, buraya kadar sözünü ettiğim, bundan sonra da edeceğim bazı sorunlar –söz gelişi benin yaşantıyı belirlemesi– Etiğin, hatta Felsefenin herhangi bir alanının araştırma konusu olan sorunlar değildir.**

Ne var ki bu yazının problem edindiği etik ilişki, Etik konusu sorunlar ile Etik konusu olmıyan sorunların içiçe bulunduğu bir ilişkidir. Çünkü b i r y a n d a n etik ilişkide eylemin oluşmasına baktığımızda, Etik konusu olan ve olmıyan belirleyicilerin rol

---

* *Op. cit.*, dördüncü perde.

** Geleneksel etik görüşleri, belki de bu yüzden, "yapma"dan önceki eylem oluşturucuları üzerinde durmamışlardır.

oynadıklarını ve bu farklarına rağmen işlev aynılığı gösterdiklerini görüyoruz. Bu bakımdan etik ilişkinin genel çerçevesi içinde hepsinin yerlerinin belirtilmesi ve işlevlerinin aynılığına rağmen farklarının görülmesi, bazı olanakların bilinçlendirilmesi bakımından yararlı olur. Bu farklı olanaklar, ya da kişi fenomenleri, bazı bilim dallarında yapıldığı gibi bire –en yaygın olana– indirgenince, hem yaşamda bazı eylemleri anlamak olanaksızlaşır, hem de insanla ilgili "bilimsel" dedikleri bilgimizin sınırları daralır.

Doğa bilimlerinin açıklamalarına özenerek –tüketiciliklerine özenerek– nedensel açıklamalardan başka açıklamaları "bilimsel" saymıyan, bu yüzden de yalnızca nedensel açıklamalara gelemiyen, insanla ve başarılarıyla ilgili olguları görmezlikten gelmek ve kenara itmek zorunda kalan bir epistemolojiye dayanılırsa, doğal olarak, kişilerarası ilişkilerin birçok sorunu nesne edinilemez; Etiğin de normatif bir bilgi dalı –olanı değil "olması gereken"i* anlatan, başka bir deyişle gerçeği "idealize eden" bir grup "metafizik" sorunlar alanı– olarak görülmesi kaçınılmaz olur.

Ne var ki, normatif önermelerin bilimlerde yeri olmadığı gibi, felsefede de yeri yoktur; onlar yalnızca belirli bir şey istendiği zaman, onu gerçekleştirme y o l u n u –nasılı– a r a r k e n söz konusu olabilirler yalnızca. Diğer yandan insan dünyasındaki olguların pek çoğu, sırf nedensel bağlantılar ürünü olmıyan olgulardır; dolayısıyla yalnızca bir tür açıklama olan** nedensel açıklamadan başka açıklama türleri de vardır. Böyle olguların bizi karşı karşıya bıraktığı bir problemin açıklanması söz konusu olduğunda, onu, ister Felsefede, ister bazı İnsan Bilimlerinde olsun, sırf nedensel bağlantılara bakarak açıklamak –nedenlerini*** ortaya çıkarmak– olanaksız olur.****

---

* Oysa yaşamda «olması gereken» bir şey yok; «yapılması gereken» ve «gerekeni yapmak» söz konusudur.

** Nesnesine –neyi açıkladığına– göre farklılık gösteren.

*** Birbirinden farklı türden nedenler olan olup bitme nedenleri, yapma nedenleri, ortaya çıkma nedenlerini v.b.

**** Bilgi Felsefesinin dikkatine!

Diğer yandan, yaşamda Etik konusu olan ve olmıyan sorunlar içiçe olmakla kalmıyor; aynı zamanda birçok fenomenler, bunların bu içiçeliğinde karşımıza çıkar. Söz gelişi kişi ile kişi ilişkisinde eylemi oluşturan ilk öğe olan değerlendirmenin ilk adımında Etik konusu olan bir sorunla nerdeyse karşılaşmadığımız halde, ikinci adımın bir gerçekleşme olanağında –doğru değerlendirmede üçüncü adım olarak belirttiğim adımda– ve değerlendirmeden yaşantıya tam geçiş noktasında birçok etik sorunlar ortaya çıkar. Bu nokta, eylemi oluşan kişinin çatışmaya düşebildiği başlıca nokta ve dramlara zengin malzeme sağlıyan noktadır.*

Etik çatışmanın –daha önce patolojinin sınırında olan bir örneğini verdiğim– bir çeşidi, işte benin belirlediği yaşantının eylemi oluşturmasında ağır bastığı çatışmadır: kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemin doğru bir değerlendirilmesi yapıldığı halde, değerlendirilen eylem kişiye "zarar" verdiği için, değerlendiren kişinin kendiyle çatışmaya düştüğü –değerlendirmenin yaşattığı yaşantıyla, o koşullarda beninin belirlediği yaşantının çatıştığı– ve ilişkide bulunulan kişiye karşı görünüşte tutarsız yapmalara götüren durumdur bu. Böyle çatışmalara düşen kişiler, genellikle bilgi yetenekleri gelişmiş, ama etik olarak gelişmemiş, kendi ellerinden sıvışan kişiler; değer konularında bilgi sahibi olmuş–belki de biraz geç kalarak bilgi sahibi olmuş– ama etik kişi olamamış kişilerdir.

Buradaki etik problem: doğru değerlendirmenin eylemin oluşmasında rol oynamaması,** sonuç olarak benin belirlediği yaşantının tek başına yapmayı oluşturması, dolayısıyla eylemin etik bir eylem olma yolunun kapanmasıdır. Çünkü kişinin doğru değerlendirdiği eylemin sonuçları ile bir ihtiyacı arasında uyum varsa, ya da eylemi doğru değerlendirmesine rağmen benin

---

* Bu, başka bir yazımda "etik çatışma" dediğim çatışmadır. Henry örneğini akılda tutmada yarar vardır.

** Değer atfetmeden de farkı buradadır: sözde değer atfetme.

belirlediği yaşantı ilgili kişinin "lehine" bir eyleme götürüyorsa –yani kişide bir çatışmanın raslantı sonucu çıkmadığı durumlarda veya tek başına benin belirlediği yaşantı ilgili kişiye bir çıkar sağladığı durumlarda–, biopsişik yaşantılar değerlilik yaşantıları izlenimini uyandırsa bile, oluşan eylemin etik bir eylem olması yolu yine kapanmış olur.

Bir kişinin bir kişiyle süreli ilişkisinde, eylemde bulunurken, yaşantılarını yalnızca gerçeklik koşulları belirliyorsa, bu kişilerarası ilişkinin temeli psişik yaşantılardır. Bu psişik yaşantıların uyarıcısı olarak diğer kişinin ilişkideki yeri, rastlantısal kalır. Sevgi, saygı, güven gibi etik değerler yaşanmaz böyle kişilerin kurduğu ilişkide; çünkü bunların en temel koşulu –:doğru değerlendirme– eksiktir.

b) Değerlilik Yaşantısının Belirlenmesi: İnançların Belirlemesi

Kişi ile kişi ilişkisinde, yaptığı değerlendirmeyle birlikte kişinin yaşantısını oluşturan gerçeklik koşulları dışındaki belirleyici, kişinin değerlilik inançlarıdır: gerçekleşmelerini istemesi gerektiğine inandıklarıdır. Bunlar bir kişinin a) değerlilik tasarımları: kendi değer yargıları, kişi imgesinin özellikleri ve b) etik değerlerin bir grubu olan kişi değerlerine verdiği değerdir.

Bir inanç (: inanılan şey) bir bilgi değildir.* Bir inanç ta bir bilgi de dile getirildiklerinde bir önerme olarak karşımıza çıkıyorsa da, bir bilgi varolan bir şeyle ilgilidir ve bilinmesi söz konusu olan bu varolandır; bir inanç ise, inanılan şeyin kendisidir: nesnesini yaratır inanç. Ama bir önerme olarak ortaya konduktan sonra, yani inancı ve bilgiyi ortaya koyanın dışında bir kişi tarafından onlara bakıldığında, her ikisi hem inanma hem de bilme konusu olabilirler. Bilgi olan bir önermenin bilme konusu olması, bu bilginin çeşitli bakımlardan değerlendirilmesi ve bu arada sınanması –nesnesiyle ilgisinin görülmesi– şeklinde

* Pragmatisme ve Carnap'a rağmen.

ortaya çıkar; inanma konusu olması da, sınanmadan kabul edilmesi ve kullanılması demektir. Bir inancı dile getiren bir önermenin bilme konusu olması ise, onun çeşitli bakımlardan değerlendirilmesi ve bu arada bilgisel bir temeli olup olmadığına bakılması; inanma konusu olması da, olduğu gibi kabul edilmesi ve bir kişi için geçerli hale gelmesi (: onu ortaya koyanla birlikte diğer kişiyi de belirlemesi) demektir.

Demek oluyor ki, bakılan, önermeler olduğunda, bilgiler ile inançlar arasında bir noktada bir çakışma olabiliyor; ama bu çakışma kaynağını, bazı önermelerin kişiler tarafından sınanmadan kabul edilmelerinde –doğruluklarına inanılmasında: sadece önermelere bakanlardaki duygu ortaklığında– buluyor. Ne var ki, buna bakarak inanç ile bilgi arasında fark yapmamak, birçok epistemolojik yanılgılara yol açıyor. Farklarının ortaya konulabilmesi ise, bir insan fenomeni olan inanma fenomeninin çözümlenmesini ve bilme ile karşılaştırılmasını gerektirir. Böyle bir karşılaştırma nelerin bilme konusu, nelerin ise inanma konusu olabileceğinin, dolayısıyla inanç-bilgi farkının ortaya konmasını ve bazı başka yanlışların yapılmamasını sağlıyabilir.

Bu çözümlemeye girişmiyeceğim burada. Ama yaşantıyı belirliyen iki tür inanç arasında yapacağım farkın ortaya çıkabilmesi için, nelerin bilme konusu, nelerin de inanma konusu olabileceğiyle ilgili bir-iki söz söylemek yerinde olur.

Varolan herşey bilme konusudur; türü –modalitesi– ne olursa olsun, bilenin dışında varolan bir şeydir bu. Ayrıca bilme etkinliğinin şekli ne olursa olsun,* çeşitli bilme edimlerinin ürünü olan her tek bilgi, nesnesinin türüne göre farklı yollardan nesnesine götürülerek doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak sınanabilir; fiilen sınanamadığı zaman bile, sınama yolu açık durur. Bilme konusu olanlar arasında olanaklar ve insanın yapısal olanakları da vardır.

---

* Doğrudan doğruya bilme, akıl yürüterek bilme v.b.

İnanma konusu olan ise, b i r o l a n a ğ ın [belirli bir durumda] g e r ç e k l e ş m e [gerçekleşmeme] ya da g e r ç e k o l m a [olmama] g e r e k l i l i ğ i dir. Buradaki 'olanak' sözcüğünün anlamı, neyin olanağı olursa olsun, 'gerçek olabilen' anlamındadır; mantıksal olanak (çelişme içermeme), gerçekleşmesi olası *(probable)* ya da beklenebilir (ἐνδεχόμενον) olan anlamında değildir. Bir kişinin böyle olanakların gerçekleşme ya da gerçek olma gerekliliğiyle ilgili d ü ş ü n c e l e r i, inançlarını meydana getirir.

İngeborg Bachmann'ın *İyi Tanrı*sının nelere inandığını dinliyelim:

> "Ben hergün içinde yaşanılan, başı sonu olmıyan bir düzenin varlığına inanıyorum.
>
> İçinde tüm duyguların ve düşüncelerin yer bulduğu büyük bir uylaşıma ve onun gücüne inanıyorum ve inanıyorum ki buna karşı çıkanlar ölür. İnanıyorum kİ, sevgi dünyanın gece tarafındadır, her suçtan, bütün günahlardan daha felâket getirici. İnanıyorum ki, onun ortaya çıktığı yerde, ilk yaradılış gününden öncekİ gibi bir kasırga kopar. İnanıyorum ki sevgi suçsuzdur ve yıkılışa götürür; suçlar ve her çeşit mahkeme önüne çıkmalar da sürüp gider.
>
> İnanıyorum ki, seveniler haklı olarak göklere uçarlar, hep uçmuşlardır. Belkİ de oralarda takımyıldızların arasında yer almak isterler."*

İnanılan, bir olanağın gerçekleşme-gerçek olma gerekliliği olunca, bilme konusu olan bir şeye –onun gerçek olması gerektiğine– inanma bir inanç değil, bir karıştırmadır; bilgisine sahip olmadığımız bir olanağın –olanaklılığı bilinmiyen bir şeyin ya da olanaksız bir şeyin– gerçekleşme-gerçek olma gerekliliğine inanma ise yanılgı içinde olmadır; çünkü uydurulmuş bir olanağın gerçekleşme gerekliliğine inanmanın ürünü, bir inanç değil, bir kuruntudur. Bunlar bilgisel temeli olmıyan inanmalardır: günlük

---

* Ingeborg Bachmann, *Der Gute Gott von Manhattan,* Piper Verlag, München, 1968, s. 74.

dilde "boş inanç" denir bunlara: uydurulmuş ilgilerin, yanlış induksyonların ürünü.

Bunların karşısında, inanan bakımından fark göstermemekle birlikte, inanılanlar olarak fark gösteren bilgisel temelli inançlar vardır: bu bilgisel temel doğru ya da yanlış bilgiler olabilir.* Eylem ilkeleri, yapmayla ilgili böyle bilgisel temelli inançlardır.

Her türüyle inançlar kişiseldir: bir kişinin inançlarıdır. Ne var ki, bir kişinin ortaya koyduğu bir inanç ortak inanç (ortak inanma konusu!) haline gelebilir; hatta bazı inançların plânlı bir şekilde öğretilmesinin sağlanabildiğini görüyoruz. Bu ortak "inançlar" –ister boş olsun, isterse de doğru ya da yanlış bilgiye dayansın– doğruluğuna inanılan inanç önermeleridir.** Bir grubun, genellikle (yapılması) gereken konusunda ortak genel düşünceleri, o grupta geçerli değer yargılarıdır bunlar.

Bizi burada ilgilendiren, etik ilişkide kişinin yaşantısını belirliyen inançlar: değerlilik inançlarıdır. Çünkü kişinin belirli bir durumda onların gerçekleştiğini ya da tersini görmesi, yaşantısını oluşturur.

Bir kişinin değerlilik inançları, değerlilik konusunda tasarımlarından oluşabilir; ya da değer sorunlarıyla –insanın değeri ve etik değerlerle– ilgili bilgisinin ürünü olabilir.

'Değerlilik tasarımları'ndan kastettiğim, kişinin bilgisel bir temele dayanmıyan veya yanlış bilgiye dayanan inanmalarıdır; sahip olduğu değer yargıları, kişi imgesi, v.b. dir. Genellikle yanlış bir induksyon ürünü, psişik-toplumsal kaynaklı, bilgisel temeli olmıyan kişi inançlarıdır bunlar.

---

* Bu bakımdan, çoğu zaman anlaşıldığı gibi, 'inancı' temellendirilmemiş bir önerme ya da kişinin temellendiremediği "bilgiler" *(information)* olarak anlamak yanlış olur. Çünkü böyle bir inançta temellendirilmesi söz konusu olan, bir olanağın gerçekleşme g e r e k l i l i ğ i dir. Bu temellendirilme ise, bu gerekliliğin bilgisel temeline götürülmesiyle yapılabilir.

** Bu da saçma bir şeydir; çünkü bu, ancak geçerli-geçersiz olabilecek, doğruluğu-yanlışlığı söz konusu olamıyacak ve gerekliliği temellendirilemiyecek önermeleri doğru saymak demektir.

Yanlış bilgiye dayananlarda ise bu yanlış bilgi, değerlerle ilgili yanlış bir bilgidir: bir değer olmıyan bir "şeyin" değer sayılması, başka bir deyişle değer olmıyan bir şeye değer atfetmedir.*

Kişi ile kişi ilişkisinde yaşantıyı oluşturan bilgisel temele dayanmıyan değerlilik tasarımları arasında, çeşitli kişi imgeleri de yer alır. Bu imgeler, bir kişinin k a b u l e t t i ğ i değerlilik ölçülerine** uygun kişi özelliklerinin bütününden oluşur. Kişinin yaşam anlayışının bir parçası olan kişi imgesi, ilişkide olduğu ya da seyirci olarak baktığı kişilerin davranışlarından –o davranışların dayandığı veya onun yakıştırdığı ilkelerle birlikte davranışlarından– kişi olarak özelliklerine giderek ya da özellik yakıştırarak, o kişilere bir değer biçmesini ve bununla birlikte onları beğenmesini ya da beğenmemesini sağlar; bu da onlara karşı yaşantısını ya da her an değişebilecek tutumunu*** oluşturur: "hoşuna gider" o davranışları veya onlardan "hoşlanmaz" Ne var ki, bu yaşantı, bir beğenme ya da hoşlanma olduğu zaman bile, değerlilik tasarımlarının oluşturduğu diğer bütün yaşantılar da, etik yaşantılar değil, ezbere yaşantılar, hem de iki yönden ezbere yaşantılardır: çünkü a) böyle değerlilik inançlarının temeli yoktur ve b) onları uyandıran eylemin değeriyle ilgileri yoktur, ama o eylemi yapan kişiye yönelirler. Hatta bazı türden eylemler**** söz konusu olduğu zaman, bir doğru anlama olsa bile, yaşantıyı oluşturan özellikler, etik özellikler olmadıkları halde etik özellikler sanıldıklarından, yaşantı ezbere bir yaşantı olmaktan çıkmaz.

Kişinin yaşantısını ancak insanın değerinin ve etik değerlerin bilgisinden kaynaklanan bir inancı belirliyorsa, ancak o zaman

---

* Irk, ırkçılık; millet, milliyet, milliyetçilik; gelişme *(development)*, ilerleme, v.b.

** Çeşitli şekillerde edinebilir kişi bu ölçüleri, dolayısıyla kişi imgesini. Bunlar, sırf kendisinin olan ve ortak ölçülere aykırılık gösteren ölçüler olabilir; ya da gruptan gruba, zamandan zamana değişen ortak ölçütler, dolayısıyla kişi imgeleri olabilir.

*** Bu arada kendi kendine karşı tutumunu da.

**** Değer atfetme veya biçme ürünü eylemler v.b.

yaşantısı etik bir yaşantıdır. Çünkü kişinin değerli gördüğü ve gerçekleşmeleri gerektiğine inandığı bunlarsa, inancı, temeli olan, içerikli, insanın olanaklarının bilgisinin oluşturduğu bir inançtır, demektir.

*

Şimdi, kişilerarası ilişkilerde eylemi oluşturan değerlendirme ve değerlilik yaşantısı türleri arasındaki ilgi olanaklarına veya iki değerlendirme* tarzıyla kişiden gelen belirleyici türleri arasındaki ilginin oluşturduğu yaşantı türü olanaklarına bakarsak, kişilerarası ilişkilerde birçok ilginç olgular ve çeşitli kişi fenomenleriyle karşılaşırız.**

Ben burada Etiği doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ilgilendiren, bunların yalnızca dört türü üzerinde –dört kompozisyon olanağı üzerinde– duracağım: ikisi temelsiz inançların oluşturduğu durum: etik kişi olma çabasında olan, ama değer bilgisi eksikliğinden dolayı olamıyan kişilerde sık sık rastlanan yaşantı durumu; ikisi de değerlere inancın oluşturduğu durum.

a) Değerlendirene en azından doğrudan doğruya yönelmiyen bir eyleme, bir kişi imgesinden hareket ederek –seyirci olarak– bir değer biçmenin oluşturduğu yaşantı durumu ya da tutum. Bu durumda eyleme –yani davranışa– değer biçtiren ile yaşantıyı belirliyen, kişiye özgü aynı ölçü ya da inançtır; kişi imgesi aynı anda iki ayrı iş görmekte, oysa yaşantının eylemle ilgili olduğu sanılmaktadır. Olan biten ise, şudur: burada bir davranışa bakılıyor, bu davranıştan eyleme ilkeler yakıştırılıyor ve dolaylı olarak bu davranış, değerlendirenin ölçülerine uyuyorsa, beğenilip övülüyor, uymuyorsa da beğenilmeyip kınanıyor. Bu ikili

---

* Değer atfetme böyle bir ilişkide bir yaşantı yansıtılması olduğundan, bir yana.

** Yabancılaşma, yalnızlık, bıkkınlık ve bu gibi sayısız yaşantı olanaklarını ve çatışmalarının en güzel örneklerini sanat yapıtlarında görürüz.

belirleme öylesine aynı anda oluyor ki, o davranışın doğurduğu, kişice istenmiyen ya da istenen sonuçlar, beğenmeyi ya da beğenmemeyi sonuçta etkilemez; ancak beğenme-beğenmeme refleksiyonla bir duygu yaşatır: h e r ş e y e r a ğ m e n –imgesiyle "tutarlı" kalacaksa– davranışı beğenmemek ya da beğenmek zorunda olan kişi, aynı zamanda h e r ş e y e r a ğ m e n o eylemden hoşlanmak, o kişiye yakınlık duymak zorundadır. Böyle bir yaşantı kendiliğinden yaşanır ya da refleksyon sonucu kişi o yaşantıya kendini zorlar, çoğu zaman da o n u y a ş a r: kişi kendi imgesiyle tutarlı olmak i ç i n, kendisine yaşantı empoze eder. Ve bütün bu yaşantılar, temelsizliklerine rağmen, g e r ç e k yaşantılardır. Ne var ki, b a ş k a i m g e s i olan bir kişi –bütün iyi niyetine rağmen!– aynı eylemi (davranışa başka ilkeler yakıştırmak şöyle dursun, aynı ilkeleri yakıştırarak) tersine beğenmiyebilir. Bu yaşantıya eylemiyle neden olan için, değer atfetmelerle aynı türden sonuçlara götüren bu durumda farkı yaratan, yaşantıyı yaşıyandır. Ama yaşantısı ne olursa olsun, kuruntulu bir yaşantıdır bu: hoşlanmanın, beğenmenin çeşitli dereceleri olan, etik değerler kuruntusu (psişik) duygular.

b) Yaşantısına neden olan eylemin değerlendiren kişinin kendisine yöneldiği ve kendi kişi imgesinin belirlediği yaşantısının eylemini oluşturduğu durum. Bu durumda kişi, ilişkide olduğu kişinin eylemini ilk önce belirli bir şekilde anlıyor ve bazı ilkelere bağlıyor. Şimdi, kişinin değerlendirdiği eyleme yakıştırdığı ya da onda olan ilkeler, ölçülerine –yani kişi imgesine– uygun düşüyorsa, bu rastlantısal çakışmadan dolayı sorun çıkmaz; uygun düşmediği zaman ise beğenmez. Ama bu beğenmemesi, yaşantısını kişi imgesinin belirlemesini engellemez. Böylece değerlendirmesini –bu beğenmemesini– belirliyen kişi imgesi, aynı zamanda yaşantısını belirler. Ne var ki, değerlendirmede bulunurken, kişi imgesini eylemini değerlendirdiği kişiyle karşılaştırır; oysa kişi imgesi yaşantısını belirlerken, bu imgeyle karşılaştırdığı kendisidir ve o imge böyle bir durumda neyin yaşanmasını gerektiriyorsa, o da o n u yaşar. Eylemini oluşturan da –araya

anlık psişik yaşantılar, öfke v.b. girse bile– bu yaşantıdır. Ve bu yaşantı ilişkide olduğu kişiye ve eylemine yönelir![*] Ne var ki, bu gerçek yaşantı, nesnesiz bir yaşantı, kuruntulu bir yaşantıdır: etik kişi olmak istiyen –ama sırf istemekle olunamıyacağını bilmiyen– kişinin imgesinin ürünü olan bir yaşantı. Çünkü burada etik olma, değerlerle ilgili bilgi eksikliğinden dolayı, imgeyle tutarlı yaşama sanılıyor.[**]

Yaşantıyı değerlere olan inanç ile doğru veya yanlış bir değerlendirmenin oluşturduğu yaşantı durumlarına gelince: burada yaşantı değerlendirmeyi i z l e r :

c) o) Değerli bir eylemin değerli olmadığı sanıldığında, bir değersizlik yaşantısı yaşanır ve kişilerarası ilişkilerde haksızlık etme[***] fenomeniyle karşılaşırız; oo) değerli olmıyan bir eylem değerli sanıldığında ise, kuruntu olan bir değerlilik yaşantısı yaşanır: bu, farkına varıldığında silinip süpürülen, kişilere kişiler hakkında "yanıldım" dedirten bir yaşantı ve etik kişilerin etik olmıyan bir yaşantısıdır. Çünkü doğru bir değerlendirme yapılmadığı yerde, gerek bir etik değerlilik yaşantısına, gerekse değerli bir eyleme yol kapanmış olur.

d) o) Doğru değerlendirilen, değerli olmıyan bir eylemse, psişik duyguların karışmadığı (saf) bir değersizlik yaşantısı yaşanır; oo) doğru değerlendirilen değerli bir eylem olduğu zaman ise, bu yaşantı bir değerin yaşantısı olur.[****] Bunlar etik yaşantılardır: gerçek oldukları kadar, içerikli yaşantılar ve yaşanmak zorunda olan yaşantılardır: etik kişinin tek kaçınamıyacağı yaşantılar.

---

[*] Bunun için böyle bir yaşantının oluşturduğu eylemler kolayca yanıltıcı olabiliyor, kolayca değerli eylemler sanılabiliyor.

[**] Oysa etik kişinin imgesi yoktur ve kişiler aslında, isteseler de istemeseler de, kendileriyle hep tutarlı yaşarlar.

[***] Hak-haksızlık genellikle toplumsal ilişkilerde söz konusudur; kişilerarası ilişkilerde ise, söz konusu olabileceği bir-iki durumdan bir tanesidir bu.

[****] Ve kişilerarası ilişkilerde «hakkını verme»yle karşılaşılır.

c) Değerler ve Değerlilik Yaşantısı

Kişi ile kişi ilişkisinde yapılan bir eylem değerlendirmesiyle birlikte kişinin değerlilik yaşantısını oluşturan bilgisel temelli inançlara baktığımızda, bu temelin üç ayrı konudaki bilgiden: insanın değeri bilgisinden, etik değerlerin bir grubu olan kişi değerlerinin bilgisinden ve bu değerlerin değerinin bilgisinden oluştuğunu görürüz.

İnsanın değerinin bilgisi, insanın diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumunun ve bu durumundan dolayı kişilerin insanlararası ilişkilerde sahip oldukları bazı hakların bilgisi ile etik ilişkilerde bazı kişi olanaklarının bilgisidir.

İnsanın özel durumunun bilgisi, insana özgü fenomenlerin bilgisidir. Bu özel yeri korumanın koşullarının bilgisi insan haklarının bilgisi; kişi ilişkilerinde bu özel olanakların bilgisiyse, etik değerlerin bir grubu olan kişi değerlerinin bilgisidir.

Böylece, kişi değerlerinin bilgisi bazı olanakların bilgisidir: İnsanın etik olanaklarının bilgisi. Bu bilginin edinildiği yer (kaynağı, varlık temeli), kişilerarası ilişkilerde bazı kişilerdir: yaşamda ya da sanat yapıtlarında değerli eylemlerde bulunan kişiler. Bunların eylemleri bir defalık olmakla birlikte, insanın etik olanaklarını o kişilerin (etik) özellikleri olarak bize tanıtıyor ve insanın kişilerce gerçekleştirilen bazı yapısal olanaklarının bilgisini* sağlıyor: etik bakımdan eylem olanaklarının bilgisini.

Kişi değerlerini değerlendirmek –: ne olduklarını ve diğer değerlere göre yaşamdaki yerini göstermek– Etiğin işiyse de, bu kişilerin eylemlerinin doğrudan doğruya ya da Etik bilgisinin aracılığıyla sağladığı bilinç, bir inanç oluşturabiliyor ve bu inanç, ona sahip kişilerin kişilerle ilişkilerinde yaşantılarını belirliyor.

Kişi özellikleri olarak gerçekleşen bu olanakların değerliliğinin inancı, etik değerlere inançtır: insanlar değerli eylemlerde bulunabiliyor; bulunabiliyorsa, b u l u n m a l a r ı g e r e k i r.

---

* Kişi fenomenlerini bilme yoludur bu.

Böylece etik ilişkide, bilgisel bir inancın belirlediği değerlilik yaşantısı, etikçiye, üç ayrı değer sorununun kesiştiği bu noktada, etik değerlerin yapısını tanıtıyor ve onu garip bir olguyla yüz yüze getiriyor. Şöyle ki: kişinin başka bir kişiyle ilişkisinde eyleminin değeri, o eylemin o durumdaki diğer eylem olanakları arasında özel yeridir. Bu, aynı zamanda o eylemin etik niteliğidir. Eylemin taşıdığı –onda olan– bu nitelik, temelini eylemin insanın değeriyle ilgisinde buluyor, ama aynı zamanda yapan kişinin bir özelliğini de belirtiyor: o kişinin etik kişi değerleri bakımından bir özelliğini.

Bu durumda, o eylemin karşısında bulunan kişinin değerlilik yaşantısını belirliyen inancın temeli ve bu yaşantının diğer oluşturucusu olan değerlendirmenin nesnesi olan eylemin değerli olma ya da olmamasını sağlıyan, dolayısıyla ilgili kişinin etik özelliğini meydana getiren temel a y n ı ş e y oluyor: insanın değerinin bilgisi ya da bilinci.

Şimdi etik ilişkinin özel bir durumunda, inancını insanın değeri bilincinin oluşturduğu bir kişinin değerlendirdiği eylem değerli bir eylem olduğunda, bu garip karşılaşmada oluşan yaşantı, diğer grup etik değerlerin yaşantısıdır: saygı, güven ve bu gibi değerler yaşanır bu karşılaşmada. Bu yaşantılar nesnel karşılığı –temeli– olan yaşantılardır: insanın değerini koruyan bir kişinin eylemiyle beliren –ya da kazanılan– etik özellikler. Buradaki gerçek yaşantının –ve yaşantılar daima gerçektir– nesnel bir temeli bulunuyor; bu yaşantı, onu yaşıyanın dışında olan bir gerçeğe dayanıyor ve aynı şekilde gerçek olan psişik yaşantılar ile kuruntu ürünü boş yaşantılara karşılık içerikli bir yaşantı oluyor.

Bir kişinin değerli eylemleri karşısında insanın değerini bilen ve etik kişi değerlerini bilinçlendirmiş kişinin değerlilik yaşantıları, dolu dolu yaşantılar olarak dünyamıza katılır. Aynı kişinin yaşattığı bu yaşantılar tortu bıraktıklarında da, sevgi, saygı, güven gibi değerler katılır dünyamıza.

İnancını insanın değeri ve etik kişi değerlerinin oluşturduğu bir kişi, değerli olmıyan bir eylem karşısında, eylemi yapan kişinin «fakirliğini» iliklerine kadar duyar: bu bir değersizlik yaşantısıdır.

Ama böyle bir kişinin gerek bu, gerekse değerlilik yaşantısı etik yaşantılardır.

Demek oluyor ki, sevgi-saygı gibi etik değerlerin dünyamıza katılması, «mutlu» bir karşılaşmanın, bir rastlantının sonucu oluyor: iki etik kişinin rastlaşması ve birbirinin farkına varması sonunda yaşanıyor. Bir «mucize»dir onları dünyamıza kattıran.

Böylece etik değerlerin gerçekleşmesinin veya yaşanmasının ortak zemini, insanın değerinin bilgisi oluyor ve bir rastlantı sonucu bu ortak zeminin toprağında sevgi, saygı, güven yeşeriyor: iki etik kişinin karşılaşmasında.

3. YAPMA

Kişi ile kişi ilişkisinde yapılan değerlendirme ve ilgili yalın ya da karmaşık yaşantıdan sonra, bu oluşum bir yapmama olan bir tutumla kesilmediği zaman, onu bir y a p m a izler.

Bir ilişkide bir anlık psişik yaşantı herşeyi silip süpürürse, yapmayı oluşturan diğer etkenlerin katılmadığı bir yapmayla, yalnızca bir tepki olan bir davranışla yüz yüze geliriz. Burada davranışı oluşturan, yalnızca ondan önce gelen bir neden, yani tek başına bu yaşantıdır; davranışı –tarzını– ise, kişinin mizacı belirler. Bu davranış bir uyarıcıya karşılık verme, kişinin psişik özelliklerine göre olumlu-olumsuz ortaya çıkan bir tepki davranışıdır.

Anlık bir psişik yaşantı sonucu olmıyan yapmalar, farklı türden etkenlerin belirliyebildiği karmaşık bir oluşumun ürünüdür. İlk bakışta, bir kişinin bir kişiyle ilişkisinde y a p t ı ğ ı n ı, o belirli durumda gerçekleşmesini istediği şey belirler gibi görünür. Söz gelişi Antigone Polyneikes'i özgürlüğüne kavuşturmak ister; Becket tanrının onurunu korumak ister. Ne var ki, belirli bir ilişkide istenenin belirlenmesini, dolayısıyla hedefin konmasını belirliyen, karmaşık bir nedenler ve niçinler örgüsü vardır.

Eylemin nedenleri, yapma öğesinden önce gelen eylemin öğeleri, İlişkide olan iki kişinin içinde bulunduğu gerçeklik

koşullan ve –özellikle– yapanın içinde bulunduğu diğer etik ve etik olmıyan ilişkilerdir.

Niçinler ise, ilk bakışta ana tek belirleyici görünen, kişinin o belirli ilişkide istediği v e hep istediği: o anda gerçekleşmesini istediği ve ana amaçlarıdır. Bu ana amaçlar bir kişinin hep istediği, esas istediğidir: anlamlar dünyası.

Yapmanın gerçekleşme şekli ise, bir davranışlar örgüsü –konan hedefe götüren ve gerçekleşmeleri başka kişilere yönelik eylemler de gerektirebilen davranışlar zinciri– olarak karşımıza çıkar.

Böylece, eylemin gözden geçirdiğimiz iki oluşturucusundan sonra gelen yapma, kendi de, birbirine bağlı (herbiri diğerini gerçeklik koşullarıyla birlikte oluşturan) ve herbirinde farklı belirleme olanaklarının bulunduğu üç öğeden meydana gelir. Bunlar, yapmanın öğeleri olarak dile getirilirse: amaç-hedef-davranış; kişi açısından, dolayısıyla etkinlikler olarak dile getirilirse: isteme-karar verme-gerçekleştirmedir.

a) İsteme veya Amaç

Bir kişi ile kişi ilişkisinde yapılan değerlendirme ve ilgili yaşantıdan sonra, kişinin yaptığını oluşturan ana etkenlerden biri, kişinin o koşullarda i s t e d i ğ i dir.

Belirli bir durumda istenenin –niyetin– belirlenmesi; kişinin o ilişkide koyduğu hedefte son bulan zincirleme bir oluşmanın ürünüdür. İstenenin şu veya bu olmasını sağlıyan, gerçeklik koşullarıyla birlikte eylemde bulunan kişiden gelen belirleyicidir. İsteneni a) sırf eylemde bulunan kişinin içinde bulunduğu gerçeklik koşulları, b) bu koşullarla birlikte onun ana amaçları ve c) ana amaçları ile eylemin yöneldiği kişinin içinde bulunduğu gerçeklik koşulları belirliyebilir.

Yapma açısından dile getirildiğinde bunlar, bir yapmanın nedenleri ve niçinleridir. Yapandan gelen belirleyici de bunların arasında yer alır.

Şimdi eylemin bu oluşma aşamasına baktığımızda, belirli bir durumdaki isteneni belirliyen ve yapanın niyeti olarak karşımıza çıkan iki tür ana belirleyiciden söz edebiliriz: kişinin tatmin bekliyen bir ihtiyacının belirlemesi ve ana amaçlarının belirlemesi.

Ne çeşitten olursa olsun tatmin bekliyen bir ihtiyacın belirlemesi, psişik bir belirleme tarzıdır. İstenen, duyulan psişik bir ihtiyacın tatmin edildiğini duymaktır. En saf şekline baktığımızda bu, o ilişkide değer atfettiren yaşantının tek başına isteneni oluşturduğu durum, dolayısıyla yapmanın nedeni ile niçininin çakıştığı durumdur.

İstenenin yapandan gelen ikinci tür belirleyicisi, kişinin ana amaçlarıdır: her kişinin her eylemiyle e s a s var kılmak istedikleri, sürekli gerçekleşmeleri için çaba gösterdiği, yaşamı boyunca kendisi için ya da kendi katkısıyla dünyada sürekli olarak gerçekleşmesini istedikleridir. Kişinin belirli bir ilişkide ne istediğini –istediğini istemesini– ve yapmanın niçin(ler)ini belirliyen bu ana amaçlar, genellikle –pek az istisnalarla– bir kişinin yaşamı boyunca pek değişiklik göstermez.

İstemeyi belirlemeleri bakımından ya da istiyen açısından hiçbir fark göstermiyen bu iki ana amaç türüne, belirledikleri istenen bakımından baktığımızda, yani bu iki ana amaç türünün felsefî değerlendirmesini yaptığımızda,* birbirinden yapıca farklı iki tür belirleyiciyle karşılaşırız. Bunların bir türü, insanın değerinin bilgisinde temellni bulan anlamların belirlemesi, diğeri de kişice ya da kişinin içinde yetiştiği grupça değerlendirilerek anlamlı kılınmış şeylerin –ve bu arada ideallerin– belirlemesidir.**

'Anlamlar'dan kastettiğlm, insana değerini sağlıyan bazı olanakların gerçekleşebilirliğinin koşullarıdır. Bunlar «insan hakları» denen haklar ve bunların korunmasını veya dile getirdikleri

---

* İnsan için ifade ettiklerine –anlamına– baktığımızda.

** Vatan sevgisl, aile sevgisi, ödev sevgisi, soy sevglsl. Kudüs'ü kurtarma, nikâh altında ölme, memlekete hizmet, Turan. dünya işçilerinin birleşmesi v.b...

istemlerin belirleyici olmasını sağlıyan etik değerlerdir. İnsan haklarının korunması i n s a n i ç i n anlamlıdır. Bunları koruyan ise, yaptıklarıyla etik kişilerdir. Böylece, insan haklarının anlamının bilgisi isteneni belirleyince, yani bir kişinin amaç edindiği, insan olmayı korumak olunca, bir ilişkide istenen, temelini böyle bir bilgide –felsefî bilgide– bulur.*

Anlamların istenenî belirlemesi ya da yapmayı oluşturan bir etken olarak bu amaçlar, özel bir belirleme –nedensel ve teleolojik belirlemeden farklı bir belirleme– tarzı gösterirler: belirli gerçeklik koşullarında bulunan bir kişiyle ilgili istenenin, yani eylemin niçininin, o durumda o olmasını sağlarlar ve kişinin birbirinden çok farklı niçinli eylemlerinin bu niçinlerinin ortak belirleyicisini meydana getirirler. Bu da, bir eyleme değerliliğini sağlıyan ana noktalardan b i r i ve ü ç ü n c ü noktadır. Bu ana amaçların «gerçekleşmesi», bunlara «ulaşılması» söz konusu değildir; kişinin eylemlerinin niçinlerini sürekli belirlerler ve birbirinden çok farklı yapmalarındaki birliği** sağlıyarak, bir kişinin etik bir kişi olmasının temel –ama tek başına yeterli olmıyan– koşulunu meydana getirirler. Gerçekleşmesi söz konusu olan, bunların belirlediği her tek istenendir; ulaşılması söz konusu olan ise, bu istenenle ilgili o gerçeklik koşullarında konan hedeftir. Bu istenen, hedefe ulaşmakla, onun aracılığıyla gerçekleşir. Bunlarla da etik değerler, belirli kişilerin özellikleri ve yaşantıları olarak g e r ç e k l i k kazanır: insanın etik olanakları böyle kişilerin eylemleriyle kişi özellikleri ve yaşanan yaşantılar olarak gerçekleşir.

Demek ki, insan haklarının korunması, insan olan herkes için anlamlıdır: bunları zedeliyenler için de anlamlıdır. Ne var ki, «insan haklarının korunması kimin için anlamlıdır?» sorusuna verdiğimiz bu yanıtı, anlamlı kılınan şeyler için veremiyoruz.

---

* Bir durumda nasıl korunabileceği ise –yani koşulları–, yapmanın bundan sonraki adımının bir sorunudur.

** Onun «tutarlılığı»nı.

Çünkü bunlar, genellikle değer olmıyan bir şeye değer atfedilerek anlamlı kılınan, anlamlı kılana –veya gruba– g ö r e değişen, onlarca bağlanılması buyurulan, kişi ya da grup çıkarlarıyla sınırlanan ve tarihsellik gösteren ilkeler, düşünceler, idelerdir. İdealler ise, belirli zaman ve mekândaki bir durumun eksiklerini taşımıyan ve en yüksek hedef olarak konarak, gerçekleşmesi arzu edilen durumlardır.* Belirli koşullarda olan bir kişi ya da grup için anlamlıdır belirli bir ideal: çünkü anlamlı kılınmıştır. Bu yüzden herşey –duyulan ihtiyaca göre en olur olmaz durum– bir ideal haline getirilebilir ve kişinin kişilerle ilişkilerinde eylemleri belirliyen niçini –isteneni– meydana getirebilir. İnsan için anlamı sorulunca, yani değerliliği sorulunca, anlamlılığı değil, zararlılığı-zararsızlığı söz konusu olabilir.

Böylece, anlamlı kılınmış herşeyin yapmaları belirleme tarzı, teleolojik bir belirleme tarzıdır: gerçeklik koşullarıyla birlikte hedefleri koydurur ve bir ilişkide isteneni, diğer kişinin gerçeklikteki durumu değil, bu durumun anlamlı kılınmış şeylerle ilgisi belirler. Ama bu istenenin oluşturduğu eylem diğer k i ş i y e yapılır. Böylece anlamlı kılınmış şeyler isteneni belirlediğinde, o kişinin çeşitli yapmalarının hemen hepsinin niçini aynı niçin, ya da istenen aynı şey oluyor: kişinin ana amacı ve tek tek ilişkilerdeki yapmalarında istediği bir oluyor.

*

Burada Becket'in Gwendoline'i Henry'ye neden verdiği sorusunu yanıtlıyabiliriz.

Gwendoline Becket'e bu soruyu yönelttiğinde, Becket'in ona –ve kendisine– yanıtı «Ne isterse vereceğime onur sözü vermiştim. Ama seni istiyeceğini bilmiyordum» olur. Peki,

---

* Grupların adım atmalarında y ö n g ö s t e r e n, ulaşılması söz konusu olmıyan hedefler olarak, yapıcı ya da yıkıcı i ş l e v l e r i olan idealler, kişilerarası ilişkilerde de bir belirleyici olabiliyor. (Örnek olarak Camus'nün *Le Malentendu*'deki Martha düşünülebilir.)

Becket, Kralın bu isteğiyle yüz yüze gelince, onu nasıl değerlendirir, Gwendoline'i vermekle neyi korumak ister ve Becket'in bu istediği gerçekleşir mi?

Kral Becket'ten Gwendoline'i istediğinde şu konuşma geçer aralarında:

> *«Becket – (Bir sessizlikten sonra, sapsarı)* Emriniz başım üstüne, prensim, neyim varsa sizindir. Ama bana dostunuz olduğumu söylemiştiniz.
> *Kral* – İyi ya, dostlar arasında böyle şeyler olur. *(Kısa bir sessizlik. Kötü kötü gülümser. Gwendoline'i okşayıp durmaktadır, Gwendoline dehşet içindedir.)* Ona çok bağlısın demek? Bir şeye bağlanabilir miydin sen? Bağlıysan, söyle! *(Becket karşılık vermez. Kral gülümser.)* Yalan söyliyemezsin. Bilirim seni. Yalandan korktuğundan değil –tanıdıklarım içinde hiçbir şeyden korkmıyan tek insan sensin. Tanrı'dan bile korkmazsın–, ama yalan tiksindirir seni... Kabalık sayarsın. Ahlâk gibi görünen herşey estetiktir sende. Doğru mu, değil mi?
> *Becket* – Doğru, Efendimiz.
> *Kral* – Onu senden istemekle oyun bozanlık etmiyorum değil mi? «Ben sana, sen bana», dedim, sonra da soylu sözü istedim, değil mi öyle?
> *Becket – (Buz gibi)* Ben de size söz verdim.»*

Becket'in Kralın kafasında yarattığı imge –Kralın ölçülerine göre– «güçlü» kişi, hiçbir şeye bağlanmıyan «özgür» kişi imgesidir. Becket'in kendi ölçülerine göre de 'bağsızlık', 'güçlülük' demektir. Becket bağlı olduğunu itiraf ederse, verdiği onur sözüyle Kralın bu isteği arasında ilgi kalmıyacak, Gwendoline'i vermesi söz konusu olmaktan çıkacaktır. Ama Becket Gwendoline'i vermezse, bir şeye bağlı görünmüş olacak. Kralın, kendisini böyle bir duruma düşürmek istediğini görüyor, onun «zayıf» bir noktasını yakalamağa çalıştığını görüyor Becket. Ama bağlı değilse... o zaman, verdiği söz bu durumda da geçerlidir; sözünde durması ve Gwendoline'i vermesi gerekir. Gerçi Kral,

---

* *Op. cit.*, birinci perde.

dostu olduğunu söylemişti ona: dost dosttan böyle bir şey istemez.

Ve Becket seçimini yapar: Kralın gözünde güçlü kişi imgesini korumayı, bunun için de onurlu bir kişi gibi davranmayı tercih eder. Çünkü onun için herşeyden önemli olan, onurlu bir kişi gibi görünmektir: yaşamak için tatmin etmek zorunda olduğu, kölesi olduğu ihtiyacı budur Becket'in. Bunun doyurulması için, bu gerçeklik koşullarında Gwendoline'i vermek –sevdiği bir insanı araç olarak kullanmak– gerekiyorsa, verir; çünkü koşullar ne olursa olsun, sözünde duran bir kişi görünmelidir Becket: sözünde durmak (: başkasına ve başkası aracılığıyla kendine zayıf görünmemek) için herşeyi yapabilir o. Güçlü kişilerin «duyguları» yoktur, çünkü «duygular» kişileri zayıf gösterir: prens ona «mühürünü bahşetmiştir; üzerindeki üç aslan Becket'i de korur». Böylece Becket, Tanrının onurunu korumağa karar verinceye dek, Kralın «onurunu» korur.

Ama Gwendoline olayından hemen sonra, uyuyan Kralın başucunda beklerken, şöyle görür kendini Becket:

> «Prensim... Gerçek prensim olsaydın, benim ırkımdan olsaydın, ne kadar basitleşirdi her şey. Düzenli bir dünya içinde, sonsuz bir sevgiyle üzerine titrerdim, prensim. Yukardan aşağıya doğru, herkes bir adamın adamı, herkes bir yeminle bağlı: kendi kendine soracağın bir soru yok, hiçbir soru yok. *(Kısa bir duruş. Kralın horultusu artmıştır. Becket içini çeker, hafiften gülümsiyerek söylenir:)* Ama ben itelenerek geldim buraya: iki yönlü piçim. Sen gene de uyu, prensim. Becket böyle onurunu günü gününe kurduğu sürece, senin hizmetinde olacaktır. Bir gün, onuruyla karşı karşıya gelince de... *(Bir an durur, sonra sorar:)* Ama... Becket'in onuru... nerde kı?... Nerde kı Becket'in onuru?...»

Ve Becket onuruyla, ölünceye dek hiç karşılaşmıyacaktır: hep, Kralın kafasındaki imgesiyle «tutarlı» davranacak, aralıksız olarak benini besliyecek; önce Kralın onurunu, sonra da Tanrının onurunu koruma adına –işini tam yapma adına– kendi onuruyla

hiç yüz yüze gelmiyecektir: başkalarının gözünde «kahramanlaşacak», ama kendiyle göz göze geldiği anlarda, kendini hep «iki yönlü piç» görecek, ölüm anına dek «onurunu» günü gününe kuracaktır.

İlk bakışta, istediğini anlamlı kılınmış şeyler belirliyor gibi görünen, Anouilh'un çizdiği Becket'e dikkatli bakılırsa, Becket, istediklerini benin belirlediği bir kişi ve bene tutsaklığın en rafine örneklerinden biri olarak karşımıza çıkar.

*

Tarihteki etik görüşler, en çok eylemin bu noktası, eylemin «isteme»yle ilgisi üzerinde durur. Eylemi, yapma diye adlandırdığım öğesinden ibaret sayan bu görüşler için ana sorun, istemenin belirlenmesi, diğer adıyla da istemenin özgürlüğü sorunudur.

Ana amaçların belirlemesi –kendi deyişiyle de istemenin belirlenmesi– ile ilgili en keskin bilgileri Kant ortaya koymuştur:

Kant, eylem alanında da «yasaların» –her akıl sahibi varlık için geçerli olabilecek nitelikte olan ilkelerin– olduğunu ortaya koyma çabasında, aklı ve arzulama yetisi olan bir varlık olarak insanın istemesinin belirlenme olanaklarını ve sorunlarını araştırır; buna dayanarak ta, eylemin değerlendirilmesi için bir ölçü –eylemin ahlâksal değer taşıması için, n e y i i s t i y e n bir istemeye dayanması gerektiğini– ortaya koyar.

Kant bunu, birbirine dayanan iki açıdan yapar. Aklı ve arzulama yetisi olan insanın istemesini, arzulama yetisi –yani mutluluk temel ilkesi altına konabilecek içerikli bir pratik ilke– belirliyebilir; bir de «saf akıl», kendi ürünü olan ide ya da ilkeler aracılığıyla: maksimlerin sırf yasa verici formu aracılığıyla istemeyi belirliyebilir, yani isteme kendi dışında bir şey tarafından belirlenmeyip, saf pratik akıl olarak ortaya koyduğu ilkeleri istiyebilir –saf isteme olabilir. O takdirde bu ilkeler yasa niteliğindedir.

Böyle ilkelerin özelliği «genel bir yasamada ilke olarak geçerli olabilecek» ilkeler olmalarıdır. Bunların «ana yasası», temel ilkesi, Kant'ın «ahlâk yasası» dediği yasadır: «senin istemenin ilkesi, her defasında aynı zamanda genel bir yasama ilkesi olarak geçerli olabilecek şekilde eylemde bulun» der bu yasa.

Bu, a) isteme ilkeleri için bir ölçü ve b) eylemin ahlâksal değer taşıması için istenmesi gerekendir. Özgürlüğün yasası olan bu yasa, saf aklın ürünüdür ve akıl sahibi her varlık için geçerli olabilecek tek yasadır. Ancak, insanın arzulama yetisi de olduğundan, bu yasa ancak bir buyruk olabilir.

Şimdi, kişinin istemelerini belirliyen ilkelerin –maksimlerin– bu temel yasaya uygunluğu, başka bir deyişle, bu nitelikte olup olmadıkları nasıl anlaşılabilir? Ya da: kişi n e y i isteyince, eylemi ahlâksal değer taşıyan bir eylem olur? Bu konuda kesin olarak söylenebilecek tek şey, maksimlerin ahlâk yasasının istediği genellikte olmaları gerekliliğidir. İstemeyi belirliyen maksim –istenen– her akıl sahibi varlık için geçerli olarak tasarlandığında kendini ortadan kaldırıyorsa, bu, yasa olabilecek nitelikte değildir. Bir maksim, her akıl sahibi varlık için geçerli olabilecek nitelikte ise, ancak o zaman ahlâk yasasına uygun bir maksim olur. Başka bir deyişle, istenen, ahlâk yasasının kendisi –bu form– ise: istenen, bu t a r z d a eylemde bulunmaksa, eylem ahlâksal değer taşıyan bir eylem olur. Böylece kesin olarak buyurulabilecek tek buyruk: «ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını istiyebileceğin maksime göre eylemde bulun» buyruğudur. Bu, «istediğin, ahlâk yasası olsun!» ya da «ahlâk yasasının istediği tarzda eyle!» demektir. Ahlâk yasasıyla* aynı şeyi kişi açısından dile getiren bu buyruğun özelliği, bir koşula bağlı olmaması ve buyurulan ilkenin bir «form» olması, yani istemeyi belirliyen ilkeyle ilgili –kişiye– bir ölçü vermesidir. Bu ilke, kendisi için istenecek bir ilke ve hep istenecek bir ilkedir.

---

* İlke açısından dile getirilişi olarak ahlâk yasasıyla.

Böyle bir ilke istenerek yapılan eylem, gerekeni y a p a n eylemdir: ödevdir. Kişi için ödev ise, «ödev buyruğunun» buyurduğu t a r z d a eylemektir: «eyleminin maksimi, sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun»mak. Eylem ilkesinin böylesine genel geçer –istisnasız– olmasını istiyen bu buyruk, kişiye «gerekeni yap!» der. Gerekeni ise –bir eylemin gereken eylem olması için tarzını– Kant, «pratik buyruğuyla», «her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun» şeklinde dile getirir.

Bu buyruk, ahlâk yasasının istediği nitelikte bir ilke, ya da ahlâk yasasının istediği ilkedir. Kant'ın ortaya koyduğu bu ilke, bir tarz bildiren bir ilke olarak kişiler için «içeriksiz» bir ilkedir; ama Kant'ın etik görüşünün çerçevesi içinde, ahlâk yasasının içeriğini meydana getirir Bu, ahlâk yasasının ölçüsüne uygun –istenecek– bir ilke ve eylem için buyurabilecek bir ilkedir: değerli eylemde bulunmanın ölçüsü ya da baş ilkesidir. Kişinin istemesini bu ölçü belirliyorsa, kişi böyle eylemde bulunmak istiyorsa, istemesi «iyi isteme»dir: ya da bunu istemek iyiyi istemektir.

Kant'ın bu buyrukla ortaya koyduğu, değerli eylemin özelliğidir. Eylemde bulunurken kişinin «ana amacı» kendine ve başkasına insan olarak muamele etmekse, yani kendini ve başkasını sırf araç olarak değil, amaç olarak ta görüyorsa, eylemi ahlâksal değer taşır.

Bu, eylemin bu noktasıyla ilgili aşılamıyacak, –ancak dengi olabilecek– bir özelliğin dile getirilişidir. Ne var ki, bir eylemin değerli bir eylem olması için bu şartsa da, tek başına yeterli değildir. Çünkü doğru bir değerlendirmeye dayanmıyan bir eylemi böyle bir amaç oluşturunca, a) ilişkide olan kişinin değersiz bir eylemi dikkate alınmazsa, kendine ya da bir başkasına –bir üçüncü kişiye– araç muamelesi yapmaktan kaçınılamaz: kişileri araç görmemek istemenin kusur haline geldiği, havada kaldığı, ama önlenemediği durumdur bu; ve b) iyi

istemenin istediğine ters düşen ve rastlantısal olmıyan sonuçlar çıkar.* Kant'ın bu ölçüsü, bazı kişilerin oldukça kolay kullanabilecekleri, buna rağmen eylemlerinin değerli olmasını tek başına sağlıyamıyan bir ölçüdür. Üstelik başkasına –istemeden (!)–zarar verdiğinde, kendini kurtarır kişi bu ölçüyle.

Kişi ile kişi ilişkisinde gerekenin belirlenmesi, dolayısıyla gerekenin yapılabilmesi, iyi istemeye bağlı olduğu kadar doğru değerlendirmeye de bağlıdır. Kant ilişkiye bakmadığı için, tek ölçü olarak iyi istemeyi veriyor. Ne var ki, kişi, bilmesi gerektiği halde bilmediklerinden de sorumludur.

b) Karar Verme veya Hedef

Bir ilişkide yapmayı oluşturan belirli istenenin gerçekleşmesi, gerçeklik koşullarına göre konan hedefe ulaşmakla olur.

İstenen, kişinin o ilişkide gerçekleşmesini istediğidir. Konan hedef ise, diğer kişiyle ilgili gerçekleşmesini istediği şey, varılacak gerçek durumdur; bu, kişinin «yapacağım» dediği, yapmağa karar verdiği, o koşullarda ona ulaşmakla kişinin istediğinin de doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak gerçekleşmesini sağlıyacak şey ve davranışlarının** yöneldiği sondur. Bir ilişkide, kişinin davranışlar zincirinin gerçek olmıyan*** nedenidir hedef.****

Bu bakımdan Etiği ilgilendiren, bir kişinin karar vermesi***** değil, bir ilişkide neye karar verdiği ve verdiği kararla gerçekte yaptığıdır; yani bir yapmada istenen ile verilen karar ve hedef arasındaki, dolayısıyla istenen ile diğer kişiye yapılan arasındaki ilgi olanaklarıdır.

---

* «İyilik budalaları» da var yaşamda.

** Araya giren, etik sorunlarla dolu başka eylemlerinin de.

*** Sartre'in deyişiyle «hiç» olan *(néant)*.

**** Bu yüzden, ayrı şeyler istiyen kişilerin ortak bir hedefi olabiliyor.

***** «Karar verme mekanizmaları» psikolojiyi ilgilendirir.

Bu ilgi olanakları, istenenin belirleyicileriyle ilgilidir.

İsteneni, eylemde bulunan kişinin psişik bir ihtiyacı belirlediğinde, konan hedefi belirliyen, bu istenen ile gerçeklik koşullarıdır; kişi, istediğini bu koşullarda gerçekleştirmeğe karar verir: hedefini koyar. Verdiği karar hedefi olur; bu hedefe ulaşınca, sonuç olarak, istediği de –tam ya da geçici olarak– gerçekleşmiş olur. Kişinin gerçekleştirdiği hedef, ilişkide olduğu kişiye yaptığıdır; oysa bu hedefin gerçekleşmesi sonucu gerçekleşen istediği, diğer kişi için istediği bir şey değil, kendi için istediğidir: o kişiye bu yaptığıyla, dolaylı olarak kendi ihtiyacını tatmin etmiş olur. Görüldüğü gibi, kişinin istediği ile gerçekleştirdiği arasındaki ilgi rastlantısaldır burada.

İsteneni, diğer kişiyle ilgili yapılan değerlendirme ve ilgili yaşantıyla birlikte bir anlam belirlediğinde, istenen, doğrudan doğruya kişinin kararını oluşturur. Kişinin verdiği karar, diğer kişi için istediğini gerçekleştirme kararıdır; koyduğu hedefi yalnızca gerçeklik koşulları belirler. Kişi, bu hedefe ulaşmakla aynı zamanda istediğini –diğer kişi için istediğini– de gerçekleştirmiş olur. Burada kişinin istediği ile gerçekleştirdiği arasındaki ilgi zorunludur. Çünkü kişinin gerçekleştirdiği –diğer kişiye yaptığı–, o gerçeklik koşullarında o kişi için istediğidir; ya da istediği, o gerçeklik koşullarında yaptığıdır. Bu istediğini, o koşullarda gerçekleştirmesini sağlıyabilecek hedefe ulaşmakla gerçekleştirmiş olur. Böylece, gerçekleşen istediği, o kişiye yaptığıdır ya da o kişiye yaptığı, gerçekleşen istediğidir.

İsteneni anlamlı kılınmış şeyler belirlediğinde de, konan hedefi belirliyen, bu istenen ile koşullar arasındaki ilgidir. Kişinin verdiği karar, istediğini bu koşullar içinde gerçekleştirme kararıdır: o koşullar içinde onun için anlamlı olan şeyin zedelenmemesini –bu istediğinin gerçekleşmesini– sağlıyacak bir hedefi koymağa karar verir. Bu koyduğu hedefe ulaşmakla, aynı zamanda –ama dolaylı olarak– istediğinin gerçekleşmesini sağlar. Bu noktada, ikinci durumdaki özelliğe sahip olmakla birlikte (bu yüzden onunla kolayca karıştırı-

labiliyor), istenen ile gerçekleştirilen arasındaki ilgi rastlantısal olduğundan, birinci durumdan uzun boylu farklı olmıyor: diğer kişiye yapılan, yalnızca, yapan için anlamlı olan şeylerin zedelenmemesine aracılık ediyor.

Böylece bu ve birinci durumda, diğer kişiye yapılan, aslında o kişiye yapılmıyor; diğer kişiye yapılan, sadece, o kişiyle doğrudan doğruya ilgili olmıyan bir istenenin gerçekleşmesine aracılık ediyor. İkinci durumda ise –isteneni bir anlamın belirlediği durumda– eylemde bulunan kişi, bu anlamın ışığı altında diğer kişi için o gerçeklik koşullarında istediğini, o gerçeklik koşullarında koyduğu hedefle gerçekleştiriyor: o kişiye yaptığını, o kişi için yapıyor.

*

İstenenden yapılana götüren, eylemin yapma öğesinin bu halkası –karar verme ve hedef koyma– bir eylemin değerliliğinin-değersizliğinin bağlı olduğu bir başka nokta ve en önemli noktadır. Çünkü, yapanın diğer etik ve etik olmıyan ilişkilerinin, e n ç o k işe karıştığı yerdir burası. Bu, eylemin oluşmasında değer, çıkar v.b. muhasebelerin yapıldığı ve çatışmaların yaşandığı andır. Karar anıdır bu an: verilen kararla ise değer korunur, harcanır ya da gözardı edilir.

Bu bakımdan, karar verme, Etiği ilgilendirmezse de, karar vere m e m e, yani bir eylemin bu aşamasının oluşması sırasındaki çatışma –kişinin kendi kendisiyle çatışması– bizi etik sorunlarla yüz yüze bırakır.

Ne var ki, bu karar verememe, farklı türden şeylere bir karar verememedir ve farklı türden çatışmalar olarak karşımıza çıkar:

Bir ilişkide, ihtiyacın belirlediği bir istenen söz konusu olduğunda, kişinin k o y d u ğ u h e d e f i g e r ç e k l e ş t i r m e k a r a r ı n ı v e r e m e m e s i olarak ortaya çıkan çatışma, denk (: eşit yoğunlukta yaşanan) iki ihtiyacın belirlediği iki

istenenin, birlikte gerçekleşme olanağı bulunmadığı; yani konan hedefi gerçekleştirmeyi, ona denk bir ihtiyacın olanaksız kıldığı durumdur.* Böylece konan hedefin gerçekleştirilmesi –elden geldiği sürece– ertelenir, ya da ikinci ihtiyaç ağır basarsa, hedef değiştirilir: başka bir şey yapılır. Bu, rastlantısal gerçeklik koşullarının kişiye aynı yoğunlukta iki ihtiyacı aynı anda yaşattığı çatışmadır.

Anlamların belirlediği istenenler söz konusu olduğunda, kişi bir çatışmaya p e k düşmez. Düşebileceği tek çatışma: gerçeklik koşullarının özel bir düğümlenmesi sonucu, bir kişinin diğer kişiyle ilgili istediğini o koşullarda gerçekleştirmesini, başka bir istediğinin (bir başka veya aynı anlamın belirlediği bir istediğinin) olanıksız kıldığı durumdur.** Burada, bir kişinin ilişkide olduğu kişi için istediğinde, iki anlam birbirini ya da aynı anlam kendi kendini çeler duruma giriyor; ve kişi, seçim yapamıyacağı bir durumda seçim yapma gerekliliğiyle yüz yüze geliyor. Bu, kişinin h e d e f k o y m a y ı r e d d e t t i ğ i –: diğer kişi için istediğini gerçekleştirmeğe karar vermeyi reddettiği ya da bir şey istemeyi reddettiği–, kendi suçu olmadan, sırf gerçeklikteki koşullar yüzünden (başkaları yüzünden) durup kaldığı durumdur. Çünkü kişi, ne yaparsa yapsın, kaçınılmazcasına bir anlamı zedeliyecektir.

Etik bakımdan ilgi çekici olmıyan birinci türden çatışmaya ve karşısında Etiğin sustuğu ve serimlemekle yetinmek zorunda olduğu ikinci tür çatışmaya karşılık, etik bakımından çok ilgi çekici olan, anlamlı kılınmış «şeylerin» belirlemesiyle bir ilişkide ortaya çıkan durumdur: aynı anlamlı kılınmış şeyin, iki ayrı isteneni belirlediği ve çatıştırdığı durum. Bu, kişinin h e d e f k o y a m a d ı ğ ı –ne yapacağına bir türlü karar veremediği– durumdur. Bunun sonucu, istenenlerin iptâl edilmesi, kişinin o koşullarda bir

---

* Başka bir yerde *(Max Scheler ve Nietzsche'de Trajik Olan)* 'komik' diye adlandırdığım çatışmanın bir türü ve Buridan'ın eşeği.

** 'Trajik' diye adlandırdığım çatışmanın bir görünümü, *İbid.*

şey istiyemez hale gelmesi, bocalayıp durması ya da sürüklenip gitmesi olarak karşımıza çıkar.*

Yalnız ve yalnız gerçeklikteki koşulların rastlantısal düğümlenmesinin neden olduğu trajik çatışmaya ve denk psişik doyumsuzlukların çatıştığı komik çatışmaya karşılık, bu son çatışma türü, temelini kişinin yetersiz değer bilgisinde, değerler konusundaki bilgisizliğinde bulur. İlk bakışta trajik çatışmayı andırmakla ve onu yaşıyan için fark göstermemekle birlikte, farkı, trajik çatışmanın gerçekten bir çıkmaz oluşunda, bu çatışmanın ise sırf öyle yaşanmasındadır: trajik düğüm bir anlam zedelenmesi olmadan çözülmez; oysa bunun üstesinden, anlam zedelenmesi olmadan gelinebilir. Kişinin kendi dışındaki koşullar değişmeden çıkabilir kişi böyle bir çatışmadan; oysa trajik çatışmada kişi, kendi dışındaki koşullar değişmedikçe, durmaktan –seyirci kalmaktan– başka bir şey yapamaz. Çıkılmıyan ahlâksal çatışma ise, ergeç, hayat durmadığından, ya komik bir çatışmaya dönüşür, ağır basan ihtiyaç doyurulur ve içinden çıkılır; ya da bunları kenara iten başka bir ihtiyacın doyurulmasına, yani başka, ilgisiz, ama sırf bu çatışmadan kaçmak için konan bir hedefe ya da hedeflere yönelinir ve içinden çıkılır: kişi böylece her ne pahasına olursa olsun, anlamlı kılmış olduğu şeyle t u t a r l ı kalır.

c) Gerçekleştirme veya Davranış

Kişi, başka bir kişiyle ilişkisinde, «şunu yapaca ğ ı m» deyip kararını verdikten ve hedefini koyduktan sonra, bunu gerçekleştirme süresinde de –yani eylemini «bitiren» davranışı yapıncaya dek– Etiği ilgilendiren sorunlar vardır. Çünkü hedefe ulaştıran, bir davranış ya da davranışlar zinciri olabilir. Bunların seçilmesi –kişinin t e r c i h l e r i– bu gerçekleştirmenin nasılını –tarzını– meydana getirir.

Bu ara davranışların seçilmesi bilgisel bir sorun –:hedefe götürecek en uygun araçları seçme sorunu– olmakla ve kişide

* 'Ahlâksal' çatışmanın (bak. *İbid.*) bir-iki olanağının görünümüdür bunlar.

bilgisel yetenekler gerektirmekle birlikte, bu seçmeyi etkiliyen, bazan da belirliyen değer sorunları vardır. Çünkü bu gerçekleştirme sırasında, başka kişilerle ilişkiler, ara eylemler işe karışır.

Bu sorunlar, yapmanın nasılıyla ilgilidir: kişinin, bu yapmada kendine çizdiği –tanıdığı ya da tanımadığı –sınırlarla.

Kişinin bir ilişkide verdiği karar ile yaptığı arasında çeşitli ilgi olanakları (:karar verdiğini yapması, yapmaması, yapamaması, başka bir şey yapması; hedefine ulaşması, ulaşmaması, ulaşamaması; istediğini gerçekleştirmesi, gerçekleştirmemesi, gerçekleştirememesi v.b.) olarak karşımıza çıkan bu sınır çizme sorunu, bizi davranış ilkeleri sorunuyla yüzyüze getirir.

Diğer türden etik ilişkilerde önemli yapıcı bir belirleyici olabilen davranış ilkeleri, kişi ile kişi ilişkilerinde bir belirleyici olarak rol oynadığında, bir pürüzün varlığına işarettir: ya eylemde bulunan kişide koşulların bilgisinde bir eksikliği –yapılması gerekeni göremediğini– ya da «ilke sahibi insan» olma şanssızlığında olduğunu gösterir. Ancak ara davranış ve ara eylemlerde bazı ilkeler yapıcı bir rol oynıyabiliyor.

*

Davranış ilkeleri,* genellikle, kişinin yapılır-yapılmaz, etmeli-etmemeli konusunda, yani bazı gereklilikler konusunda düşünceleri, bu konuda genel kabulleridir. «Doğru hareket etme» konusunda bir tür inanç olan bu ilkeler, kişi bir hedefi gerçekleştirmeğe yöneldiğinde, yapmasının tarzını belirlerler.

Bir davranış ilkesi bir bilgi değil, bir düşüncedir: yapılması-yapılmaması gereken ya da yapılmasına izin verilen-verilmiyen konusunda bir düşünceyi dile getirir. Dolayısıyla her düşünce gibi

---

* Söz gelişi: göze göz, dişe diş; herşey yapılabilir; amaç araçlan meşru kılar; kişi her durumda kendi deneyimine göre davranmalıdır; koşullar ne olursa olsun, bazı şeyler yapılmaz; bir canlıya işkence edilmez; borç alınmaz; taksitle mal alınmaz v.b...

bir çıkarım ürünüdür ya da çıkarılan bir sonuç. Ancak nereden, nelerden çıkarılan bir sonuç? Başka bir deyişle, davranış ilkelerinin «kaynağı» nedir?

Bu soru açısından davranış ilkelerine bakıldığında, benim şu anda görebildiğim kadarıyla, bunların üç ayrı türünden söz edilebilir:

Yapılan edilene sınırlar çizmek istiyen ve farklı bakımlardan yapılan değerlendirmeler ürünü olan bunların bir türü: tek tek davranışların y a p a n i ç i n g e n e l l i k l e doğurduğu (:çok defa doğurmuş olduğu) sonuçların, yarar-zarar bakımından değerlendirilmesinden yapılan induktif bir çıkarım ürünü ya da görgü çıkarımlarıdır. Yapan için ç o k d e f a ya da bir moralin bir değer yargısıyla ilgisinde, doğurmuş oldukları bu sonuçlardan dolayı, bazı şeyler yapılabilir-yapılmalıdır, bazı şeyler de yapılmaz-yapılmamalıdır. En yaygın olanları «pratik bilgeliği» meydana getirirler.

İnduksyon ürünü gereklilik düşünceleri olarak bu davranış ilkeleri, bir genellemedirler, ama g e n e l *(universal)* değildirler. Bilgi olmadıkları için, doğruluğun-yanlışlığın dışındadırlar: bilgilerin sınandığı gibi sınanamazlar, yani nesnelerine götürülmeleri söz konusu olamaz; ancak istatistiksel temellendirilmeleri yapılabilir, yani geçerlilikleri ölçülebilir. Çok defa yapıldığı gibi, *absurd*'e indirgenerek temellendirilmeleri, bu tür eylem ilkeleri söz konusu olduğunda, yersiz bir temellendirme, böyle bir temellendirmenin söz konusu olamıyacağı yerde yapılan bir temellendirme ve –Kant'ın deyimiyle– bir *parallogism*'dir.

Bu ilkelerle ilgili sorulacak uygun soru, yararları –«kimin için?» sorusuyla birlikte yararları– ve geçerlilikleri –:kimde, nerede, ne zaman? sorularıyla birlikte geçerlilikleri– konusunda olur. «Böyle davranırsa kişi, yararını koruyabilme olasılığı artar» diyor bu ilkeler. Ne var ki kişisel yarar, her bakımdan göreli ve ancak göreli olmaktan çıkamaz. Böyle bir ilkenin yararlılığına inanma yayıldıkça, kişisel olan bir davranış ilkesinin genel (geçer olmak istiyen) bir değer yargısına dönüşmesi olgusuyla karşılaşırız.

İkinci bir tür davranış ilkeleri vardır ki, bunlar* insanlararası ilişkilerde eylemleri belirleme istemleri olarak karşımıza çıkar ve kaynağını insanı değerlendirmede bulur.

İnsanın değerinin bilgisinden, ona dayanarak yapılan çıkarımlardır bu ilkeler. Bunlar, «insanın değeri –:türüne özgü yapısal olanakları– buysa, bu değeri zedeliyecek –:bu olanakların gerçekleşmesini engelliyecek– şeyler yapılmamalı» der. Şart cümleciği doğru bir bilgi olduğunda, aynı zamanda gereklilik cümleciğini temellendirebilen bir bilgidir. Bu ilkeler, *absurd*'e indirgenerek –doğrulukları değil– gereklilikleri temellendirilebilen ilkelerdir. Ne var ki bu gereklilikleri,** karşıtları bir ilke olamazsa bile, kayıtsız şartsız değildir: bir kesinliği dile getirmezler. «Böyle davranırsa kişi, insanın değerini koruyabilme olasılığı artar» diyor bu ilkeler.

Bu ilkelerin de yararı sorulabilir. Ancak bu soru, «kimin için yararlı?» şeklinde sorulduğunda, bu ilkelerin değeri sorusuna dönüşür. Bundan dolayıdır ki, bunlar değer yargıları olarak görüldüğünde ve diğer türden değer yargılarıyla karşılaştırıldıklarında, karşılaştıranı bir güçlükle –aslında temelsiz bir güçlükle– karşı karşıya bırakırlar: değer yargılarının göreliliğine karşılık, bunların «göreli mi-genel geçer mi?» olduğunu tartışmak zorunda kalır, böyle bir karşılaştırma yapan.

Oysa kayıtsız şartsız geçerli olması isteminde bulunabileceğimiz hiçbir d a v r a n ı ş ilkesi yoktur. Ne var ki, bu ilkeler, kaynaklarından dolayı, yani insanın değerinin bilgisi temeli üzerinde kurulu olduklarından, tarihte bir kez ortaya konunca, hep geçerli kalacak nitelikli ilkeler oluyor, ama genel geçer değer yargıları değil. Bunlar h e r z a m a n için geçerli ilkelerdir, ama kayıtsız şartsız h e r t e k d u r u m için değil!

Üçüncü bir eylem ilkeleri türünü de, mantıksal bir çıkarım ürünü olan ve davranış ilkeleri veya değer yargıları ü z e r i n d e

---

* Söz gelişi: «İnsana işkence yapılmaz» ve genellikle şekilleri olumsuz olan bu gibi ilkeler.

** Davranış ilkeleri olduklarından, isteme ilkeleri olmadıklarından.

bazı yargılardan –bazı «*meta*» yargılardan– çıkarılan ilkeler* meydana getirir. Bunlar temellerini, çıkarıldıkları «*meta*» yargılarda bulan ya da bulduğu sanılan ilkelerdir. Ne var ki, temelleri olan yargılar, kendileri de bir ilkeyle ilgili yargılar olduğundan, önce bu yargıların doğruluğu, sonra da hakkında oldukları ilkelerin temellendirilip temellendirilememesi söz konusudur. Bu yargıların doğruluğu, bu tür ilkelerin temeli olabiliyor; ama yanlışlığı v.s., bunlar bir yapıla b i l i r l i ğ i ileri sürdükleri için, bunların alternatifinin kabulünü gerektirir. Aristotelesçi anlamda dialektik bir akıl yürütmeyle sınanabilen ilkelerdir bunlar. Bunlar tarihsel ilkeler ve düşünce tarihinde yer alan ilkelerdir.

Şimdi, dikkat edilirse, sözünü ettiğim her üç tür ilke, yapmayla ilgilidir ve davranış belirliyen ilkelerdir. Bu bakımdan bunları, «istemeyi belirliyen ilkelerden** –söz gelişi benim daha önce anlamlar dediğim belirleyicilerden– ayırmak doğru olur. Çünkü «istemeyi belirliyen ilkeler» ya da anlamlar, tür olarak insanın, bilincine vararak kendine yüklediği değerin gerektirdikleri olarak belirleyici olabiliyor; dolayısıyla gerekliliklerinin genelliğinin bilgisel temellendirilmesi yapılabiliyor. Bunlar «mademki insanın değeri şu ve şudur, onu korumak gerekir» der. Burada, bu değerin hangi davranışlarla korunacağı söylenmiyor ve her ilişkide bunun nasıl gerçekleşeceğini bulmak kişiye bırakılıyor. Davranış ilkeleri ile anlamlar –«isteme ilkeleri»– arasındaki bu plân farkı, sonuç olarak, anlamların genel geçer –insan olan herkes için ve her tek ilişkide geçerli– olabilecek ilkeler olmalarını sağlar ve davranış ilkelerinden önemli bir farkını gösterir.

Bu plân farklarının –yani farklı şeyleri belirlemelerinin– aralarında yarattığı önemli bir fark ta, bunların belirleme tarzlarında görülür. Anlamlar kişinin ana amaçları olarak s ü r e k l i –dikey– bir belirleme gösterirler; kişiyi her an, kişilerle ilişkilerinde her istediğini belirliyerek, her tek durumda, kişinin en «tutarsız»

---

* Söz gelişi "herşey yapılabilir" gibi.

** Ve filozoflar genellikle ayırmazlar.

görünen davranışlarında bile rol oynarlar. Oysa bir davranış ilkesi, ancak belirlemesi söz konusu olduğu durumlarda bir davranışı belirler ya da belirlemez. Bunun için «ilke sahibi kişiler», ilkelerine bağlı –ya da «tutarlı»– kalmak için, bir ilişkide en yapılmaması gerekeni (en fazla değer harcıyan bir davranışı) bile yapabilirler, ya da, «tutarsızlık»ları için kendi kendilerini yerler!

Davranış ilkelerini isteme ilkelerinden tam olarak ayırmadığı içindir ki Kant'ın, ilkeler konusunda dedikleri arada –çok seyrek te olsa– karışıyor; davranış ilkeleri de –yasa olabilecek nitelikte görünenler– isteme ilkeleri gibi genel geçer* sayılabiliyor. Gerçi bir eylemin ahlâksal değeri sırf iyi istemeye bağlanıyor; ama bunun sonucu, iyi bir istemeye dayanan yanlış eylemleri de ahlâksal bakımdan değerli görmek gerekliliği ortaya çıkıyor.

Oysa kişilerarası ilişkilere baktığımızda, bir eylemin değerli olması için yalnız «iyi isteme»ye dayanması yetmiyor ve Kant'ın dediği, iyi istemeye dayanan ancak bazı eylemler için doğru oluyor. Çünkü iyi istemesine rağmen yanlış bir eylem yapan kişi, o durumda tam istediğine ters düşen bir şeyi –dikkatle bakılırsa, bilgiyle bakılırsa, istediğinin tersi olduğu görülebilecek bir şeyi– kendi gerçekleştirmiş oluyor. Ve nasıl ki, bir insanın kendi işi konusundaki bilgisizliği bağışlanamazsa, insanların da değer sorunları konusundaki bilgisizliği bağışlanamaz. Eylemlerinin zorunlu –ama ancak zorunlu– sonuçlarından da sorumludur kişi.

*

Kişi ile kişi ilişkisinde kişi neyi yapacağına karar verdikten sonra, bunu gerçekleştirme yolunda davranışlarıyla –ve bu arada ara eylemleriyle– ilgili tercihlerini ve kendine çizdiği sınırları, o kişinin ilkeleri belirler.

---

* Akıl sahibi her varlık için geçerli olması talep edilen ilkelerin, her tek ilişkide de geçerli olmalarının talep edilmesi, ancak Kant'ın istemeye ilişkin *meta* ilkeleri için söz konusu olabilir. Söz gelişi «pratik buyruk» için talep edilebilir; ama örneğin «yalan söylemiyeceksin» için talep edilemez.

Kişinin koyduğu hedefi bir ihtiyacın belirlediği istediğiyle gerçeklikteki koşullar belirlediğinde, hedefine doğru yürürken davranışlarını kendi görgüsünün çıkarımları olan ilkeler, sıkışınca da –açık ya da kapalı bir şekilde– «herşey yapılabilir» ilkesi belirler.*

Hedefi anlamlı kılınmış şeylerin belirlediği istenen ile koşullar arasındaki ilgi belirlediğinde** hedefe götüren davranışları daha çok görgü çıkarımları –kişinin kendi görgüsünün ve başkalarının görgüsünün çıkarımları– olan ilkeler belirler.

Diğer kişi için istediğini gerçekleştirebilmek üzere gerçeklikteki koşullara göre bir hedef koyan kişi de, bu hedefe doğru yürürken ara davranışlarını ve diğer kişilerle ilişkilerinde tercihlerini düşünüp taşınıp doğru bir değerlendirme yapamadığı yerde, insanın değerinin bilgisinden çıkarılan ilkelere göre yapar. Çünkü, belirli bir durumda insanın değerini nasıl koruyacağını görecek kadar bilgisi yoksa, bu ilkeler, bu değeri koruma olasılığını –ama yalnızca olasılığını– arttırır

İşte böyle yapar kişiler kişilere yaptıklarını. Olaylar içinde değerler yaşanır, harcanır, görülür ya da yanından geçilir dünyamızda.

Antigone, Eteokles'in zindana attırdığı Polyneikes'i «işte öyle bir insan olduğu için» kaçırır, ama kendi de «böyle bir insan» olduğu için: doğru değerlendirebilen, «lâyık olanın sevgisine inanan», anlamların belirlediğini yapabilen bir insan olduğu için. İsmene, Polyneikes'in «işte öyle bir insan olduğunu» gördüğü halde, Antigone ile gitmiyecektir.

---

* Burada dikkati çekmek isterim: kişinin davranışlarını ilkeleri belirler derken, kişinin sahip olduğunu s a n d ı ğ ı ilkeleri değil, gerçekte belirliyen ilkeleri kastediyorum. Nitekim, sahip olduğunu s a n d ı ğ ı i l k e l e r e b a ğ l ı k a l m a k i h t i y a c ı bir kişinin davranışlarını belirlediğinde, o kişi h e r ş e y i y a p a b i l i y o r: sahip olduğunu sandığı ilkelere sonuç olarak ters düşen davranışlarda bulunabiliyor, yani a s l ı n d a davranışlarını «herşey yapılabilir» ilkesi belirliyor.

** Bu da saf şekli için söz konusudur. Kişilerde çoğu zaman ihtiyaçlar ile anlamlı kılınmış şeyler içiçe iş görür.

Kişi ile kişi ilişkisinde eylemin çözümlenmesi, bize, bir eylemin oluşmasında –her aşamasında– değer sorunlarının söz konusu olduğunu gösterdi.

Bu değer sorunları, yalnızca etik değer sorunları değildir. Etik değer –yani değerlilik– sorunları, ancak bir tür yaşantı ve eylem olanaklarının sorunlarıdır: etik değerlerin yaşandığı bir ilişki ve bunları yaşıyan ve yaşatanla ilgili sorunlar. Böyle etik ilişkiler de yaşanıyor dünyamızda. Ama çoğu zaman kişiler, etik değeri olmıyan, insanın olanaklarını genişletmiyen ilişkiler yaşıyor.

Etik sorunlarla hesaplaşmak, böylece de kişilerarası İlişkilere ve bu ilişkilerde kişi sorunlarına ışık tutmak istiyen, daha önce birçok değer sorunları ve insan sorunlarıyla* hesabını görmüş olmalı: yani kişilerarası ilişkilere bakarken ayaklarını bir Değer Felsefesi görüşüne basmalı.

Oysa Etik tarihinde, çoğu zaman yalnızca etik değer sorunlarından –iyi ile kötüye ve bunların çeşitlenmelerine indirgenen etik değer sorunlarından– hareket edildiği için, Etik araştırmaları, eylemlerin bu değeri için bir ölçü verme ve bu ölçüyü temellendirme çabaları olarak karşımıza çıkar. Bir etkinlik olarak eyleme –eylemde bulunmaya– bakılmadı, yalnızca bu etkinliğin ürününe bakıldı Etiğin tarihinde.

Ne var ki, amacımız kişilerarası ilişkileri aydınlatmaksa, önce etkinliğe b a k m a k ve bundan öğrendiklerimizle ürünü hakkında k o n u ş m a k daha uygun görünüyor. Bu, Etik araştırmalarında hareket noktası değişikliği ve nesne değişikliği demektir.

Böylece, Etiğin sorunları ölçü sorunları olmaktan çıkmakta, insanın yaşantı ve eylem olanaklarına ilişkin sorunlar olarak belirmekte; bu olanakların da insan için –biz insanlar için– anlamı, Değer Felsefesinin ışığında, bir bilgi sorunu olarak aydınlanmaktadır.

---

* Daha da önce bazı varlık ve bilgi sorunlarıyla.

Amacımız yaşamda istemediğimiz, yadırgadığımız, acısını çektiğimiz olan bitenlerin değişmesine yardımcı olmaksa; bunu yapmanın yolu, bu olan bitenleri açıklamaktan, her açıklama da olanı çözümleyip aydınlatmaktan geçer. Ve aydınlığa kavuşturulanlar, olanaklar –yaşantı ve eylem olanakları– olunca, bunların, Etiğin bilgileri aracılığıyla da olsa, bilinçlendirilmesi umudu, başka bir umut kapısını: etik sorunlar alanında bir Aydınlanma Çağının gelebileceği umudunun kapısını açık tutuyor.

EYLEM VE ETİK EYLEM

"Kişiler yaşadıklarıyla kendilerini ortaya koymak zorundadırlar. Yoksa insan, insan olmaktan çıkar, batan gemilerde kaçışan farelere dönerdi.» *

Buraya kadar anlatılanlarda, kişi ile kişi ilişkisinde, bir eylemin oluşması –eylemde bulunma– hep aynı aşamalardan geçmekle birlikte, bu aşamaların herbirinde farklı belirlenme olanakları olduğunu gördük. Bu farklı belirlemeler ise, eylemlerin, değer bakımından farklı olmalarına yol açıyor.

Kendi içinde çeşitlemeleri ne olursa olsun, değer bakımından eylemler arasında yapılabilecek ilk ayırım, gerekeni gerçekleştiren ve gerçekleştirmiyen eylemler arasındadır.

Ancak, a) bir kişi ile kişi ilişkisinde «yapılması gereken» nedir? Ya da b) ne gibi özellikler taşıyan eylem "gerekeni" yerine getirebilecek nitelikte oluyor?

Belirli bir ilişkide yapılması gerekenin ne olduğunu bulmak, büyük çapta, kişiye bağlıdır: bilgisel ve etik yeteneklerine, «hazırlıklı» olmasına, ama bazı rastlantılara da bağlıdır. Ancak bunu bulabilmenin koşulları, dolayısıyla "gerekeni" gerçekleştirmiş eylemin bazı özellikleri belirtilebilir.

Bir etkinlik olarak eyleme –eylemde bulunmaya– baktığımızda, 'gerekeni yapma' üç ayrı anlama gelebilir. Birincisi, kişinin, belirli bir ilişkide koyduğu h e d e f e u l a ş a c a k t a r z d a

---

* K. Demirel, *op. cit.*, dördüncü sahne.

hareket etmesi;* ikincisi, kişinin belirli bir ilişkide istediğini gerçekleştirecek tarzda hareket etmesi; üçüncüsü de, kişinin belirli bir ilişkide yapılması gerekeni bulup yapması demektir. Bu sonuncusu, kişinin, ana amaçları yürürlükte kalacaksa, o ilişkide neyin isteneceğini ve bu istenenin o koşullarda nasıl gerçekleşeceğini –hangi hedefi ne tarzda gerçekleştireceğini– bulması ve bunu fiilen gerçekleştirmesi anlamına gelir.

Böylece, bir ilişkide isteneni kişinin bir ihtiyacı ya da o kişi için anlamlı bir şey belirleyince, kişi için «yapması gereken», bu istediğinin gerçekleşebilmesini sağlıyacak herhangi bir hedefi koymak ve bu hedefe varacak şekilde hareket etmek, dikkatli hesaplar yapmaktır. Kendisi ya da «davası»yla ilgili yarar-zarar hesaplarıdır bunlar; ama yaptığını, ilişkide olduğu kişiye yapar.

Bu bakımdan, burada hedefine ulaşan kişi doğru hareket etmiş olur. Ancak eylemi, doğru bir eylem midir?

Bu soruyu yanıtlıyabilmek, soruna başka bir plândan, insanın yapısı plânından bakmayı gerektirir: önce «kişi ile kişi ilişkisinde, eylemde bulunmanın amacı –böyle bir etkinliğin amacı– nedir?» sorusunu yanıtlamayı gerektirir. Başkasına yönelen bir eylemin amacı, ancak eylemin yöneldiği kişi olabilir. Bu takdirde, doğru diye nitelendirilebilecek eylemde bulunma, böyle bir insansal etkinlik olarak eylemde bulunmanın amacına uygun gerçekleştirilen bir eylemde bulunma ise, işte kişi ile kişi ilişkisinde eylemde bulunmanın amacına uygun, yani bu nitelikte bir etkinliğin ürünü olan her eylem, doğru diye nitelendirilebilecek bir eylemdir.

Ne var ki, kişi lle kişi ilişkisinde doğru diye nitelendirilebilecek her eylem, etik bir değerin yaşantısının ürünü olmıyor ve insan için anlamlı olan şeyler yürürlükte kalacaksa, yapılması gereken, aynı zamanda değerli bir eylem çoğu defa olmıyor: yani insanın

* Günlük yaşamda buna «doğru hareket etmek» denir.

değerini ve değerleri koruyan bir eylem değil, bu değerin ve değerlerin o koşullarda en az harcanmasını sağlıyan eylem oluyor. Bu, genellikle, değersiz veya yanlış eylemlerde bulunan bir kişiyle ilişkilerde söz konusu olan bir durumdur.

Böylece gerekeni yapan eylemlerin iki türüyle karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz: doğru ve değerli eylem türleriyle.

*

Genel olarak gerekeni yapan eylemin olanaklılığının koşulları, eylemin öğelerinin üç ayrı noktasıyla ilgilidir. Kişi ile kişi ilişkisinde gerekeni yapan eylemin özelliği, sırasıyla, diğer kişiyle ilgili olan doğru bir değerlendirmeye dayanması, yaşantıyı etik değerlerin ya da insanın değerinin bilgisinden kaynaklanan bir inancın belirlemesi, diğer kişi için isteneni bir anlamın belirlemesi, konmuş hedefin isteneni o koşullarda gerçekleştiren bir hedef olması ve bu hedefin, en azından, insanın değerini korumaya yönelik ilkelere dayanarak gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bir önceki koşulun yerine gelmemesi, diğer koşulların da yerine gelebilmesini olanaksız kılar.

Belirli bir ilişkide bu koşullar yerine geldiğinde, o eylem mutlaka doğru bir eylem olur; ama onun doğru olması değerli bir eylem –etik bir eylem– olmasını gerektirmez.

Nitekim kişi ile kişi ilişkisinde* bu koşulların yerine gelmesi, yalnızca eylemde bulunan kişiye, onun bilgisel ve etik yeteneklerine, gören kişi ve etik kişi olmasına bağlıdır. Oysa kişi ile kişi ilişkisinde bir eylemin değerli olabilmesi, eylemin yöneldiği kişiyle ilgili koşullara da bağlıdır. Eylemin, her öğesinde birer özelliğe daha sahip olması: doğru değerlendirilen eylemin değerli –en azından doğru– bir eylem olması; eylemi oluşturan yaşantının bir değerlilik yaşantısı olması; o koşullarda diğer kişi için, onun lâyık olduğunun istenmesi; bunun gerçekleştirilmesi için o

* Ve etik ilişkinin diğer çeşitlemelerinde.

koşullarda konmuş hedefe doğru giderken de –ara davranış ve eylemlerde– yanlış ya da değersiz bir şeyin yapılmamış olması, en azından insanın değerini korumaya yönelik bir ilkenin zedelenmemiş olması gerekir. Görüldüğü gibi, kişi ile kişi ilişkisinde, değerli bir eylemde bulunan kişinin etik bir kişi olması yetmiyor; eylemin yöneldiği kişinin de etik bir kişi olması, iki özgür kişinin karşılaşmış olması –bir rastlantı– gerekir.

Böylece, çeşitli bilgilerin birleşerek oluşturduğu gerekeni gerçekleştiren eylem –etik kişinin eylemleri– çoğu zaman yalnız doğru, aradabir de –rastlantı sonucu– değerli olmağa mahkûm kalıyor. Kişi ile kişi ilişkisinde değerli eylem, etik değerlerin yaşandığı ve insanın etik olanaklarının gerçekleşmesini –dünyamızda bir defa daha yer almasını– sağlıyan eylem oluyor. Bu özelliği taşıyan eylemler, etik eylem oluyor.

Değerli eylemle ilgisinde doğru eylem, burada, insanın değerine en az zarar veren, bunun en az harcanmasını sağlıyan –eylemi yapan kişi, eylemin yöneldiği kişi ve bir bütün olarak durum hesaba katıldığında, insanın değerini en az zedeliyen– eylem olur.

Bunlar, kişilerle ilişkilerinde etik kişinin –:değer bilgisiyle donatılmış ve genç yaştan beri böyle eylemde bulunmaya kendini alıştırmış kişinin– eylemlerinin özellikleridir. Yanlış yapabilen, ama genellikle etik yanlış yapmıyan ve başka bir etik kişiyle ilişkilerinde değersiz bir şey yapmaları söz konusu olmıyan etik kişiler, dünyamızın koşullarında, böyle eylemlerle insanın yaşantı ve eylem olanaklarını genişletirler.

BİR DURUM KARŞISINDA EYLEM

Oran Kentinde, Bindokuzyüzkırkların bir Nisan sabahında Dr. Rieux evinden çıkarken, merdivenin sahanlığı ortasında ölü bir fareyle karşılaşır. O güne dek, oturduğu apartmanda hiç fare görmemişti. Dr. Rieux sokağa çıktıktan sonra geri döner, kapıcıya haber verir.- Aynı günün akşamı apartmana girerken, karanlık koridorun dibinden bir fare, sendeleye sendeleye ona doğru ilerler, kendi etrafında döner, bir çığlık atar ve dudakları arasından sızan kanla can verir.– Ertesi sabah evinden çıkarken, kapıcı ona koridorda üç ölü fare bulduğunu, iki gündür ona bu oyunu oynıyanları da ergeç bulacağını söyler. Dr. Rieux'nün, o gün kentin dış mahallelerindeki hastalarına giderken, yol kenarlarında, çöpler arasında, şöyle bir saydığı fare ölüsü bir duzineyi -bulmuştu. Karşılaştığı herkes te farelerden söz ediyordu. Dr. Rieux'nün telefon ettiği Farelerle Savaş Servisi Müdürü; açık havaya çıkıp ölen, sayısı kabarık farelerden söz edildiğini duyduğunu, deniz kenarında olan Serviste elli kadar fare ölüsünün bulunduğunu, ama durumun ciddî olup olmadığı konusunda daha karar veremediğini söyler. Rieux, kendisinin de, bu konuda daha karar veremiyeceğini, ancak Farelerle Savaş Servisinin buna karşı bir şeyler yapması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtir.

On gün sonra, Oran'ın haber ajansı, bir günde 6231 fare ölüsünün toplanıp yakıldığını bildirir. "Kentin hergün gözleri önünde duran manzaraya açık bir anlam veren bu sayı, şaşkınlığı arttırır. O güne dek, yalnızca beklenmedik, biraz tiksindirici bir olaydan yakınılıyordu. Şimdi ise, boyutları ne kadar olduğu daha bilinmiyen, kaynağı da daha ortaya çıkarılmamış bu garip olayda, tehdit edici bir şey olduğu seziliyordu." Onüçüncü günün sabahı aynı ajans, günde 8000 fare ölüsünün toplandığını, ondördüncü gün ise, olayın apansız kesildiğini bildirir. Oran Kenti rahat bir soluk alır.

Kentin rahat bir soluk aldığı gün öğle üzeri, Dr. Rieux evinin önünde arabasından inerken, bütün Kent halkının saygı gösterdiği rahip Paneloux'nun kolunda zor yürüyen, boğazındaki bezeler

şişmiş kapıcıyla karşılaşır. Akşam üzeri onu görmeye gittiğinde Kapıcıyı, bir eli boğazında bir eli karnında, pembe bir şeyler kusarken bulur· ateşi otuzdokuzbuçuk, boğazındaki bezelerden başka elleri-bacakları şişmiş, iki siyah leke de göğsüne doğru yayılıyordu. Yukarı çıktığında, Tabibler Odası Başkanına telefon edip, olağanüstü bir şey görüp görmediğini sorar. Görmemiştir. Ama Dr. Rieux'nün "lokal iltihaplı ateş te mi?" sorusunu "Ha, tabii, hatta bezelerin çok iltihaplı olduğu iki durum" diye yanıtlar. Geceyi sayıklıyarak geçiren Kapıcı, ertesi gün hastaneye götürülürken ölür.

Farelerin ortadan kalkmasıyla rahat bir soluk alan Oran'da, Kapıcının ardından giden başkaları da olmuştur. Rieux'nün toplıyabildiği bilgilere göre yirmi kişi ölmüştür bu arada. Ve bu kişilerin hepsi, ne kapıcıydı ne de yoksul kişiler. Tabibler Odası Başkanı, hastaların karantinaya alınmasını sağlamasını kendisinden istiyen Rieux'ye, böyle bir şeyin elinde olmadığını, ancak Valiyle konuşabileceğini söyler ve hastalığın bulaşıcı olduğunu kimin söylediğini sorar. Rieux'nün ise, her gördüğü hastayla anlayışı –kaygısı da– artıyordu. Her doktorun bildiği birkaç ölü sayısını t o p l a m a k, harekete geçmek için yeterliydi; toplam, bu garip kötülük üzerinde kafa yoranlara, ortada gerçek bir salgının olduğunu apaçık gösteriyordu.

İşte tam bu sıralarda, Rieux'nün yaşlı meslektaşı Castel çıkagelir. "Pek tabii, Rieux, bunun ne olduğunu biliyorsun" der Castel onu görür görmez ve tahlillerin sonucunu beklediğini söyliyen Rieux ile Castel arasındaki konuşma şöyle devam eder: "Ben, biliyorum. Tahlillere ihtiyacım yok. Meslek yaşamımın bir bölümünü Çin'de geçirdim, Paris'te bundan yirmi yıl önce bazı vakalar gördüm... Ancak onlara, tam zamanında a d ı n ı t a k m a y a cesaret edememişlerdi. Kamuoyu kutsaldır: telâşa gerek yok, özellikle telâşa. Sonra, bir meslektaşın dediği gibi, "olanaksızdır, Batıda ortadan kalktığını herkes bilir." Evet, herkes biliyordu, ölülerin dışında. "Hadi Rieux, ne olduğunu benim kadar siz de biliyorsunuz." "Evet, Castel, inanılacak gibi değil, ama veba gibi görünüyor"

*

Veba sözcüğü ilk defa ağızdan çıkmıştı. Dr. Rieux, diğer Oranlılar gibi hazırlıksız yakalanmıştı. Hastalığa adını takmada duraksaması, bundan ileri geliyordu. Hastalığın veba olduğunu

Itiraf etmişti, ama tehlike, hâlâ, gerçekdışıydı onun için. Pencerenin önünde duran Rieux, vebayla ilgili bildiklerini ve tarihte okuduğu veba salgınlarını düşünmeye başlar: kafasında tarihteki veba salgınlarıyla ilgili bildikleri, vebayla ilgili bildiklerine karışıyor; Atina'da, Milano'da, Marsılya'da, İstanbul'da, Londra'dakı salgınlardan okuduğu sahnelerin arasına bir tümce, "nabız kopuk kopuk atar ve en ufak kıpırdamanın arkasından ölüm gelir" tümcesi giriyordu. "Evet, sonunda, insanlar bir ipliğe asılı duruyordu ve dörtte üçü –tam sayısı buydu– kendilerini yok edecek bu algılanmaz devinimi yapacak kadar sabırsızdırlar." Dışarda, taze bahar göğünün altında Oran halkı, günlük yaşamını sürdürüyor; dışarda her an veba bir-iki kişiyi yere seriyordu.

Ama veba durdurulabilirdi. Yapılacak şey, görülüp kabul edilmesi gerekeni kabul etmek, gölgeleri kovmak, uygun önlemleri almaktı. Veba dursa –kı bu daha olası görünüyordu–, herşey düzelecekti. Durmasa bile, ne olduğu bilinecek ve başta bir çare bulunmasa bile, daha sonra onu yenmenin yolu bulunacaktı. Önemli olan, kişinin işini iyi yapmasıydı: önemli olan, şu anda, her an o anda, gerekeni yapmaktı. Ve Dr. Rieux yapabileceğini –işini– yapar: hastadan hastaya koşarken, resmî makamları hastalığın veba olduğuna inandırır, önlemler aldırır ve kapıları kapanmış Oran'da vebaya savaş açar. Çevresindekiler de katılır bu savaşa.

Veba yenilir sonunda. Ama Rieux bilir ki, bu yenilişi yalnızca bir süre içindir. Bilir ki "vebanın mikrobu ne ölür, ne de yok olur; onlarca yıl mobilyalarda, yündeuyuyup kalabilir, odalarda, mahzenlerde, sandıklarda, mendillerde, eski kağıtlarda sabırla bekliyebilir ve belki bir gün gelecek ki, insanların felâketi ve birşeyler öğrenmeleri için, veba, farelerini yine uyandıracak, mutlu bir kente ölmeye gönderecek" *

Dr. Rieux nasıl bir durum değerlendirmesi yapmıştır? Tutumu nasıl oluşmuştur? Ve vebaya karşı nasıl savaşmıştır?

*

Bundan önceki Bölümde üzerinde durduğumuz etik ilişkinin özelliği, eylemde bulunan kişinin belirli bir kişi karşısında

* Albert Camus, *La peste*, Théatre, récits, nouvelles; Bibliothèque de la Pléiade, NRF, 1967, s. 1213-1474.

olması; dolayısıyla e t i k bir eylemin oluşmasında, eylemde bulunan kişinin k i m olduğu kadar, eylemin yöneldiği kişinin de k i m olduğunun rol oynamasıydı. Antigone Polyneikes için ve yalnızca Polyneikes için, o öyle bir insandır diye yapmıştı yaptığını. Bu, etik eylemin söz konusu olduğu etik ilişki türlerinden ancak biridir.

Bir kişi eylemde bulunurken, karşı karşıya olduğu veya yüzünü görmediği, yakınındaki-uzağındaki insanlarla –kişi olarak kim olduklarını bilmediği insanlarla– ilgili bir şey yaparken de hep bir etik ilişki içindedir: yaptığını hep belirli bütünlükte bir kişi olarak yapmakta, hep değer sorunlarıyla yüklü eylemlerde bulunmaktadır. Toplumsal ilişkileri bakımından kişinin her yaptığının da, deşilirse, temelinde ergeç bir etik ilişki bulunur. Bu ilişkilerde de etik eylem söz konusudur. Böylece kişi olarak kim oldukları bilinmeden başkalarına yapılanların temelinde bulunan etik ilişkinin özelliği, t e k y ö n l ü b i r e t i k i l i ş k i olması ve bir eylem-kişi değerlendirmesine değil, bir d u r u m d e ğ e r l e n d i r m e s i n e dayanmasıdır. Bu, eylemde bulunanın karşısında kimin-kimlerin bulunduğunun rol oynamadığı, onların ö y l e b i r d u r u m d a –: o koşullarda– olmalarının eylemi oluşturduğu etik ilişkidir. Tek yönlü olması da bu anlamdadır. Bunun için bu tek yönlülüğü, seyircilikle karıştırmamak gerekir; çünkü burada da eylemde bulunmak –bir şeyi yapmak ya da yapmamak– söz konusudur.

Bu tür etik ilişkideki değerlendirilenin özelliği de, eylemin oluşmasında bazı değişikliklere –kişi ile kişi ilişkisindekine göre bazı farklılıklara– yol açmaktadır.

1. DEĞERLENDİRME

Bu etik ilişkide değerlendirilen, bir insan durumudur: bir insanın ya da bir insan grubunun d u r u m u.

'Durum' derken dile getirmek istediğim, bir insanın ya da bir grubun, bir "an"daki koşullarının bütünüdür: kendi dışındaki

koşullarla (: yani ortaya çıkmalannda söz konusu kişinin ya da grubun ancak payı olduğu ya da hiç payı olmadığı koşullarla) ilgisinde kendi koşulları ve bu koşullarda kendi tutumudur. Bu "an" ise yıllar da olabilir.

Her durumun ikili bir gerçekliği vardır: tarihsel plânda gerçekliği ve olgusal plânda gerçekliği.

Olayların akışı arasında her insan ya da grup, her "an", bir durum içinde ve bir durumda dır. Ama her durumun kendisi, ortaya çıkan bir sonuçtur: çeşitli olayların yarattığı etkilerin belirli bir şekilde örgülenmesinin, çeşitli olayların bir insanın ya da grubun etrafında bir "an"daki özel bir düğümlenişinin, kendi aralannda ilgili-ilgisiz olayların bir insan ya da grupla aynı andaki ilgisinin sonucu. Bir durumun eşsizliğini yaratan (: onun tarihsel gerçekliğini, bir defalığını oluşturan), olayların bir insan ya da grup etrafındaki bu özel düğümlenişidir. Çünkü bir durumu oluşturmuş olaylardan herbirinin ayrıca başka binblr etkisi olabiliyor, başka binbir durum da yaratabiliyor; ve başkâ zaman ve mekânlarda olan biten olaylar benzer durumlar (: olgusallığında aynı durumlar) ortaya çıkarabiliyor.

Söz gelişi: İstanbul'da, Atina'da, Milano'da, Provence'ta, Jaffa'da, Canton'da... veba salgını çıkmış*; ama herbirinde alınan önlemler başka, ölenlerin sayısı başka, ölen kişiler de başka olmuştur. Şu anda dünyamızda, birçok ülkede terrör egemen; ama öldürülen kişiler başka başka, onları sevenler ve arkalarında bıraktıkları başka başka, öldürenler ve "dava"ları da başka başka, bunları yakalayanlar da yargılayanlar da başka başka, yargılandıkları yasalar başka, verilen cezalar da başkadır.

Bir durum hazır ortada durmaz; ancak ortaya konunca durum *olur*. Bir durumun ortaya konmasıysa, ayrı ayrı ama durdurularak bakılan "an"da –: zaman süresi içinde– zamandaş olayların, bir insan ya da grup etrafında

---

* *Ibid.*, s. 1248-1249.

düğümlenişleri ile onda ortaklaşa yarattıkları etkinin farkına varılıp saptanması demektir.

Saptanan, bir olgudur. Bu olgu, *bir yandan* ayrı ayn zamandaş olayların ortaklaşa yaratmış olduklan e t k i, *diğer yandansa* b a ş k a ayrı ayrı zamandaş olayların n e d e n idir. İlki, tarihselliğinde durum, ikincisiyse olgusallığında durumdur. İlk olaylar öbeği bu olgunun (: durumun) ortaya çıkmasını, ikinci olaylar öbeği ise bu aynı olgunun (: durumun) ortaya çıkarılmasını –: billnebilmesini, saptanabilmesini– sağlar. Bu olgunun saptanmasıyla, merkezinde bir insanın ya da grubun bulunduğu olanbitenler d u r u m l a ş t ı r ı l m ı ş olur.

a) Bir İlgi Kurma Etkinliği Olarak Değerlendirme

Bir durumun değerlendirilmesi de karmaşık bilgisel bir etkinliktir. Özelliği: nesnesinin, bilen-değerlendiren tarafından kurulan gerçek ilgiler bütününden meydana gelmesidir.

Bir eylemi oluşturan durum değerlendirmelerinde ilk veri, olan bitenden duyulan bir "rahatsızlık"tır. Gerçi olan biteni "durdurup" ona baktığımızda, hep bir durumla karşı karşıya geliriz; ama bir durum değerlendirmesi yapmak gereğini ortaya çıkaran, genellikle, değerlendireni "rahatsız" eden olaylardır. Bu "rahatsız" eden olaylar ise, çeşitli tarzlarda değerlendirllir.

Bir bilme etkinliği olarak durum değerlendirmesi üç aşamada gerçekleşir.

Bu değerlendirmede ilk adım, d u r u m u s a p t a m a kla –: bir insan ya da grupla ilgilerinde olan bitenleri "durumlaştırmak"la– atılır. Bu 'saptamak'tan veya 'durumlaştırmak'tan anladığım, bir insanın ya da grubun i ç i n d e b u l u n d u ğ u k o ş u l l a r ı k a v r a m a k ve bu koşullar bütününe, bir insansal durum olarak özelliğine göre, a d ı n ı t a k m a k tır.

Burada kavranan, belirli bir "an"da bir insan ya da grubun yaşadığı ayrı ayrı zamandaş olaylar arasındaki i l g i dir. Bu ilgi,

olaylar arasında doğrudan doğruya bir ilgi –: bir zincirlenme ilgisi, zaman süresi içinde bir neden-etki ilgisi– değil, bunların o r t a k bir olgusal nedeni bakımından aralarında bulunan bir ilgidir. Bu ortak nedendir aralarındaki ilgiyi oluşturan.

Ayrı ayrı ortaya çıkan olaylar yorumlanıp, herbiri kendi bir defalık nedenlerine bağlanırken, bazılarında ortak olan bir etkenle karşılaşılır ve bu olaylar aynı zamanda birer b e l i r t i niteliğini kazanır. İşte b u neden, bu olayların etrafında örgülendikleri insanın ya da grubun durumudur –ayrı ayrı olayların o n l a r a olan zamandaş etkilerinin düğümlenmesi s o n u c u, yani bazı ayrı ayrı olaylar ile bir insan ya da grubun koşulları ve bunların karşılaşmasında onların tutumları arasındaki ilgilerin s o n u c u o l a r a k ortaya çıkan bir durum.

Bu ortak etkinin saptanması, durumun olgusallığında saptanmasıdır: bazı, ilk bakışta "benzer" olayların ortaya çıkmasına neden olmuş başka bir durumdan farklılığının saptanması.

Böylece, belirli bir "an"daki zamandaş olaylar kendi bir defalık nedenleri aracılığıyla ortak olgusal nedenlerine bağlanınca, değerlendirilmesi söz konusu olan durum –yani bu etik ilişkideki değerlendirmenin nesnesi– ortaya konmuş olur.

Bir durumu olgusallığında ortaya koyma, bir ş i f r e ç ö z m e etkinliğidir. Ayrı ayrı zamandaş olaylar yorumlanırken, bunlar birer belirti olma niteliğini kazandıklarında, aralarındaki ilgi kurulur; ilgili insan ya da grubun içinde bulunduğu koşullar da –yani değerlendirilmesi söz konusu olan durum– kavranılmış olur.

Kavranılmış durumun olgusallığında –: bir koşullar bütünü olarak– özelliğini belirtmek, ona ad takmakla veya insansal bir durum olarak a d ı n ı t a k m a k la olur. Bu ad, olayların yorumu sırasında b u l u n m u ş ortak olgusal nedenin, yani a) ortaya çıkmış bir koşullar bütünü olarak bir insansal durumun ve b) o belirli insan ya da grubun o "an"daki durumunun adıdır.

Duruma takılan adla, bir insanın ya da grubun bir defalık durumu, insansal bir durum olarak tanınmış olur: o insanın ya da

grubun içinde bulunduğu koşullar bütünü ile başka tek tek olayların başka bir insan ya da grup etrafında yarattıkları a y n ı e t k i l e r düğümü arasında ilgi kurulur; aynı zamanda da bu durumun, başka bir sürü olaylarla birlikte "benzer" olaylar d a yaratmış başka durumlardan farklılığı belirtilmiş olur.*

*

Ne var ki her durum, onu oluşturmuş olaylar ve o durumda olan insan ya da grup b a k ı m ı n d a n –: tarihselliğinde– birdefalık, eşsiz bir durumdur. Özellikle etik ilişki için, yani bir durumu eylemde bulunmak üzere değerlendirirken, bu birdefalığının gözden kaçırılmaması çok önemlidir. Durumu saptama aşamasında gözden hiç kaçırılmaması gereken nokta: bir olayın belirti niteliğini kazanmasının, ancak ve ancak, aynı insan ya da grup etrafında olan biten d i ğ e r z a m a n d a ş o l a y l a r l a *b i r l i k t e* –bunların yorumları sırasında– olabileceğidir. Çünkü başka olaylarla birlikte bir durumun belirtisi olmuş bir olaya b e n z i y e n her olay, aynı olgusal nedenin –: aynı insansal durumun veya aynı ana koşullar bütününün– belirtisi olmıyabileceği gibi; o durumun belirtisi olmuş olaylara hiç "benzemiyen", çok farklı bir olay da, olgusallığında aynı durumun belirtisi olabilir. Bir durumun tarihsel birdefalığını, yani aynı insansal durumlardan farkını gözönünde bulundurmak, bir durumun doğru değerlendirilebilmesi için *sine qua non*'dur.

*

Bir durumu t a r i h s e l l i ğ i n d e o r t a y a k o y m a k, bir durumu değerlendirmenin ikinci aşamasını oluşturur. Bu, bir durumun olgusallıklarında aynı olan durumlara göre özelliğini ortaya koymak; yani onu a) açıklamak ve b) biliniyorlarsa,

---

* Durumun saptanması –durumlara adlarını takmak–, sanırım, felsefenin ana işlevlerinden biridir.

olgusallıklarında aynı ama yine de birdefalık olan başka (açıklanmış) durumlarla karşılaştırmak demektir. Bu ise, belirli bir durumun bilimsel açıklanmasından başka bir şey değildir.

Olgusallığında saptanmış bir durumu açıklamak, bir insanla ya da grupla ilgilerinde n e l e r i n n a s ı l düğümlendiğini açığa çıkarmak demektir. Bu, a) ondaki h a n g i etkileri h a n g i olan bitenlerin yarattığını ve b) bu etkilerin o n d a n a s ı l düğümlendiğini bulmakla; yani bir insan ya da grubun o durumunu yaratan kendi dışındaki koşullar ile kendi koşulları ve bu koşullarda tutumu ya da tepkisi* arasındaki ilgileri kurabilmekle olur.

Bir insan ya da grubun etrafında olan bitenlerden bazıları, onun özel koşullarıyla ilgilerinde, onda belirli etkiler yaratmakta ve birbirine eklenen bu etkiler karşısında tutumları, bu etkileri düğümlemektedir. İşte bu özel düğümlenme, bir durumun birdefalığını oluşturur.**

Bir durumun tekliğini yaratanın, öğeleri arasındaki bu özel düğümlenme olduğunu görmek zor olmasa gerek. Nitekim, aynı olan bitenler başka bir insan ya da grupla zamandaş ilgilerinde farklı etkiler, dolayısıyla aynı anda olgusallıklarında farklı durumlar yaratmaktadırlar.

Zor olan, belirli bir durumda bu üçlü ilgileri fiilen kurabilmek, düğümü çözebilmektir. Ne var ki, ancak bu ilgiler kurulabildiği zaman –yani hangi olayın o insanın ya da grubun hangi özel koşullarıyla birlikte onda söz konusu belirli etkiyi yaptığı, bu belirli etkilerin birbirine nasıl eklendiğini ve onların hangi tutumlarının bunları düğümlettiği ortaya konabildiği zaman– bir durum açıklanmış, dolayısıyla olgusallıklarında aynı durumlara göre özelliği gösterilmiş olur.

*

* Bu tepkinin görünümü, doğal olarak, bir insan söz konusu olunca başka türlü, bir grup söz konusu olunca da başka türlü olur: ilkine kendini içkiye vermek, ikincisine de bir ilke kararı almak örnek olarak verilebilir.

** 70'li yıllarda Fransa'daki ve Türkiye'deki "öğrenci olayları"nın yarattığı durumlar arasındaki fark, örnek olarak düşünülebilir.

Bir insanın ya da grubun durumu saptanıp açıklandıktan sonra, bu durumun onlarda o anda nelerin harcanmasına yol açtığını, ya da nelerin korunmasını sağladığını açığa çıkarmak, etik ilişkide bir durumu değerlendirmenin üçüncü aşamasını oluşturur.

Bu, tarihselliğinde bir durumun insanın değerine ilişkin bilgimizle ilgisinde özelliğini belirlemektir. Ne var ki, bir durumun olgusallığında insanın değeriyle ilgisinin ve tarihselliğinde ilgisinin özelliğini belirlemek, iki ayrı belirlemedir: ayrı bir "muhasebe" söz konusudur herbiri için.

İlk "muhasebe", yani bir insan durumu olarak olgusallığında bir durumun insanın değeriyle ilgisini kurmak: böyle bir koşullar bütününün, insanın hangi olanaklarının gerçekleştirilmesine elverişli-elverişsiz-engelleyici olduğunu belirlemek şeklinde olur. İkincisi, yani tarihselliğinde bir durumun insanın değeriyle ilgisini kurmak: o belirli birdefalık durumda korunan-korunmıyan-çiğnenen İnsan hakları ile o durumun bir oluşturucusu olan bir insan ya da grubun o andaki kendi özel koşullarında korunabileceği-çiğnenebileceği kadarı arasında ilgi kurmak; başka bir deyişle, ortaya çıkmış düğümden dolayı o insan ya da grubun hangi temel haklarının çiğnendiğini, hangilerinin ne kadar korunamadığını –ya da tersini– belirlemek şeklinde olur.

İlk "muhasebe", değerlendiren kişinin genellikle o insansal duruma karşı tutumunun oluşmasında rol oynar; ikincisiyse doğrudan doğruya yapmayı belirler –: o belirli koşullarda neyin isteneceğini ve o durumda yapılması gerekenin ve yapılabilecek olanın bulunmasını sağlar. Bu ikinci "muhasebe"nin doğruluğu-yanlışlığı, bu ilişkide eylemin doğru veya yanlış olmasını sağlıyan ana noktalardan biridir.

Bir insanın ya da bir grubun durumunu doğru değerlendirmedeki bu üçüncü adım, aynı zamanda, tarih içinde değer korumaya yönelik yeni ilkelerin türetildiği ve bu arada insan haklarının –"yeni" insan haklarının– bilincine varıldığı yerdir. Bu bilince dolaylı bir yoldan varılır: başka gerçek koşullar bütününde

gerçekleşmiş bazı insan olanaklarının *o* koşullar bütününde gerçekleşmemesi, gerçekleş e b i l m e s i n i sağlıyan, ama daha farkına varılmamış etkenin –: gerçekleşebilmesinin bir koşulunun– bilgisini sağlar. Bu koşul bir istem ya da pratik bir ilke olarak dile getirildiğinde, bir "insan hakkı"yla karşı karşıya geliriz.

Böylece mevcut belirli bir durumda, o koşullar bütününün, etrafında düğümlendikleri insanların bazı olanaklarını gerçekleştirebilmelerini engellemiş olduğunu görmek, bunun olgusal nedeninin tersinin istemi olan ve olgusallıklarında aynı durumlar için de geçerli olabilecek pratik bir ilkenin –: bir temel hakkın ya da onun gereği olan bir ilkenin– türetilmesine yol açıyor.

Diğer yandan ise, mevcut belirli bir durumu değerlendirmenin bu üçüncü adımı, bu tür pratik ilkelerin bilgisel temellendirilmesini olanaklı kılıyor: bu tür ilkelerin gerçekliğe dayanarak *absurde* indirgenebilmesini, böylece de dile getirdikleri gereğin gerçek tarihsel durumlara dayandırılabilmesini sağlıyor.

*

Buraya kadar ortaya konan üç adım, bir durumu d o ğ r u değerlendirmede izlenen yoldur. Sözünü ettiğim ilgiler kurulabildiği ölçüde, yapılan değerlendirme amacına ulaşır.

Bu değerlendirmede ilk iki adımı oluşturan etkinlikler, "saf" bilgisel etkinliklerdir: g e r ç e k –: var olan, belirli–ilgileri kurma ve bulma etkinlikleridir:

İlk adım, bir insan etrafında ya da bir grupta olan bitenlerin yorumuna dayanarak, tarihselliğinde bağlantısız olaylar arasında olan ilgiyi kurma ve o insan ya da gruba ilişkin bir olguyu ortaya çıkarma –: bir şifre çözme– etkinliğidir. Bu etkinliğin doğru gerçekleştirilmemesi, "yanlış" bir durum saptamasına değil, o l m ı y a n –: olayların gerçek ama aralarında kurulan ilginin uydurma olduğu– bir durumu nesne edinmeye, yani olaylara değer biçerek durumun yanlış tanılanmasına götürür. O zaman, durumu doğru değerlendirebilmenin, dolayısıyla doğru bir eyle-

min yolu baştan kapatılmış, durumun değişmesi-değiştirilmesi de rastlantılara bırakılmış olur.

İkinci adım, kendine özgü bir açıklama –nedenlere bağlama– etkinliğidir. Kendine özgülüğü, nedenlerine bağlananın, bir ilgiler düğümlenmesi olmasında; yani durumun ortaya çıkış "nedenlerinin"*, durumun oluşturucuları arasındaki ilgilerden ibaret olmasında bulunur. Bu açıklama, doğru yapıldığı zaman, durumu değerlendirenin bu durumun "istenilen yönde" nasıl değişebileceğini –o koşullarda o yönde değişmesi için neyin yapılabileceğini– görmesini de sağlar.

Ne var ki, "istenilen yön"ün o belirli koşullarda doğru saptanabilmesi, bir durumu değerlendirmenin üçüncü adımında yapılan "muhasebe"ye bağlıdır. Bu muhasebe, o durumun ortaya çıkmasıyla, o durumdaki insanlarda insana verilen zararın giderilmesi-azaltılması için o k o ş u l l a r d a yapılması gerekenin –: b u a m a ç i ç i n yapılabilecek olanın– belirlenebilmesini sağlıyorsa, durum değerlendirmesi etkinliği amacına uygun gerçekleştirilmiş olur.

Böylece, bu Bölümde ele alınan etik ilişki türünde eylemin değerini belirliyen noktalardan ilkini oluşturan bu muhasebenin, yani durum değerlendirmesi etkinliğinin amacına göre gerçekleşebilmesi için, değerlendiren bakımından koşulları, değerlendiren kişinin insanın olanaklarına, insan haklarına ve diğer sorunlara ilişkin felsefî bilgiye sahip olması ve bütün insansal durumlara bu açıdan d a ve bu bilgiyle bakmada eğitim görmüş olmasıdır.

b) Diğer Durum Değerlendirme Tarzları

Günlük yaşamda eylemlerin dayandığı durum değerlendirmelerine baktığımızda, çoğu zaman e z b e r e değerlendirmelerle karşılaşırız.

---

* "Olgusal neden" diye adlandırılabilecek olan bu neden türünün, klasik "nedenler" arasında adı geçmez.

Ezbere durum değerlendirmeleri, genellikle değer biçmeler olarak karşımıza çıkar: 1) olaylara değer biçmeler, yani bilgisel düzeyde ezbere tanılamalar olarak (doğru değerlendirmedeki ilk aşamayla ilgili pürüzler) ve 2) bir duruma değer biçmeler, yani tarihselliği gözardı edilerek yalnızca olgusallığında bir durumu –: adı doğru ya da ezbere takılmış durumu– hazır teorilere, değer yargılarına, inançlara göre a) açıklama (doğru değerlendirmenin ikinci aşamasıyla ilgili pürüzler) ve/veya b) "istenen"-"istenmiyen" "iyi"-"kötü" diye nitelendirme olarak.

Olaylara değer biçerek yapılan durum değerlendirmeleri, durum kavranmadan –: birdefalık düğümü oluşturan ilgiler kavranmadan– yapılan değerlendirmelerdir. Böyle bir değerlendirmede, bazı birdefalık olaylar yorumlanmadan –: kendi nedenlerine bağlanmadan–, daha önce bilinen ve adı takılmış bir durumun belirtileri olmuş başka bazı birdefalık olaylara benzetilirler ve yine aynı (olgusal) durumun belirtileri sayılırlar. Bu olayların ilk bakışta diğerlerine benzemesi, o anda değerlendirilmesi söz konusu olan duruma da aynı adın takılması ve diğer –en uç görünümünde de bütün– zamandaş olayların aynı olgusal nedenle "açıklanması" için yeterli sayılır Burada, birdefalık olaylara yalnızca belirti gözüyle bakılır ve belirtileri olduğu sayılan olgu da, diğer zamandaş olayların nedeni olarak genellenir. Durum, sözüm ona "belirti"lerinden ibaret sayılır ve sözüm ona "adının" takılmasıyla, açıklanmasının da yapıldığı sanılır.

Herşeyin çok açık gibi göründüğü bu "açıklama"da yapılan, bir kısır çember içinde dönüp dolaşmaktan başka birşey değildir. Bir yandan, zamandaş olayların belirti niteliğini kazanabilmelerinin, bu olayların kendilerinden zamanca önce gelen ana nedenlerine bağlanması sırasında olabileceği ve bunların ortak olgusal nedeninin –varsa–, ancak herbirinin doğru yorumlanması aracılığıyla kavranabileceği gözden kaçırılır. Diğer yandansa, bir durumun belirtileri olan olaylar ile o durumun oluşturucuları olan

olayların başka başka olaylar olduğu; ve bir durumun ancak olgusallığında başka birdefalık bir durumla aynı adı taşıdığı, ama aynı adı taşımakla tarihselliğinde farklı –o da birdefalık– bir durum olmaktan çıkmadığı unutulur.

Bir durumu değerlendirme niyetiyle, zamandaş olaylara hazır teoriler uygulanarak ya da "geçmiş deneylere" dayanılarak yapılan durum "açıklamaları", bu tür ezbere değerlendirmenin en belirgin örneklerindendir. Bu tür değerlendirmelerde birdefalık olaylara olgu muamelesi yapılır, olmuş olaylar arasında olmıyan ilgiler kurulur ve ezbere değerlendirilen aynı durum birkaç durum olarak; olgusallıklarında farklı durumlar da aynı adla önümüze sürülür. Durumu ezbere değerlendirenin tutumu ve eylemi de, duruma verdiği ada göre oluşur: kişi, durumu istenilir veya istenmez bir durum olarak görmesine göre eylemde bulunur. Böylece, daha karışık yeni gerçek durumlar yaratılır.

Ezbere durum değerlendirmeleri, ayrıca, adı doğru ya da yanlış takılmış durumların yorumları –: onları, zincirlenen nedenlere: daha önce olmuş olaylara v.d. bağlama çabası– olarak karşımıza çıkar. Bu, bir insanın ya da grubun bakılan andaki durumunun nasıl ortaya çıktığını –: düğümün nasıl oluştuğunu– açığa çıkarmağa çalışmak yerine, neden ortaya çıktığını ortaya koymağa çalışılınca olur. Böyle bir ezbere "açıklama"da a) duruma olay muamelesi yapılmış olur: ardarda zincirlenen olayların sonucu olarak ortaya çıktığı farzedilerek, sözkonusu durum ile daha önce olmuş gerçek olaylararasında olmıyan ilgiler kurulur; ya da b) tarihselliğinde durumun olgusal açıklanması yapılır, yani aynı adı taşıyan durumlara aynı "nedenler" yakıştırılır.

Oysa bir durumun oluşmasında bazı olayların rolü, etrafında olup bittikleri insana ya da gruba olan etkilerinin aracılığıyla olur; durumların olgusallıklarında aynılıkları ise, (birdefalık

olan) oluşturucularının "aynılığında" değil, bu oluşturucular arasındaki ilgilerin kurulma tarzının –koşullardaki düğümlenişin– aynılığındadır.

Buraya kadar belirtilenler, bir durumu ezbere değerlendirmelerdeki salt bilgisel yanlışlardır. Ama şöyle ya da böyle değerlendirilmiş bir durum karşısında eylemler, o durumun değişmesini –ya da değişmemesini, sürüp gitmesini– sağlamak için yapılır. Etik değer sorunları işte burada söz konusudur: durumun "istenilen yönde" değiştirilmesi çabalarında. Ne var ki, değiştirilmesi söz konusu olan, durumun bir defalık oluşturucularıdır: olmuş bitmiş olayların düğümlenmesinin bir insan ya da grupta yarattığı etkilerin değişmesi, bundan etkilenmiş insan ya da grubun özel-tarihsel koşullarının veya tutumunun değiştirilmesiyle olur. Bu durumun "istenilen yönde" değişmesi için yapılması gerekenin ve yapılabilecek olanın –: nelerin nasıl değiştirilebileceğinin– saptanabilmesi ise, ancak o durumun tarihselliğinde doğru değerlendirilmesi sonucu olabilir. Bu yapılmadığı zaman, işler "oluruna bırakılmış" olur, durumlar kendiliğinden –rastgele– değişir, düğümleri yeni düğümler izler, her yeni durum da, genellikle, er ya da geç "istenmiyen durum" olmaya mahkûm olur

Şu ya da bu şekilde değerlendirilerek "istenmiyen" olarak görülen bir durumun, değeri ne olursa olsun "istenilen" bir durum yönünde değiştirilebilmesi, bir durumu değerlendirmenin ilk iki adımının doğru olarak gerçekleştirilebilmesini şart koşuyor.

*

Bir durumun ezbere değerlendirilmesi, doğru değerlendirmedeki üçüncü adıma ilişkin pürüzler olarak da karşımıza çıkıyor. Bu, bir insanın ya da grubun durumunun ona o anda sağladıklarına-yitirttiklerine bakılmaksızın, "istenilir" ya da "istenmez" bir durum olarak görüldüğünde –:ona bu bakımdan değer biçildiğinde veya değer atfedildiğinde– olur.

Bir durum, doğru ya da yanlış takılmış adından hareket edilerek, değerlendiren için geçerli olan durum tasarımlarına –: teorilere, modellere, değer yargılarına, inançlara– göre o anda "istenilir" veya "istenmiyen" bir durum olarak düşünüldüğünde, ona değer biçilmiş olur.

Veba'daki Peder Paneloux, ilk vaazında Oran'daki vebayı şöyle "açıklar", ya da Oranlıların durumuna değer biçer: "eğer bugün sizler vebayla yüzyüze iseniz, düşünme zamanı geldiği içindir. Doğrular bundan çekinecek değiller, ama kötüler titremekte haklıdırlar. Evrenin uçsuz bucaksız ekin ambarında amansız döveç, insan buğdayını dövüp duracak, tane samandan ayrılıncaya dek. Taneden çok saman olacak, seçilmişlerden çok çağrılanlar olacak, ve bu felâketi Tanrı istememiştir. Çok fazla zaman bu dünya kötülükle anlaşmıştır, çok fazla zaman Tanrının merhametine güvenmiştir. Pişmanlık duymak yetiyormuş, herşeye izin vardı. Ve herkes pişmanlık duymıyacak kadar güçlü duyardı kendini. Zamanı geldiğinde nasıl olsa duyacaktı. O andan sonra, en kolayı kendini salıvermekti; Tanrının merhameti gerisini hallederdi. Bu, sürüp gidemezdi işte. Bunca zaman bu Kentin insanlarına acıma yüzünü göstermiş olan Tanrı, beklemekten bıkarak, sonsuz umudunda aldatılarak, yüzünü çevirmiş bulunuyor. Tanrının ışığından yoksun kalan bizler, işte uzun süre vebanın karanlıkları içindeyiz" *

Ne var ki, yaşamda durumların bu tür "açıklamaları" –bazan da "bilimsel" değer biçmeler– burada görüldüğü kadar kolay görülmemekte, doğru kabul edilmekte ve buna göre eylemler oluşmaktadır.

Bu tür değer biçmenin özel bir görünümü de, olan bir duruma, değerlendiren için geçerli teori ya da öğretiye göre "istenilen" duruma aracılık etmesi bakımından değer biçmedir. Böyle bir değer biçme sonucu, bir insan ya da grup etrafında bazı olan bitenlere –bunlarla ve bakılan durumla ilgisiz olan bitenlere

* A. Camus, *op. cit.*, s. 1297

de bu arada–, "istenilen" durumla değerlendirenin gözündeki ilgileri bakımından değer biçilir: bu olan bitenler "istenilen" durumun gerçekleşmesine aracılık ettikleri düşünüldüğü ölçüde –etrafında olup bittikleri insan ya da grupta değer harcadığı zaman bile– onaylanır. Böylece, bu tür bir değerlendirmenin oluşturduğu eylem, bir insana veya gruba yapıldığı halde, onlar eylemde bulunan için bir araç, onların durumu da "istenilen" durumun –kendilerinin bulunmıyacağı bir "durumun" başka birilerinin bulunacağı bir "durumun"– gerçekleşmesi için bir aracı olarak görülür. Ne var ki o a n d a onaylanan durum, o insanın ya da o grubun durumudur; yitirilenler de onların yitirdikleri.

Bir duruma değer atfetme de, yani bir durumun değerlendiren için doğurduğu zorunlu ya da rastlantısal sonuçlar bakımından değerlendirilmesi, bir durumu doğru değerlendirmedeki üçüncü aşamayla ilgili bir olgudur. Doğru değerlendirmede söz konusu olan muhasebelerin yerini başka bir muhasebe: bir insanın ya da grubun o durumda olmasının değerlendirene sağladığı çıkar ya da verdiği zarar muhasebesi aldığı zaman ve durumun istenilirliği-istenmezliği b u muhasebeye göre belirlendiği zaman bu olguyla karşılaşılır.

Tarrou, Dr. Rieux ile birlikte vebaya karşı kurdukları gönüllü sağlık ekiplerine katılmaya Cottard'ı çağırınca, işlediği bir suçtan dolayı yerinden yurdundan olmuş Cottard ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Cottard "Bu, benim işim değildir... Ayrıca veba içinde, ben, kendimi iyi duyuyorum, durması için yapılan işlere karışmaya bir neden göremiyorum."

Tarrou "Doğru, veba olmasaydı tutuklanacağını unutuyordum."

Cottard "Bu, yeniden kurcalanan eski bir hikâyedir. Unutulduğunu sanıyordum. Ama konuşan biri olmuştur. Beni çağırdılar ve soruşturmanın sonuna kadar emirlerine hazır olmamı istediler. İşin beni tutuklamakla biteceğini anladım... Evet, şu anda korkulacak birşey olmadığını biliyorum."

Tarrou "Örgütümüze katılmıyacağınızı anlıyorum"

Cottard "Bunu benden istememek gerekir."

Tarrou "Kuşkusuz. Ama hiç olmazsa *(gülümser)* mikrobu gönüllü olarak yaymamaya çalışın"

Bunun üzerine, vebayı kendisinin istemiş olmadığını, vebanın kendiliğinden geldiğini, şu an için vebanın onun sorununu halletmesinin kendi suçu olmadığını söyliyen ve vebadan dolayı güvenli bir durumda olan Cottard'ın vebanın Oran'da bitmesi için çalışması, kendi çıkarına karşı çalışması olurdu.

*

İşte bu etik ilişkide ezbere durum değerlendirmelerinin ortak özelliği, durumların tarihselliğinde değerlendirilmemeleridir. O zaman, ezbere değerlendirmenin oluşturduğu tutum, tek başına isteneni belirler. Bu şekilde oluşan eylemin de, sonuçta değer korumuş olması ya da olmaması rastlantısal kalır.

Oysa bu tür etik ilişkide, durumun tarihselliğinde doğru değerlendirilmesi, aynı zamanda istenenin belirlenmesinde de doğrudan doğruya rol oynar. Çünkü o zaman, değerlendirilen duruma ilişkin muhasebeyi yaptıran ve değerlendirenin tutumunu belirliyen, farklı açılardan aynı şey: insanın değerinin ve onun gereklerinin bilgisidir. Bir eylemin değerce özelliğini –değerliliğini-değersizliğini– belirliyen ise, sık sık belirtildiği gibi, eylemin bu değerle ve onun gerektirdikleriyle ilgisinden başka bir şey değildir.

*

2. TUTUM

Kişinin bir insan ya da grupla ilişkisinde yaptığı durum değerlendirmesinin –doğru değerlendirmede de üçüncü adımın– değerlendiren kişideki karşılığı, onun bu durum karşısında yaşantıları ve/veya t u t u m u olarak karşımıza çıkar. Kişinin yaptığı

değerlendirme, kendisinden gelen bir belirleyiciyle birlikte, karşısında bulunduğu durumu onun gözünde istenilir ya da istenmiyen bir durum kılar.*

'İstenmiyen durum' olayların etkilerinin bir insan ya da grup etrafında s o r u n y a r a t a n bir şekilde örgülendiği; koşullar bütününün e l v e r i ş s i z bir şekilde düğümlenmiş bulunduğu "an"dır. Ne var ki, bir durumla ilgili olarak "kimin için sorun yaratan?", "neye elverişsiz?" gibi sorular sorduğumuzda, farklı olanaklarla karşılaşırız.

Değerlendirenin gözünde bir durumu istenmiyen bir durum kılan ve tutumunu belirliyen artı etken, kişiden gelen ve kişi bakımından rastlantısal olmıyan bir belirleyicidir. Aynı durum karşısında farklı kişilerde farklı tutumlar oluşturan bu artı etken, ağır basan etken olarak, kişinin kendi koşulları veya insana, "dünya"ya, "hayat"a ilişkin tasarımları ya da değerlilik inançlarıdır: a) ideleri, "dünya görüşü", "hayat görüşü", v.b. ve b) kişinin değerine verdiği önemdir.

Kişinin tutumunu belirlemede, yani işlev bakımından, bu üç tür belirleyici hiçbir fark göstermezler: üçü de bir durumu, değerlendirenin gözünde istenmiyen durum kılarlar. Ne var ki, herbirinde durumu istenmiyen bir durum yapan "şeye" felsefeyle baktığımızda, aralarında çok önemli farklar görülmektedir. Durumun kimin için sorun yarattığı veya ne için elverişsiz olduğu, oluşan tutumlar –hatta bunları izliyen davranışlar aynı olduğu zaman bile oluşan eylemler– arasında değer farkları yaratır: kimi, kendisiyle ilgisinde istemediği bir duruma karşı olur; kimi, kendi "dünya görüşü" ya da "hayat görüşü"ne göre istenilir olmıyan bir duruma karşı olur; kimi de, insanın olanaklarının gerçekleşebilirliğiyle ilgisinde –insan olan herkes için istenmiyecek olan– bir duruma karşı olur. Ne var ki a y n ı duruma bile, rastlantısal

---

* "İstenilir" durumlar doğrudan doğruya ("tehlikeye" düşmedikçe) eylem oluşturmadıklarından, bu çözümlemede hep "istenmiyen" durum karşısında tutum ve eylem gözönünde bulundurulacaktır.

olarak, üç ayrı kişi bu üç farklı ilgi açısından, aynı şekilde istenmiyen bir durum olarak karşı çıkabilir.

a) Değerlendirenin Kendi Koşullarının Belirlediği Tutum

Baktığımız etik ilişki türünde kişinin kendi özel koşulları, farklı derecelerde olmakla birlikte her zaman tutumun oluşmasında rol oynarlar. Bu oynadıkları rol ne kadar az olursa, kişinin tutumunu değerlilik inançlarının belirlemesine o kadar çok yer kalır. Tek başlarına tutum belirleyicisi olduklarında ise, kişinin bir durum karşısında tutumunu oluşturan şey, bu durumun kendi özel koşullarıyla ilgisidir. Bu ilgi, rastlantısal bir ilgi olabileceği gibi, rastlantısal olmıyan bir ilgi de olabilir.

Kişinin tutumunu tek başına kendi özel koşulları belirlediğinde, karşısında bulunduğu insan ya da grubun durumunu onun gözünde istenmiyen bir durum kılan, o durumun bir çıkarına verdiği zarardır. Onların durumu, bu çıkarıyla olan ilgisinden dolayı, istemediği bir durum olur: kendi çıkarına verdiği zarardan dolayı istemez onların o koşullarda olmalarını; o insan ya da grup için istenmiyecek bir durum olmasından değil.

Bu, bir duruma değer atfetme fenomenidir. Genellikle tutumunun belirleyicisinin bilincinde olmıyan kişi, değerlendirdiği durumu, "kimin için?" sorusunu sormadan, istenmiyen bir durum olarak görür.

Burada, kişi ile kişi ilişkisinde kişinin yaşantısını beni belirlediği zaman olan bitene koşut bir yansıtmayla karşılaşırız: kişi, değerlendirdiği durumun yarattığı kendisiyle ilgili bir sonucu istememesini, o duruma yansıtıyor ve durum onun gözünde istenmiyen bir durum olmuş oluyor; yani kendisiyle ilgilerinde istemediği koşulları, o insan ya da grup için istenmiyen koşullar olarak görmüş oluyor.

Böyle bir durum değerlendirmesinde kişi, yaptığı yansıtmanın farkında olmadığı için, kendini kandırmış olur. Rastlantı sonucu,

onun istemediği durumun söz konusu insan ya da grup için istenmiyecek bir durum olması –yani böyle bir rastlantısal çakışma–, ne kişinin kendini kandırmış olmasını, ne de tutumunun değerini –yani değersiz olmasını– değiştirir.

Yukarıda sözünü ettiğim bu tutumu, yine değerlendirenin kendi koşullarının belirlediği başka bir tutumdan ayırmak gerekir: değerlendiren kişinin, doğru bir değerlendirme yaptıktan s o n r a ve bu değerlendirmeye rağmen, kendi koşullarının belirlediği tutumdan. Bu, değerlendirenin, bir çıkarına zarar verdiği için istemediği bir durumu, bile bile, istenmiyen bir durum olarak sunmasıdır; bunu, genellikle, sunduğu kimselerde geçerli değer yargıları, inançlar v.b. aracılığıyla yapar ve onları kandırır.

Bir insanı ya da grubu sömürme genellikle işte böyle oluyor: değer harcamaları değer korumalar kılığına sokularak, dolayısıyla o insan ya da grubun "onayı" alınarak; yani kendileri için istenmiyecek olan durumlar istenecek durumlar –ve tersi– olarak sunularak. Kişilerin ve grupların ustaca sömürüsü, ilk iki adımı doğru gerçekleştirilmiş durum değerlendirmelerine dayanılarak yapılıyor.

b) İnançların Belirlediği Tutum

Yapılan doğru ya da ezbere bir durum değerlendirmesinden sonra, bu etik ilişki türünde tutumu belirliyen inançlar ya da kanılar, burada daha çok, insanı-yaşamı-"dünya"yı değerlendirmenin ürünü olan –kişinin kendi ürettiği veya ona öğretilen– düşüncelerdir: a) insanın, yaşamın, "dünya"nın yapısına ve değerine ilişkin düşünceler, inançlar; yaygın adlarıyla da "dünya görüşleri"-"hayat görüşleri" ve b) eylemi oluşan insanın, kişinin değerine verdiği önem ya da insan haklarının gerçekleşme gerekliliğine inancı.

'Dünya görüşü'* nden genellikle ne anlaşılıyor? Ve bu deyimden ne anlaşılabilir?

Bu adla karşımıza çıkan mevcut "dünya görüşleri"ne bakılırsa, bunlar "dünya"ya ilişkin açıklamalar: "dünya"nın n a s ı l olduğuna –: "malzemesi", bilinebilirliği açısından, anlam ve değer bakımından nasıl olduğuna– ilişkin tasarımlar-"yorumlar" olarak görünüyor.

Ancak, nasıl olduğu açıklanmağa çalışılan bu "dünya"** nedir? Ya da: n e y i n nasıl olduğu açıklanmağa çalışılıyor?

'Dünya' sözcüğü, sık sık 'evren' ve 'doğa' ile eşanlamlı kullanılır*** ve ondan bir bütün olarak 'doğal düzen' –'insanın "yaratmadığı" düzen'– anlaşılır. 'Dünya görüşü' bağlamında 'dünya'nın bunlara göre özelliğini kavramsal olarak açmak istersek, bu 'dünya'yı hep 'birinin dünyası', "canlı" birinin dünyası olarak kavramamız, bize bir ipucu sağlar. 'Dünya' 'birinin dünyası' olarak kavrandığında, 'hayvanların dünyası', 'yunus balıklarının dünyası', 'Bibiğin dünyası'ndan; 'insanın dünyası', 'insanların dünyası', 'insanların dünyaları', 'benim dünyam - senin dünyan'-dan ve bu gibi 'dünyalar'dan söz edilebilir.

Canlılar söz konusu olunca 'dünya', bu canlıların türlerinin "çevresi": herbir türün gelişip yaşadığı koşullar ve ancak onlar içinde gelişebileceği-yaşıyabileceği koşullar anlamına gelir.

'Dünya' böyle anlaşıldığında, "insanın dünyası"nın özelliği, kendi ürünü olması: tür olarak yapısı gereği kurduğu ve içinde yaşadığı ilişkiler bütünü ya da d ü z e n olmasıdır. "İnsanın dünyası" insanın her çeşit değerlerinden, insana özgü fenomen ve ürünlerin bütününden oluşur. Bu anlamda 'dünya', bilgisel açıdan insanın "varlık koşulları"yla, ontik açıdan da "tarihsel

---

* *Weltanschauung, world view, vision du monde.*

** Daha önce "varlığı"-"objektif realitesi" ispatlanmağa da çalışılmış olan bu "dünya"

*** Türkçede 'dünya', aynı zamanda üzerinde yaşadığımız gezegendir.

varlık"la eşanlamlı olur. Tarihsel varlık ise, b i l g i s i –bu arada da yapısının bilgisi– ortaya konabilen bir gerçeklik alanıdır.

Buna göre, 'insanların dünyası' b e l i r l i b i r t a r i h s e l a n d a bir bütün olarak insanların –insanlığın– içinde bulunduğu koşullar bütünü, yani 'ç a ğ' anlamına gelir. 'İnsanların dünyaları' ise, çeşitli insan gruplarının çeşitli tarihsel anlarda, kendi ürettikleri veya benimsedikleri ilkelerle kurup oluşturdukları, içinde yaşadıkları ve değiştirdikleri ilişkiler bütünü ya da d ü z e n *l e r* demek olur. Bu düzenler, ontik açıdan tarihsel varlığın b i r öğesi (oluşturucularından biri), tarihsel açıdan da bu insanların içinde yaşadıkları gerçekliktir. 'Bir insanın dünyası'nın anlamı ise, kişi olarak içinde bulunduğu ve kurarak içinde yaşadığı ilişkiler bütünü olur.

İşte bu 'dünyalar'ın hepsi, b i l g i k o n u s u durlar. Oysa "dünya görüşleri" bu anlamda 'dünya'nın –: insanın içinde varolduğu ve insanların içinde yaşadıkları koşullar bütününün– nasıl olduğuna ilişkin düşünceler, bu arada da "dünya"ya değer atfetmeler ve değer biçmelerdirler. Bu düşüncelerin ve "dünya"yı ezbere değerlendirmelerin de çeşitli –değişik ve değişken– olması, yani tarihsel olması nelikleri gereğidir. Bu düşüncelerin hepsi aynı zamanda hem haklı hem de haksız çıkarılabilir; ama bilme konusu olan n e s n e l e r i h a k k ı n d a *b i l g i* sağlıyamazlar.

Kendilerine "dünya görüşü" diyen görüşlere bakılırsa, bunlar, nesnel karşılığı belirsiz, kavramsal olarak ta ne anlama geldiği bulanık kalan "dünya"ya ilişkin a) varoluşsal yorumlar: zaman dışında bakılan zaman-içinde-varlığın ve insanın içinde bulunduğu koşullar bütününün nasıl olduğuna ilişkin öğretiler ve b) bunlara, yine aynı çerçeve içinde karşı çıkan ve "bilimsel" olmak iddiasında olan öğretilerdir. Birincilerine eski ve modern kosmolojiler, teodiseler; ikincilerine ise, bir yanlarıyla Viyana Okulu ve dialektik materyalism örnek olarak verilebilir.

Grupsal olan "dünya görüşleri"ne karşılık "hayat görüşleri" kişiseldirler; kişinin, yaşamın nasıl olduğuna, anlamına v.b. ilişkin

temel düşünceleri: a) insan yaşamına değer atfeden düşünceler ve b) yaşamda genellikle olana-yapılana ilişkin, kişinin kendi deneyimiyle edindiği temelli-temelsiz kanılar ve oluşturduğu inançlardır.

İnsan anlayışları ise, insanın nasıl bir varlık olduğuna ve nasıl olması gerektiğine ilişkin düşünceler: a) insana değer biçmeler* ve b) kişinin değerliliğini-değersizliğini oluşturan özellikler konusunda düşüncelerdir.

İşte bu tür düşünceler, kanılar, inançlar, doğru ya da ezbere yaptığı durum değerlendirmeleriyle birlikte, kişinin bir durum karşısında tutumunu belirler: değerlendirdiği durumu, gözünde istenilir ya da istenmiyen bir durum yapar.

*

Karşısında bulunduğu insan ya da grubun durumunun doğru bir değerlendirmesini yapan kişinin tutumunu, bu durumu oluşturan koşullar bütününün, insanın olanaklarının kişilerce gerçekleştirilebilmesine elverişliliği-elverişsizliği; başka bir deyişle "insan hakları" bakımından durumun özelliği de belirliyebilmektedir. Belirleyici bu olunca, değerlendirenin gözünde 'istenmiyecek durum', insanın olanaklarının kişilerce gerçekleştirilebilmesini engelliyen koşullar, ya da, kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerini engelliyen koşullardır: karşısındaki insan ya da grup –çok defa kendisi de–, b ö y l e bir durumda olduğu için istenmiyecek bir durumdadır; o da onların –kendisinin de– o durumda olmasını istemiyor. Onun gözünde insan –insan olan herkes, her kişi– b ö y l e k o ş u l l a r d a o l m a m a l ı; çünkü bu koşullarda kişilerin insan olarak olanakları körleniyor.

Kişilerin insan olarak olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmelerini engelliyen her koşulun tersinin istemi birer "insan hakkı"dır. O takdirde değerlendirenin o durum karşısında tutumunu

---

* Söz gelişi: *homo homini lupus*.

oluşturan, insan haklarının gerçekleşme gerekliliğine olan inancı: insanın olanaklarının gerçekleşebilme koşullarının bilgisi v e bu koşulların gerçek olma-gerçekleşme gerekliliğine inancı olur. Ya da: değerlendirenin o durum karşısında tutumunu belirliyen, kişinin değerine verdiği önem: kişilerin insan olarak olanaklarının genellikle hangi koşullarda gerçekleşebildiklerinin bilgisi v e her kişiye b u olanaklarını gerçekleştirebilme fırsatını sağlama gerekliliğine inancı olur.

3. YAPMA

Bir insanın ya da grubun durumu karşısında kişinin yaptığı, durumu nasıl değerlendirdiğine ve buna göre oluşan tutumuna –: durumu istenilir ya da istenmiyen-istenmiyecek bir durum olarak görmesine– bağlı olduğu kadar; o durumda istediğini, kendisinden gelen belirleyicilerle birlikte n a s ı l belirlediğine de bağlıdır. Bu etik ilişkideki yapmanın ana özelliğini yaratan şey, eylemin ilk oluşturucusu olan değerlendirmenin nesnesindeki özelliğinden –: değerlendirilenin varlıksal özelliğinden– kaynaklanan ve bilgisel bir sorun olan, somutluğunda istenenin n a s ı l belirlendiğidir: istenmiyen duruma karşılık ortaya çıkması istenen durumun, o l g u s a l l ı ğ ı n d a nasıl belirlendiği. Kişiden gelen belirleyiciler ise, kişi ile kişi ilişkisindeki belirleyicilerden türce fark göstermezler.

Burada yapmanın oluşmasında, daha önce gerçekleştirilmiş değerlendirmenin tarzı farklar yarattığı gibi, ayrıca doğru değerlendirmedeki adımların herbirinin oynadığı rol de farklıdır; dolayısıyla bu adımlardan herbirinin doğru gerçekleştirilmemiş olmasının etkisi, yapmaya ilişkin farklı sonuçlar doğurur.

Bir durum ortaya konmadıkça, o durumun farkında olmamak ya da onu b i l m e m e k de söz konusu olamaz. Olsa olsa bazı olaylardan rahatsızlık –ya da memnunluk– duyulur. Bir durumu yaratan olgusal neden ortaya konmadıkça, zamandaş ilgili olan bitenler arasındaki ilgi kurulmadığı için, olan ama bilincine

varılmamış –durumlaştırılmamış– bir durumun, belirli bir ilişkide yapmayı oluşturamıyacağı da açıktır, sanırım.

Olgusallığında bir durumun yanlış saptanması –: olaylar arasında olmıyan ilgilerin varsayılması ya da durumun adının yanlış takılması–, kişinin bu durum karşısında ana istediklerini gerçekleştirme çabalarını yalnız havanda su dövmeğe dönüştürmez; aynı zamanda başka –çoğu kez daha çetrefil– istenmiyen durumların ortaya çıkmasına ve o durumda olan insanın ya da grubun, çoğu kez, istenmiyen durumlardan oluşan bir kısır çember içinde dönüp dolaşmasına yol açar.

Olgusallığında bir durumun doğru ortaya konmasıysa, ayrıca bunun yerine i s t e n e n o l g u s a l d u r u m u n d a, eylemini oluşturduğu kişinin ana istedikleri gerçekleşebilecek şekilde belirlenebilmesini sağlar. Ne var ki bu, istenenin belirlenmesinde kişiden gelen belirleyiciler kişinin duyduğu bir ihtiyaç ya da anlamlar olduğu zaman olur. Oysa yapma, duruma bir değer biçmeye dayandığında ve kişiden gelen belirleyici anlamlı kılınmış şeyler ve bu arada kişinin ideolojisi olduğunda, duruma adının takılmasıyla b i r l l k t e onun yerine istenecek durum v e yapılması gereken de belirlenmiş olur.

Değerlendirmedeki ikinci adımın sağladığı bilgi, yapmanın oluşmasında daha çok yapılması gerekenin doğru belirlenebilmesinde rol oynar. Adı doğru takılmş bir durumun tarihselliğiyle ilgili bilgisinin azlığı, söz gelişi hiç açıklanmamış olması, istenenin belirlenmesini engellemez –söz gelişi hemen müdahale gerektiren durumlarda, "Veba" durumunda, bir uçak kaçırılması durumunda olduğu gibi–; ancak yapılması gerekenin doğru saptanabilmesini zorlaştırır ya da saptanamamasına neden olur, dolayısıyla rastlantılara kapıyı sonuna dek açık tutar.

Buna karşılık bir durumun yanlış açıklanması, yapılması gerekenin genellikle yanlış saptanmasına yol açar; doğru açıklanmasıysa, istenen durumun gerçekleşebilmesi için yapılması gerekenin saptana b i l m e s i n e yolu açar.

Böylece, bir insanın ya da grubun durumu karşısında "yapma": istenenin saptanmasından, bunun gerçekleşmesi için o koşullarda yapılması gerekenin –dolayısıyla yapılabilir olanın– belirlenmesinden ve bunun gerçekleştirilmesinden oluşur.

a) İstenenin Saptanması

Bu etik ilişki türünde bir durumu değerlendirenin gözünde istenilir ya da istenmiyen bir durum kılan kendisinden gelen belirleyici, aynı zamanda değerlendirenin bu durumun değişmesini –ya da sürmesini– i s t e m e s i n i de belirler.

Bir durumun değişmesi: olgusallığında ve tarihselliğinde o durumun değişmesi demektir. Ne var ki ortaya çıkması söz konusu olan tarihselliğinde tek olan durum, olgusallıklarında başka tarihsel durumlarla aynı –adı aynı– olan bir durum olabilir. Bir durumun değişmesini i s t e m e k ise: tarihselliğinde önceden belli olmıyan, ama olgusallığında önceden belirlene b i l i r olan yeni bir durumun ortaya çıkmasını istemek demektir.

Bu tür belirli bir etik ilişkide istenen; yalnızca istenmiyen durumun d e ğ i ş m e s i olabilir; istenen, istenmiyen durumun göreli kavramının adını taşıyan d u r u m olabilir; ayrıca istenen, o l g u s a l s o m u t l u ğ u n d a b e l i r l e n m i ş b i r d u r u m olabilir.

Böylece, 'istenenin saptanması' yalnızca son iki durumda söz konusu oluyor ve iki ayrı anlama geliyor:

o) İstenen, istenmiyen durumun göreli kavramının adını taşıyan bir durum olduğunda, bu istenen, istenmiyen durumun n e g a t i f kavramından başka bir şey değildir. Bu da, karşısında bulunulan durumun yalnızca istenmiyen olgusallığı tarafından belirlenen bir İstenen: soyut bir dilek ya da özlem oluyor.

Doğru değerlendirmenin diğer iki adımı gerçekleştirilmeden oluşan bu istek ya da özlemin içeriği –pozitif kavramı–, başka yollardan belirlenmediği takdirde, yapmanın oluşmasında rol oynamaz; onun a d ı n a başka belirleyiciler, yalnızca kişiden

gelen belirleyiciler: değerlendirenin ihtiyaçları ya da ana amaçları tek başlarına yapılması gerekeni belirlerler. Bu şekilde belirlenen yapılması gereken, olgusallığında belirli yeni durumun ortaya çıkması için yapılması gereken oluyor; eylemde bulunanın o koşullarda bir ihtiyacının karşılanması ya da ana amaçlarının gerçekleşmesi için yapılması gereken oluyor. Başka bir deyişle: istenen, istenmiyen durumun olmamasını oluyor: mevcutsa değişmesi (ki bu, istenmiyen durumun yalnızca değişmesini istemekle aynı oluyor), ya da mevcut değilse, gerçekleşmeme si.

oo) Doğru değerlendirmenin ikinci adımı gerçekleştiğinde ve doğru ortaya konmuş ve açıklanmış bir durumun değerlendirmesi bir değer atfetme olduğunda, istenen, kişinin bir ihtiyacının belirlediği olgusal somutluğunda belirlenmiş bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Böyle bir etik ilişkide istedikleri bu şekilde belirlenen kişilere "ne istediğini bilen insanlar" deniyor. "Başarılı insan" sayılan bu kişilerin "başarısı" o koşullarda ihtiyaçlarını dolaylı olarak karşılıyacak durumu, olgusal somutluğunda belirliyebilmeleri oluyor.

Bu etik ilişki türünde doğru değerendirmenin her üç adımı gerçekleştirildiğinde ise, olgusal somutluğunda belirlenmiş bir durum olarak karşımıza çıkan istenenin özelliği –yani kişiden gelen belirleyicinin anlamlar olduğu zaman özelliği–, bu durumun aslında yalnız bilgilere dayanarak saptanmasındadır: mevcut durumun doğru bilgisine, değerinin doğru bilgisine ve insanın değerinin bilgisine. Bu bilgilere dayanarak olgusal somutluğunda saptanacak her durum, ayrı ayrı, her tarihsel anda ayrı ayrı saptanmayı gerektirir: o tarihsel koşullarda hangi olgusal durumun, ortaya çıktığı takdirde, o anda yaşıyan insanların insanın olanaklarını gerçekleştire bilmelerini sağlıya bilece ğini saptamayı.

b) Yapılması Gerekenin Belirlenmesi

Mevcut bir durumun istenilen durum yönünde değişmesi, içinde bulunulan koşullarda bu amaçla neyin-nelerin yapılması gerektiğinin görülebilmesine bağlıdır. Neyin yapılması gerektiğinin görülebilmesi ise, durumun tarihselliğinde doğru açıklanmış olmasını çeşitli derecelerde şart koşar.

Burada ortadan kalkması söz konusu olan şey bir düğümdür; bunun ortadan kalkması da, onu oluşturan durum öğeleri arasındaki ilgilerin değişmesi demektir. Bu ise, ancak d o l a y l ı b i r y o l d a n: y e n i ilgilerin-ilişkilerin kurulmasıyla olur.

o) Bir insan ya da grubun durumunu doğru değerlendirerek veya değer atfederek eylemde bulunanın yaptığı, mevcut ilgilerin kendilerini "değiştirmek" değil –ki bu zaten olanaksızdır*–; y e n i i l g i l e r i n kurulmasını, yani başka bir durumun ortaya çıkmasını sağlıyarak, istemediği durumun değişmesini-ortadan kalkmasını sağlamaktır.

Mevcut ilgilerin kopması ve istenen olgusal durumun ortaya çıkabilmesi için neyin yapılması gerektiğini bulmak, içinde bulunulan gerçeklik koşullarında h a n g i yeni b e l i r l i ilgilerin-ilişkilerin kurulması gerektiğini bulmak demektir. Bu da, sırasıyla, söz konusu insan ya da grubun durumunu birbirleriyle ilgilerinde oluşturan üç öğesinden ilk önce hangisinin tarihselliğinde değişmesiyle, durumun olgusallığında değişmesini sağlıyabileceğini bulmak demektir.

Yapılması gerekenin saptanması, karşısında bulunulan durumun değişme m e s i istendiğinde de söz konusudur; çünkü değişmesi istenmiyen, ancak olgusallığında bir durum olabilir. Olgusallığında bir durumun değişmesini önlemekse, oluş içinde olan tarihsel öğeleriyle ilgili bazı şeyler yapmayı, bazı önlemler almayı gerektirir.

---

* İskender'in kılıcıyla kesilecek düğümler değildir durumlar.

Görüldüğü gibi burada yapılması gerekenin belirlenmesi salt bilgisel bir iştir. Doğru belirlenmesi, yani kişinin istediği durum ortaya çıkabilecek şekilde belirlenmesi, eylemde bulunan kişinin bilgisel yeteneklerine bağlıdır –etik yeteneklerinden farklı olan bilgisel yeteneklerine.

oi) Bu etik ilişki türünde de yapmayı oluşturan, mevcut duruma bir değer atfetme, isteneni belirliyen kişiden gelen belirleyici de kişinin bir ihtiyacı olduğunda, 'yapılması gereken'in anlamı: eylemde bulunan kişinin bu ihtiyacını karşılıyacak, ama karşısında bulunduğu i n s a n y a d a g r u b u n *d u r u m u o l a c a k* bir durumun ortaya çıkabilmesi için yapılması gerekendir.

Bu, eylemi oluşan kişinin değerlendirdiği duruma atfettiği değeri ve o durum karşısında istediğini belirliyenin aynı şey –bir ihtiyacı– olduğu, yapmanın nedeni ile nlçininin çakıştığı* ve kişinin a s ı l istediği ile gerçekleştirdiği arasındaki ilginin rastlantısal olduğu** eylem türüdür. Dolayısıyla kişi yaptığıyla, rastlantısal olarak, karşısında bulunduğu insan ya da grup i ç i n Istenmiyecek bir durum olan durumunun da değişmesini sağladığı zaman bile, eylemi etik bakımından değersiz bir eylemdir.

Yapılması gerekenin 'd o ğ r u' belirlenmiş olması ise, burada, eylemde bulunan kişinin bunu a s ı l istediği gerçekleşebilecek şekilde belirlemiş olması demektir.

Çıkar çarkları da bilgiyle ve "bilim"le dönüyor dünyamızda; ama değer bilgisi yok sayılarak. Önce kendi çıkarımızı içgüdüsel olarak korumamız öğretilir bizlere; sonra da bu çıkarlarımızı korurken, "başkalarına zarar vermememiz" gerektiği söylenir. Sanki olabilirmiş gibi!... En ustaca sömürüler de, başkalarının durumlarını doğru saptamak ve açıklamakla yapılıyor: bilgiler toplanıyor, hesaplar yapılıyor bunun için; ve en "başarılı" bencil çıkar savaşları bilgisayarlarla veriliyor çağımızda.

---

* Bak. s. 57.

** Bak. s. 66.

oii) Bu etik ilişki türünde de yapmayı mevcut durumun doğru değerlendirilmesi –yani doğru değerlendirmenin üçüncü adımı da gerçekleştirllerek değerlendirilmesi– oluşturduğunda, istenen belirliyen kişiden gelen belirleyici ise kişinin anlamları –başka bir deyişle insanın değerinin bilgisi ve gerekleri– olduğunda, 'yapılması gereken'in anlamı: eylemi oluşan kişinin o insan ya da grup i ç i n ortaya çıkmasını istediği durumun ortaya çıkabilmesi için yapılması gerekendir.

Burada doğru değerlendirilmesi yapılıp "istenmiyen" yalnızca olgusallığında v e tarihselliğinde *o* durumdur. Bu durumun olgusallığında bilgisi, onu oluşturan öğeler arasındaki ilgilerin kopması –yani yeni bir durumun ortaya çıkmasıyla onun ortadan kalkması– için, h a n g i mevcut ya da yeni i l k e l e r i, d ü ş ü n c e l e r i v.b. –: o olgusal koşullarda insanın değerini bilmenin hangi gereklerini– belirleyici ya da işler hale getirmek gerektiğini bulmayı sağlar. Tarihselliğinde bilgisi ise, bulunan ilkelerin-düşüncelerin o t a r i h s e l k o ş u l l a r d a –hemen veya ilerde– belirleyici olabilmeleri ya da işlemeleri için, o a n d a yapılması gerekenleri bulmayı sağlar.

Bunun yapılabilmesinin kişi bakımından koşulları, ilki için kişinin insansal durumlara ilişkin bilgisinin zengin olması ve açık değer bilgisine sahip olması; ikincisi içinse, tarihselliğinde koşulların elden geldiğince tam bilgisine sahip olmasıdır.

Böylece bu etik ilişkinin bu görünümünde "yapılması gereken": bakılan durumdaki eşi olmıyan kişinin ya da grubun etrafında örülmüş düğümün çözülmesini, böylece de insanın değerine ve gereklerine ters düşmiyen, olgusallığında belirli ama tarinselliğinde o anda belirsiz başka bir durumun ortaya çıkabilmesini sağlıyacak olanların, o anda görüldükleri kadarıyla tümünden oluşuyor: h e m bilgi h e m d e eylem alanında yapılması gerekenlerin tümünden.

Dr. Rieux hastalığın veba olduğunda karar kılınca, yapması gerekenler arasında hem yazıp serum istemeyi hem de doktor olmıyan Belediye Başkanını "veba durumu" ilân etmeye ve

bunun gerektirdiği önlemleri almaya ikna etmeyi görüyor. Hastalığın veba olduğunu kabul etmede duraksıyan Belediye Başkanını ise, şöyle düşünmesini sağlamakla ikna eder: hastalık ne olursa olsun, veba imiş gibi davranmak gerek: Kentin yarısının ölmemesini sağlıyacak şekilde davranmak gerek; çünkü böyle davranılmazsa, Kentin yarısı ölecektir.*

oo) Bu etik ilişki türünde bir insan ya da grubun durumunun değerlendirilmesi bir değer biçme olduğunda ise,** genellikle, bu değer biçmeyi belirliyen ile olgusallığında istenen durumu belirliyenin –kişiden gelen belirleyicisinin– aynı olduğunu görüyoruz: insan ya da grupla ilgili gerçekleşmesini istediği durum, bu aynı şeyin gerçekleşebileceği durum oluyor. Bu belirleyici bir ideoloji öğesi ya da bir "model" olduğunda, bunun ayrıca, değerlendirilen duruma değer biçildiği anda istenen durumu ve yapılması gerekeni de belirlediği dikkati çekiyor.

İdeolojiler, genellikle, bir "dünya görüşü"ne göre tasarlanan bir "düzen"in yaratılması, yaratılmışsa da sürmesi için, toplumsal ilişkileri düzenliyen davranışları sürekli olarak belirlemesi istenen siyasal davranış ilkeleri bütünleri olarak karşımıza çıkıyor.

Bu takdirde, bir grubun durumu karşısında yapılması gerekeni başka bir tarihsel koşullar bütününde oluşturulmuş bir ideoloji belirlediğinde, bu duruma yalnızca olgusallığında bakılmış oluyor. Aynı olgusal nedenden kaynaklanan –durumun belirtilerini oluşturan– olayların ortadan kalkması ve o durumun değişmesi için neyin yapılması gerektiği önceden belli olan bu belirlemede, bir durumun yarattıkları ile o durumu yaratanlar arasındaki farklılık gözden kaçıyor, başka bir deyişle durumun belirtileri olan olan bitenler ile düğümün meydana gelmesine neden olmuş olan bitenler bir sayılıyor; dolayısıyla olgusallıklarında aynı olan –ya da sayılan– durumlar tarihselliklerinde de aynı sayılmış oluyor.

---

* *Op. cit.*, s. 1259.

** Bak. s. 94.

Böylece, durumu oluşturan öğeler arasındaki ilgilerin aynılığından dolayı öğelerin tarihselliklerindeki fark gözden kaçtığı için, daha önce tarihsel bir durumun istenilen yönde değişmesini sağlıyabilmiş ilke ve davranışların, bu defa da, olgusallığında aynı ama tarihselliğinde farklı olan bu belirli durumun da istenilen aynı yönde değişmesini sağlıyacaklarına inanılıyor.

Bir durumun tarihselliğindeki özellikleri hesaba katılmadan oluşan böyle yapmalar, kendisine dayanılan ideolojinin talep ettiği davranışların yapılacağı koşulları güdümlü bir şekilde yaratabiliyor bile. Ama bu yapay koşullarla ortaya çıkan durum –yeni düğüm– bütünlüğünde, rastlantılar dışında, istenen durum olmıyor, başka istenmiyen bir durum oluyor.

Yapmayı hazır "modeller" belirlediğinde de, aynı şekilde durumlara yalnızca olgusallıklarında bakılmış oluyor ve yine, rastlantılar dışında, yaratılan yeni durumlar, doğru değerlendirildiklerinde, başka istenmiyecek durumlar olarak karşımıza çıkıyor.

Bu etik ilişki türünde yapma bu şekilde belirlendiğinde, 'yapılması gereken': o tarihsel anda mevcut durumun, olgusallığında istenen durum ortaya çıkacak şekilde değişmesi için yapılması gereken –gerçekleştirilmesi, bir değerlendirme daha gerektiren yapılması gereken– olarak anlaşılmıyor; o tarihsel anda doğrudan doğruya yapılması gereken olarak anlaşılıyor ve ne pahasına olursa olsun, o anda gerçekleştirilebildiği kadarıyla, gerçekleştirilmeye çalışılıyor.

Oysa doğru bir değerlendirmenin oluşturduğu ve kişiden gelen belirleyicinin anlamlar olduğu yapmanın, yapılması gereken belirlendikten sonra gelen bir adımdan daha oluştuğunu görüyoruz: bunun gerçekleşebilidiğinin ya da yapılabilir olanın belirlendiği ve kişinin kendisinin bununla ilgili olarak yapabileceğini belirlediği adımdan.

c) Yapılanın Belirlenmesi

Olgusallığında istenen bir durumun ortaya çıkabilmesini sağlıyabilecek yönde mevcut durumun değişmesi için yapılması gerekenler belirlendikten sonra, kişinin bu amaçla yapacağını belirliyebilmesi, iki değerlendirme daha yapmasını gerektiriyor: mevcut durumu tarihselliğinde değerlendirmesi ve bununla ilgisinde kendi olanaklarını değerlendirmesi.

İlki, kişinin yapılması gerekenin o anda gerçekleştirilebilirliğini ya da o anda yapılabilir olanı; ikincisi, kişinin kendi yapabileceğini ve bunun etik değerini belirliyebilmesini sağlar.

i) Yapılabilir Olanın Belirlenmesi

Mevcut durumu tarihselliğinde değerlendirmek o) birbirleriyle ilgilerinde onu oluşturmuş öğelerin –tekliklerinde ayrı ayn herbirinin– o anda değiştirilebllirliğini-değiştirilemezliğini ve herbirinin diğerine göre o anda değlştirilmeye elverişliliğini; oo) değiştirilebilir olanlardan herbirinin değiştirilmesiyle, düğümün kopmasına yapabileceği etkiyi ve ooo) herbirinin yapabileceği bu etkinin, istenilen olgusal durumla ilgisinde özelliğini belirlemekle olur.

Bir olanaklılıklar hesabı olan birincisl, durumu oluşturmuş öğelerin ayrı ayrı herbirini diğer ilişkileri içinde ele almayı; bir olasılıklar muhasebesi olan lkincisi, bu öğeleri istenmiyen mevcut durumla ilgilerinde değiştirilebllirlikleri bakımından birbirleriyle karşılaştırmayı; mevcut olanakların önemi-nin muhasebesi olan üçüncüsü ise, bu öğeleri istenen durumla ilgilerinde değiştirilebilirlikleri bakımından birbirleriyle karşılaştırmayı gerektirir.

Böylece, bu etik ilişki türünde de yapılabilir olan: içinde bulunulan tarihsel koşullardaki bu olanaklılıklar ile olasılıkların, istenen olgusal durumun ortaya çıkabilmesi için yapılması gerekenle ilgilerinde birbirleriyle ilgi içine sokulmasıyla belirlenir.

Amaç, istenen olgusal durum ortaya çıkabilecek yönde mevcut durumun değişmesi olunca, 'tarihsel somutluğunda yapılabilir olanı belirlemek': sonuç olarak ortaya çıkacak bu değişikliğin olması için, o a n d a neyi-neleri yapmakla mevcut durumun tarihsel öğelerinden birinin etkilenebileceğini saptıyabllmek demek olur. Çünkü tarihsel gerçeklikte yer alan kişinin eylemi, ancak bu tarihsel öğeleri doğrudan doğruya etkileyebilir, bir bütün olarak durumu değil.

Bu etik ilişkide oluşan eylemin bu noktasındaki bu muhasebeler, salt gerçekliğe ilişkin bilgi muhasebeleridir. Bunlar doğru yapıldıklarında, eylemin yöneldiği insan ya da grupla ilgili olarak, –ister insanın değerinin bilgisi hesaba katılarak ister katılmayarak saptanmış olsun– istenen durumun ortaya çıkmasına katkıda bulunmaları olasılığı artar.

Ne var ki, bu olanaklılıklar ile olasılıklar muhasebesinin yapıldığı ve o andaki gerçeklik ile istenen durum arasında ilgi kurulduğu bu nokta, değer sorunlarının karıştığı bir noktadır. Karşısında bulunulan insan ya da grup için istenen durumun, insanın değerinin korunabileceği bir durum olduğu zaman bile, onun ortaya çıkbilmesine katkıda bulunabilecek belirli bir yapılabilir olanın e t i k d e ğ e r i sorusunun –:bu yapılabilirin yapılmasının insan için anlamı sorusunun– karşımıza çıktığı nokta burasıdır.

ii) Gerçekleştirme

Bu etik ilişki türünde de, karşısında bulunulan grubun insan olarak olanaklarının gerçekleşebileceği bir olgusal durumun ortaya çıkmasına katkıda bulunabilecek bir yapılabilirin etik değeri sorusu –çoğu zaman sorulmıyan bu soru–; eylemi oluşan kişiden, kendi yapabileceğini belirleyip hedefini koyarken, bir değerlendirme daha yapmasını: kendi olanaklarını d o ğ r u değerlendirmesini gerektirir.

Çünkü bu etik ilişki türünde de kişinin hedefini koyması, kişi lle kişi ilişkisinde hedef koymaktan farklı oluyor. O ilişki türünde

'hedef'in: kişinin o anda isteyip yapmaya karar verdiği, "yapacağım" dediği şey olarak karşımıza çıkmasına karşılık; bu ilişkide 'hedef': kişinin o anda yapabileceğine karar verdiği şey olarak karşımıza çıkıyor. Kişinin neyi yapabileceğine karar vermesi ise, yapılabilirin –kendisi ya da bir başkası tarafından– belirlenmesinden s o n r a ama hedefini koymasından ö n c e, gerçeklikteki olanaklarını –kendisinin izliyeceği yolu– belirlemiş olmasını gerektiriyor; yoksa kişi kendine bir hedef koyamaz bu ilişkide, yani hiçbir şey yapmaz.

Ne var ki, kişinin, gerçeklikteki olanaklarını belirlemesi, olanaklarını d o ğ r u değerlendirmesinin ancak ilk adımını oluşturuyor. Değerlendirmenin bu adımında yapılan, kişinin kendi durumunu yapılabilir olanla ilgi içine sokmasıyla, elindeki olanakları tartması oluyor. Bu da kişinin kendisine b i r hedef koyması için aslında yetiyor. Salt gerçekliğe ilişkin çeşitli bilme edimlerinden oluşan bu adım, kişiye istenen durumun ortaya çıkabilmesi için, o anda kendisinin yalnızca neyi yapabileceğini –kendi katkısını– belirlemesini sağlıyor, ama bunun d e ğ e r i n i d e ğ i l.

Kendi olanaklarının doğru değerlendirilmesi, a y n ı z a m a n d a kişinin bir belirleme daha yapmasını: bu olanakların etik bakımdan değerini ya da yapabileceğinin etik değerini belirlemesini gerektiriyor.

Burada 'doğru'dan, yine, 'amacına ulaştıran değerlendirme'yi anlıyorum. Kişinin k e n d i olanaklarının değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, amacına götüren değerlendirme: o b e l i r l i k i ş i o l a n k e n d i s i –: anlamlar olan şu şu ana amaçları, inançları, ana istedikleri v.b. olan kendisi– tarafından gerçekleştirilecek elindeki olanakların gerçekleşmesinin, bu ana amaçlarına uygun olup olmadığına bakmasıyla; o durumda o grup için istedikleriyle değil, bu ana istedikleriyle ilgisine bakmasıyla; ve bu durumda bu yapabileceğinin, bütün yaptıklarını "dikey olarak" belirliyen bu ana istediklerini gerçek kılıp kılamayacağına bakma-

sıyla gerçekleşir. Çünkü kişinin "kendi olanakları"nın içinde etik olanakları da bulunuyor: başka kişilerinkinden farklı olan ve aynı gerçeklik koşullarında bir kişinin bir şeyi yapabilmesinde, ama başka bir kişinin onu yapamamasında en önemli etkeni oluşturan etik olanakları.

Burada bakılması –yoklanması– söz konusu olan şey, kişinin karşısında bulunduğu insan ya da grup için o olgusal durumu istemesini belirliyen ile yapılabilir olanı yapmasını belirliyenin a y n ı ana amacı olup olmadığıdır: ikisinin de ana amacına uygunluğu.

Çünkü kişinin yapabileceğini, kendi gerçeklik koşulları dışında anlamlar d a belirlediği zaman, yaptığında şöyle bir özellik görülüyor: kişinin karşısında bulunduğu grup i ç i n istediği durum, mevcut tarihsel koşulları ana istediği olan bu anlamlarla ilgi içine sokarak özelliklerinin düşüncesini oluşturduğu o l g u s a l bir durum oluyor: mevcut durumun tarihsel koşullarında *o* anlamlara göre i l k d e f a kendisinin ya da bir başkasının *t ü r e t t i ğ i* i l k e l e r i n –veya mevcut durumla ilgili olarak o anlamlara göre değerlendirip gerekliliklerini saptadığı daha önce türetilmiş t a r i h s e l ilkelerin*– belirleyici olacağı, tarihselliğinde belirsiz bir durum. Böylece burada, kişinin ana istediği ve o koşullarda olan o grup için istediği a y n ı ş e y *o l m ı y o r; o* grup için istediği, o grubun koşullarında bu anlamlardan türetilen ilkeler oluyor: b u tarihsel ilkelerin belirleyici olacağı bir durumdur onlar için istediği. Bu tarihsel ilkelerin belirleyici olacağı ve sonuç olarak ortaya çıkacak bu durumun ortaya çıkabilmesi için m e v c u t durumda yaptığını ise, ana istediği olan anlamlar belirler.

Başka bir deyişle, burada a y n ı o l a n, bu tarihsel ilkelerin o koşullarda türetimini –: istenen olgusal durumun ne olduğunu– belirliyen ile mevcut koşullarda yaptığını belirliyendir; ikisini de aynı anlamlar ya da ana istediği belirler. F a r k l ı o l a n ise, o

* Böyle ilkelere örnek, laiklik verilebilir.

koşullarda yaptığını belirliyen şey ile istediği durumun ortaya çıkması için belirleyici kılmak istediği şeydir.

Oysa kişinin karşısında bulunduğu grupla ilgili istediğini –ortaya çıkmasını istediği durumun şu ya da bu olmasını–, anlamlı kılınmış şeyler belirlediği zaman, kişinin ana istediği şey ve ortaya çıkmasını istediği durumda belirleyici olmasını istediği şey t a m a y n ı ş e y oluyor; bu durumun ortaya çıkabilmesi için mevcut koşullarda yaptığını ise, yalnızca gerçeklikteki kendi koşullarının değerlendirilmesi oluşturuyor.

Buna karşılık, kişinin karşısında bulunduğu grupla ilgili istediğini psişik bir ihtiyacı –en "yüce" görünümlüsü de bu arada– belirlediği zaman ise, bu ana istediği ve ortaya çıkmasını istediği durumda belirleyici olmasını istediği –: ilkeler v.s.– f a r k l ı oluyor: ama yaptığını, yalnızca gerçeklikteki kendi koşullarının değerlendirilmesi oluşturuyor.

Böylece bu son belirttiğim iki durumda, kişilerin aslında a n a i s t e d i k l e r i n i n gerçekleşebilir hale gelmesi için yapılabilir olan ile gerçeklikteki kendi koşullarının karşılaştırılması, yapabileceklerinin belirlenmesi için yeterli oluyor. Ya da: bunun gerçekleşebileceği koşulların ortaya çıkması için h e r yapılabilir olan, ellerindeki olanaklar elveriyorsa, onların yapabileceği; çoğu zaman da –bunu engelliyecek güçte başka psişik bir etken ya da başka bir inançları ve bu arada dolaylı olarak pozitif hukukun bir engeli araya girmediği takdirde– onların yaptığı oluyor.

Bu demek oluyor ki, bu son belirttiğim iki durumda, yapılabilir olan ne olursa olsun, kişinin yapabileceği oluyor ve kişinin yalnızca kendi koşullarını yapılabilirle ilgisinde değerlendirmesi, hedefini koymasını sağlıyor. Oysa ilk belirttiğim durumda, kişinin ortaya çıkmasını istediği durumun ortaya çıkması için her yapılabilir olan, kişinin ellerindeki olanaklar elverdiği takdirde de y a p a b i l e c e ğ i *o l m u y o r;* hedefini koymadan ö n c e bir değerlendirme daha –yapabileceğinin etik değerini ortaya koyan bir değerlendirme de– yaparak, anlamlar olan ana istediği-

ne uygun olan bir yapabileceğini kendine hedef olarak koymuş oluyor.

Kişinin bu etik ilişki türünde böyle belirlenen yapabileceğinin 'etik değerlendirilmesi': bu yapabileceğinin, istediği durumun ortaya çıkması için yapılması gerekenle ilgisini değil, etik bakımdan o durumda gerekeni yapma* olup olmadığını belirlemesi; bu tür ilişki söz konusu olunca da yalnızca doğruluğunu-yanlışlığını belirlemesi demektir. Burada kişinin yapabileceğinin 'doğruluğu-yanlışlığı': o ilişkide istediği olgusal durumun ortaya çıkabilmesine ancak dolaylı katkıda bulunabilecek yapabileceğini gerçekleştirmesiyle, bir bütün olarak tarihselliğinde mevcut durum da hesaba katıldığında, o anda insanın değerine daha az ya da daha çok zarar vermesi demektir.**

Bu etik ilişki türünde bu etik değer muhasebesi, çoğu zaman çok zor*** bazan da yapılması olanaksız bir muhasebedir; çünkü istenen durumun tarihselliğindeki oluşturucularının büyük ya da küçük bir kısmının ne olacağını, bu muhasebenin yapıldığı anda bilmek olanaksızdır. İşte bu muhasebenin yapılamadığı etik ilişkilerde, kişinin yapmasının genel pratik ilkelerce**** belirlenmesinin söz konusu olduğu yer burasıdır: insanın değerinin bilgisinden türetilen, değer korumaya yönelik ilkelerin belirleyici kılındıkları ya da kılınmadıkları yer. Yapmaya sınır çizen bu ilkeler bir kişinin bu tür bir etik ilişkisinde yapmasını belirlediği zaman, o kişinin o durumda daha az değer harcaması olasılığı, genellikle artıyor; ama bunları belirleyici kılmakla –arkadan bakıldığında görülebileceği gibi– "daha çok" değer harcaması olasılığını ortadan kaldırmıyor. Böylece, insanın değerinin bilgisin-

---

* Bak. s. 79-80.

** Bak. s. 81

*** Bir insanın durumu karşısında ya da bir grubun istenmiyen uç bir durumunun sırf değiştirilmesi söz konusu olduğunda göreli olarak daha kolay yapılabilen.

**** Bak. s. 72

den türetilmiş böyle pratik ilkeler, bu tür etik ilişkideki bilgisel sınırlılığımızı bir yere kadar dengelemeyi sağlıyabiliyor.

Bu etik ilişki türünde bu değer muhasebesi, onu yapan kişi açısından dile getirilirse: bu, kişinin belirli bir eylemi oluşurken, somut bir yapılabilir karşısında "bunu yapabilirim, ama yapmalı mıyım?" sorusunu sorup yanıtlaması demektir. Bu yanıtı ise, somutluğunda kendinden gelen belirleyiciye bağlıdır: bu durumda yapabileceğini ilgi içine soktuğu ana amaçlarına ilişkin bilgisine: hangi anlamlara ya da değer korumaya yönelik hangi ilkelere öncelik verdiğine bağlı.

Vebaya karşı savaşta Tarrou'nun yapabileceğini belirliyen öncelikli anlam, onun Dr. Rieux ile şu konuşmasında şöyle karşımıza çıkıyor:

"*Tarrou* : Onbeş gün ya da bir ay içinde hiçbir işe yaramıyacaksınız. Olaylar sizi aşıyor.

Rieux Doğru.

Tarrou : Sağlam insanları genel kurtarma çalışmalarına katılmaya mecbur etmek için Valiliğin bir çeşit sivil hizmet düşündüğünü öğrendim.

Rieux Edindiğiniz bilgi doğru. Ama bu büyük hoşnutsuzluk yarattı, Vali de tereddüt ediyor.

Tarrou : Neden gönüllüler aranmıyor?

Rieux Arandı, ama pekaz sonuç alındı.

Tarrou : Bunu resmi yoldan yaptılar, biraz da inanmadan. Onlarda eksik olan hayal gücüdür. Hiçbir zaman felâketlerin çapında değildir onlar. Ve tasarladıkları çareler bir nezlenin çareleri düzeyine ya varıyor ya varmıyor. İşi onlara bırakırsak yok olacaklar, bizler de onlarla birlikte.

Rieux Olabilir. Şunu da söylemem gerekir ki, kaba diyeceğim işler için tutukluları düşündüler.

Tarrou : Bu işi özgür insanların yapmasını tercih ederdim.

Rieux Ben de. Ama özetle neden?

Tarrou : Ölüm mahkûmiyetleri beni dehşete düşürür.

Rieux Öyleyse?

Tarrou : Gönüllü sağlık ekipleri kurmak gibi bir plânım var. Bu konuda bana yetki verin ve resmî makamları bir yana bırakalım. Kaldı ki, onların işi başından aşmış. Hemen

her yerde dostlarım var, onlar ilk çekirdeği oluşturacak. Ben de katılacağım kuşkusuz.

Rieux Ama bu iş ölümcül olabilir, bunu iyi biliyorsunuz. Her ne olursa olsun, sizi uyarmalıyım. İyice düşündünüz mü? (....Ve Tanrıya inanmadığı halde bu kararı ona verdirenin ne olduğunu soran Rieux'ya şöyle der:)

Tarrou : ...Beni ne beklediğini bilmiyorum, bütün bunlardan sonra ne geleceğini de. Şu anda hastalar vardır ve onları iyileştirmek g e r e k* Sonra onlar da ben de düşünürüz. Onları ben e l l m d e n g e l d l ğ l ş e k l l d e* koruyorum, hepsi bu.

Rieux Kime karşı?... Söyleyin, Tarrou, bu işi yapmaya sizi iten ne?

Tarrou : Bilmiyorum. Ahlâkım belki.

Rieux Hangi ahlâk?

Tarrou : Anlama."**

Veba durumundaki insanları tedavi etmek gerekiyor. Tarrou'nun yapabileceği, gönüllü sağlık ekipleri kurmaktır; dostları vardır her yerde. Bunu yapması gerekir; bunu gerektiren, "anlamasıdır. Ve o bu ekipleri kurar, veba ortadan kalkıncaya kadar durmadan dinlenmeden, o anda, vebadan korur birçok Oranlıyı.

*

Bu etik ilişki türünde kişinin koyduğu şu veya bu hedefi gerçekleştirmesi ise, kişi ile kişi ilişkisinde koyduğu hedefi gerçekleştirmesinden fark göstermez. Ne var ki, burada kişinin yaptığının –karşısında olduğu insanı ya da grubu öldürmesi hali dışında– etkisi, dereceleri çok farklı olan kısmî bir etki, katkısı da dolaylı bir katkı oluyor; tarihselliğinde yeni durum, zamandaş başka eylemlerin, olayların v.b.'nin rastlantısal karşılaşması sonucu düğümlenmeleriyle ortaya çıkıyor. Yine de yapılabilirin etik değeri, kişinin eyleminin etik değerini belirleyen dördüncü nokta oluyor.

---

* Aralıklı yazış benimdir.

** A. Camus, *op. cit.*, s. 1320-1325.

Ama bir insanın ya da grubun pervasızca değer harcıyan durumu karşısında, istedikleri olgusal durumun ortaya çıkabilmesi için "yapılması gereken", dolayısıyla o koşullarda yapılabilir olan bir şey bulamadıklarında; tek yapabilecekleri şey olarak kendi yaşamlarını verenler de, dünyamıza anlam katanlar arasında yer alırlar.

ETİK İLİŞKİDE YARGIÇ

Manhattan'ın garında birgün, Jennifer ile Jan yan yana gelir, tanışır ve yeni bir sevgi başlar dünyada – "başlıyan her sevgi günün birinde biter" yasasının yürürlükte olduğu dünyamızda.

Manhattan'ın bir İyi Tanrısı vardır; bir sevginin ölmemesi için, sevenlerin ölmesi gerektiğine inanır. Bunun için, sevgileri keşfeden bir tarama örgütü kurmuştur: bir sincaplar örgütü. Onlar, bir yerlerde gerçek bir sevgi –: ölmemesi gereken bir sevgi– keşfedip haberini getirince, İyi Tanrı gider bir bomba koyar oraya. Ve sevenler, bu dünyadan koptukları, sevgiyi tamlığında yaşadıklan anda yok olurlar. Böylece yeni bir yıldız eklenir yıldızlara.

Ne var ki bu kez, İyi Tanrının koyduğu bombadan yalnızca Jennifer ölür. Çünkü İyi Tanrı bomba paketini Jennifer'e verdiğinde, Jan yanında olmamış, yeniden bu dünyaya karışmıştı. "Çünkü o ansızın, karar verildiğinde, yalnız kalmak arzusunu duyar oldu –bir yarım saat kafasını dinlendirmek, eskiden düşündüğü gibi düşünmek, eskiden konuştuğu gibi konuşmak arzusunu, onu ilgilendirmeyen yerlerde, onu hiç ilgilendirmeyen insanlarla. Tövbesini bozmuştu ve düzen bir an için ona el uzattı. Normaldi, sağlıklıydı, doğru dürüst bir adam; akşam yemeğinden önce sakin sakin bir kadeh içen, kulağından bir sevgilinin fısıldamalarını, burun deliklerinden başdöndürücü kokusunu kovmuş bir adam gibi –gözleri baskı mürekkebi karşısında yeniden canlanan, elleri bir tezgâhta ne olursa olsun kirlenecek bir adam." Jan kurtulmuştu, çünkü yeryüzü kazanmıştı onu.

Ve İyi Tann yargıcın karşısına çıkar. Manhattan'ın İyi Tanrısını yargılıyan yargıç, olan biteni adım adım Izleyince, İyi Tanrıya "Gidin, uzun koridoru inin, Paternoster'e kadar. Bir yan çıkışa gelirsiniz. Kimse sizi durdurmıyacaktır" der ve "Peki suçlama?" diye soran İyi Tanrıya "devam ediyor" yanıtını verdikten sonra susar.*

---

* Ingeborg Bachmann, *Der Gute Gott von Manhattan*, Piper Verlag, München, 1958.

Manhattan'ın İyi Tanrısını yargılıyan yargıç, İyi Tanrıyı neden salıveriyor? Ve neden "sonuna dek" susacak?

1. SEYİRCİ ve YARGIÇ

Eylemde bulunma etkinliğinin çözümlemesini yaparken ve görebildiğim sorunlarını ortaya koymağa çalışırken, hareket noktam, çeşitli türleriyle etik illşkiler oldu. Çünkü her eylem bir kişi ilişkisinde oluşur; dolayısıyla, eylemde bulunmanın sorunlarına biraz daha aydınlık getirmek istiyorsak, eylemde bulunma etkinliğine bu ilişkilerin çerçevesi içinde bakmak –ya da: eylem fenomenini bağlantıları içinde nesne edinmek– yerinde olur.

Beni böyle bir yaklaşıma götürenler arasında, hergün yüzyüze geldiğimiz şu sıkıntı da vardı: kişilerin, başkalarının eylemlerine, değer atfetmeleri için yeterli bir neden olmadığı zaman, "seyirci" olarak sorumsuzca değer biçmeleri ve bu değer biçmelere dayanarak başka kişileri yargılamaları.

Bu sıkıntı beni, birçok etik görüşlerinde bir pürüzün, nesne edinmelerinde bulunan bir pürüzün farkına varmaya götürdü: eylem sorunu genellikle değerlendirme sorunundan ayn ele alınıyor, dolayısıyla bir eylemi değerlendirme sorunu ele alınırken eylemi –ve değerini– oluşturan öğelerden biri gözden kaçırılmış oluyordu. Bu öğenin gözden kaçırılması ise, gerek eylem sorununda gerekse değerlendirme sorununda çıkmazlara götürüyordu.

Eyleme ana oluşturucularından biri olan temelindeki değerlendirmeden –: eylem, olay, durum v.b. değerlendirmesinden– kopuk bakılınca, yani eylemde bulunma etkinliği ya da etik ilişkide eylem nesne edinilmeyip, yalnızca "yapılan" nesne edinilince, eylem sorununu araştırırken dikkati yalnızca yapanla ilgili sorunlarda yoğunlaştırmak (söz gelişi istemenin belirlenmesi sorunuyla uğraşmak), değerlendirme sorununu araştırmak isterken de ancak davranışları –araştırmada değil de, yalnızca y a ş a m d a i l k v e r i olan davranışları– nesne edinmek doğal olur.

Araştırmada nesne edinilen, arka plânından kopuk davranış olunca, araştırıcının bilme sınırları yaşamdaki "seyirci"nin durumuyla belirlenir; değerlendirme sorunu söz konusu olunca da "genellikle bir eylemi değerlendirme sorusu" ile "belirli bir eylemi değerlendirme sorusu" birbirine karışır ve 'değerlendirme' değer biçmeye indirgenir.

Çünkü 'genellikle bir eylemi değerlendirme'nin ne olduğu söz konusu olduğunda, hakkında soru sorulan, değerlendirme etkinliğidir: bir insan etkinliği olarak bir eylemi değerlendirmenin nasıl gerçekleştirildiğidir. Belirli bir eylemi değerlendirme söz konusu olduğunda ise, hakkında soru sorulan, gerçekleştirilmiş bir eylemin değeridir. Ne var ki bir "seyirci", yani yalnızca davranışa bakan, bir eyleme ancak değer biçebilir. Gerçekte yalnızca böyle "değerlendirmeleri" nesne edinen araştırıcının da 'değerlendirme'yi değer biçmeden –bir tür yargılamadan– ibaret sayması doğaldır.

Böyle bir indirgeme yapılınca, bir eylemin değeri sorunu konusunda deneysel olarak ancak görecelik "savunulabilir" Göreceliğe şu veya bu nedenden karşı olanların ise, "mutlak" olan bazı davranış ölçüleri –bazı "norm"lar– getirmeğe çalıştıklarını, normları "bilimsel olarak" temellendirmeğe giriştiklerini görüyoruz. "Felsefî Etik - Sosyolojik Etik" tartışmasının ve ilkinin "metafizik" diğerinin ise "bilimsel" olduğu savının, başka bir deyişle "normatif-deskriptif" Etik alternatifinin, dolaylı olarak ta "meta-etiğin" kaynaklandığı yer de, araştırma nesnesi edinilendeki bu pürüzdür.*

Etik ilişkide olmadan yapılabilecek tek eylem değerlendirmesi bir eyleme değer biçmedir.** Bu değer biçme de, değerlendirilen

---

* Sosyal denen bilimlerde nesne edinmede yapılan buna koşut bir karıştırmanın sonucu, bugün bunca tartışılan "sosyal bilimcinin objektifliği-tarafsızlığı" sorunu ya da istemi olarak karşımıza çıkar. Oysa bu, uydurma bir "sorun"dur. Bu da Bilim Felsefesiyle uğraşanların ya da "metodologların" dikkatine!

** Bir eyleme değer atfeden, ister istemez ilişkiye girmiştir demektir.

eylemin "değerine" ilişkin bir yargı, o eylemi yapanın da yargılanması olarak karşımıza çıkar.

Bu bakımdan yargıçlık yapmanın, bir eylemi seyirci olarak değerlendirme olduğu sanılır. Oysa değer biçme, bir eylemi ezbere değerlendirme tarzlarından biri olarak, tekliğinde o eylemin değerini ortaya koyamıyacak bir değerlendirme tarzıdır. Ezbere değerlendirme ise, aslında yargıçlığı da yargıçlık olmaktan çıkarır; gerçeklikte çok defa yargıçlık böyle yapılsa bile, böyle bir yargılama yargıçlık etkinliğinin etkinlik olarak amacıyla çelişen bir yargılama oluyor.

Oysa, yargıladığı eylemi yapan kişiyle ve eylemin yapıldığı kişiyle ilişkiye girmiyen, eylemde bulunması da söz konusu olmıyan seyirciye karşılık yargıç, işlevini yerine getirirken, özel türden bir etik ilişkiye girer ve eylemde bulunur.

Yargıç, başkalarının ilişkilerine karışan ve onların bu ilişkilerindeki eylemlerini değerlendiren, yaptığı değerlendirmeyle de her iki "tarafla" özel türden bir etik ilişkiye giren kişidir. Onun eylemi, yaptığı değerlendirmedir, verdiği kararsa bu eylemin son halkasını oluşturur.

Yargıç* ne yapar? Veya yargıçlık nedir?

Yargıç, kişilerin, ilişkilerinde yaptıkları ve/veya yapmadıklarına ilişkin değer "muhakemesi" ve muhasebesi yapar, bir şey adına da hesap sorar. İşi, adına hesap sorduğu şeyi o belirli koşullarda korumak veya onun en az zarar görmesini sağlamaktır. Bu muhasebenin nasıl yapıldığı ve sorulan hesabın kim veya ne adına sorulduğu, çeşitli yargıçlık yapma olanaklarını oluşturur.

2. YARGICIN EYLEMİ

Yargıçlık, kendine özgü bir etik ilişkidir. Yargıcın yargıladıklarıyla ilişkisini etik bir ilişki, etkinliğini de eylem yapan, yargıladıklarının yaşamına doğrudan doğruya etkileridir.

---

* Burada sözü edilecek olan, genel olarak yargıçtır; mahkeme yargıcı bunun özel bir durumudur ancak.

Bu ilişkinin özelliğini oluşturan, iki yanlılığı ve dolaylılığı; bu eylemin özelliğini oluşturan ise, onun bir değerlendirme olmasıdır. Yapılan değerlendirmenin kendisinin bir eylem olduğu durumdur yargıçlık.

Yargıç kişinin ne yaptığına baktığımızda, işlevini yaparken attığı adımların değerlendirme etkinliğinin adımlarına koşut olduğu görülür. Yargıç açısından dile getirilirse, bu adımlar: bilgilenme, yargılama, karar verme aşamalarıdır.*

a) Bilgilenme

Yargıcın hakkında bilgilendiği şey, iki "taraf" arasındaki bir ilişkide ortaya çıkan bir olay ya da durumdur. Ona sunulan, içinde kendisinin bulunmadığı bu olay ya da durumu yaratmış kişi "davranışları"dır. Ama o, k i ş i l e r hakkında –: suçlulukları-suçsuzlukları konusunda– karar vermeye ç a ğ ı r ı l ı r.

Bir davranışın "suç" olması ile bir kişinin bir eyleminin "suç" olması, farklı gerçeklik düzeylerinde söz konusudur. İlki olgusal düzeyde, ikincisi tarihsel düzeyde olur. Kişiler ise "davranışlarından" değil, eylemlerinden dolayı, yargıcın bu iki düzey arasında kurduğu ilgiye göre suçlu ya da suçsuz olurlar.

Biçimsel anlamda 'suç' yapılmaması gerekendir: belirli bir ilişkide "yapılmaması gereken"i yapmış olma ya da "yapılması gereken"i yapmamazlık etmiş olma.

Ama belirli koşullarda yapılan bir eylem n e d e n, n e y e g ö r e "yapılmaması gereken" oluyor?

İşte yargıç kişinin belirlemesi söz konusu olan şey, belirli bir ilişkisinde kişinin davranışının değil, eyleminin "yapılmaması gereken" olup olmadığıdır. Bu belirleme iki düzeyde yapılabilir: taraflar ve yargıç için ortaklaşa geçerli bir ölçü ya da kriter –bir "norm"– varsa, belirlenecek olan, yargılanan kişinin o adı taşıyan ya da taşıyabilecek bir davranışta –bulunduğu ileri sürülen

* Bunlar pozitif hukuk davalarında soruşturma, muhakeme etme, karar verme aşamalarıdır.

davranışta– bulunup bulunmadığıdır; öyle bir kriter olmadığı zaman ise, yanl sorun kriter bulma sorunuysa, yargıç kişiden beklenen, belirli bir eylemin "yapılmaması gereken" bir eylem olup olmadığını belirllyecek kriteri bellrlemektir.

Bu bellrlemelerin yapılabilmesi, ilk adımı b l l g i l e n m e k olan karmaşık bilgisel bir etkinliği öngörür.

'Bilgilenme'den anladığım, yargıcın ona sunulan olay ya da durumla ilgili verilen bilginin doğruluğunu soruşturması, bunu yaparken de bu durumu ya da olayı oluşturmuş kişilerin eylemlerinin nedenlerini-niçinlerini öğrenmesldlr. İlkl, durumu ya da olayı dolaylı bir şeklide ortaya koymaktan, diğeri ise bunları oluşturmuş eylemi anlamaktan başka bir şey değildir.

Yargıcın edindlği bilginln doğrulanması-yanlışlanması, tarihsel varlığa ilişkin bilgiyl doğrulamanın-yanlışlamanın –dolaylı deneysel doğrulamanın-yanlışlamanın– bütün sorunlarını birlikte getirir. Yargıç tarafından yapılması bir özellik göstermez; ancak doğru yargılıyabilmesinin önkoşulunu oluşturur. Yargılıyacağı eylemin nedenlerini-niçinlerini öğrenmesi ise, yargıcı etik ilişkiye sokar. Söz konusu eyleml anlaması-anlıyamaması-yanlış anlaması da yargıcın kişi olarak, eylem ve yaşantı olanaklarına ilişkin bilgisine sıkı sıkıya bağlıdır. Ne var ki, ancak doğru anlama doğru yargılıya b i l m e y i olanaklı kılar.

Bu bilgllenme aşaması bir olaydan onu oluşturmuş eyleme ve eylemi yapmış kişiye gitme –bunlar konusunda bilgilenme– aşamasıdır; aynı zamanda bu, yargıcın, iki "taraf"ın ilişkisine k a r ı ş t ı ğ ı, içine glrdiği ve bu iki "taraf"la e t i k i l i ş k i y e g i r d i ğ i aşamadır.

b) Yargılama

Yargılama aşaması, etik ilişkiye girmiş yargıcın, karşısında bulunduğu kişinin –"sanığın"– artık nedenlerini-niçinlerini bildiği eylemi ile "yapılmaması gereken" arasında ilgi kurma aşamasıdır.

'Yapılmaması gereken'in anlaşılma, dolayısıyla içeriklendirilme şekli, çeşitli yargıçlık olanaklarını oluşturuyor.

'Yapılmaması gereken'e bağlamları içinde baktığımızda, bunun en azından şu üç anlama geldiğini görürüz: o) o belirli koşullarda (gerekeni yapmamış olmayı da kapsıyan) yapılmaması gereken, ki, bu b i r eylem oluyor; oo) genellikle yapılmaması gereken, ki bu bazı davranışlardır, ooo) bir (ahlâksal, hukuksal v.b.) "norm"a göre yapılmaması gereken, ki bu da çeşitli yasaklar, yasaklanmış davranışlar olarak karşımıza çıkar.

Bir yargıcın yargıladığı belirli bir eylem ile hangi anlamdaki 'yapılmaması gereken' arasında ilgi kuracağını, o y a r g ı ç k i ş i den gelen belirleyiciler belirler. Söz gelişi Manhattan'ın İyi Tanrısını yargılıyan yargıç, ilk anlamda yapılmaması gereken'e göre bakmıştır İyi Tanrının eylemine.

Bu belirleyiciler, yargıç kişinin yargıçlık anlayışı –: kimin-neyin adına yargıladığı– ve yargıladığı eylemi kendi değerlendirmesi –: ne türden bir değerlendirme yaptığı–, dolayısıyla o belirli ilişkide yapılması gerekenin ne olduğu konusunda düşüncesidir. Bunlar yargılıyacağı eyleme karşı t u t u m u n u, yani o eyleme belirli bir davranış adını vermesi ya da vermemesini ve/veya o eylemin "yapılmaması gereken" olup olmadığının belirlenebilmesi için getireceği kriterin ne olacağını belirler.

Polyneikes'i gömmekle Antigone'nin birinci yargıca göre yaptığı, Thebai yasalarına ve K r e o n ' u n b u y r u ğ u n a *k a r ş ı g e l m e k* ti; bir yasağı çiğnemişti Antigone; suçlandığı buydu zaten. Üçüncü yargıca göre yaptığı, Thebai insanlarının gerçek dostu gibi yaşamış, yaşamı boyunca onlar için yapamadıklarının acısını çekmiş ve haksız yere gömülmesi yasaklanmış olan P o l y n e i k e s ' i *m e z a r s ı z b ı r a k m a m a k* tı. Üçüncü yargıcın Antigone'nin davranışına başka bir ad vermesini sağlıyan, bu yargıcın Antigone'nin yaptığına bakarken seçtiği kriterdir; ve bu kriter aynı zamanda Antigone'nin Polyneikes'i gömme eyleminde istediğinin belirlenmesinde payı olan anlamdır. Bu

aynılık, üçüncü yargıcın Antigone'nin Polyneikes'i gömmesini doğru adlandırmasını sağlar. İkinci yargıca göre ise, Antigone'nin yaptığı, böyle nedenleri olsa da, Thebai yasalarına ve Kreon'un buyruğuna *bir karşı gelme*dir. İki ayrı kriterle bakıyor Antigone'nin yaptığına ikinci yargıç ve bu kriterler çatışmasında –: kriterler değerlendirmesinde– kefe, Antigone'nin yaptığına Polyneikes'le ilgisinde değil, Kreon'un buyruğuyla ilgisinde bakıldığında kullanılan kriterden yana ağır basar.

Yargıç kişilerin yargılamalarına, yani çeşitli yargıçların eylemlerine baktığımızda ve belirli bir durumda bir kişiyi ve eylemini yargılarken kimin-neyin adına yargıladıklarına, başka bir deyişle kendilerini kime-neye karşı sorumlu ve ne'den sorumlu gördüklerine/duyduklarına dikkat ettiğimizde, belli başlı üç yargıçlık anlayışı göze çarpıyor.

Kimi yargıç, temsil ettiği "grup" ve onun istemleri adına –onun koyduğu "norm"lar: yasalar, ilkeler, kurallar adına– yargılar. Bu, kendini "grubuna" karşı bu yasalardan v.b. sorumlu duyan yargıçtır. Böyle bir yargıcın kişileri yargılarken *aslında* korumağa çalıştığı, bu yasalar, kurallar ve bunların amaçladığı, –ne çeşitten olursa olsun– toplumsal düzendir.

Böyle bir yargıçlık anlayışında 'yargılama': bir "norm"a göre "yapılmaması gereken"i yapmış olduğu ileri sürülen eylemi gerçekleştirmiş "davranışa takılmış davranış adının doğru takılıp takılmadığını ortaya koyma"dır. Bir eyleme değer biçmelerde olduğu gibi, bundan sonrası yalnızca bir çıkarımı gerektirir: kullanılan "norm"a göre yasaklanmış bir davranışı gerçekleştirmişse, o eylem "suç" olur.

Bu yargıçlık anlayışının temelindeki meta-ilke "'yapılmaması gereken' yasalara, kurallara saygılı olmamaktır" ilkesidir. "Yapılmaması gereken"in "yasalara-kurallara saygılı olmama"ya indirgendiği, *bu şekilde* içeriklendirildiği durumdur bu.

Burada bir kişinin bir eylemini yapılmaması gereken bir eylem –"suç"– yapan ya da yapmıyan, yapıldığı kişi veya durumla ilgisi

değil, ona takılan davranış adıdır. Böylece o eylemin "suç" olup olmaması –suç sayılıp sayılmaması– rastlantısal olur: o adı taşıyan davranış geçerli "normlara" göre yasaklanmışsa, o eylem "suç" olur.

Bu, değer bilgisinin rol oynamadığı, ancak kavram bilgisinin –söz konusu davranışın doğru ya da yanlış yapılabilen tanımının– yeterli görüldüğü bir yargılamadır. Hakkında yargıda bulunulan: bir davranış kavramının içerdiklerinin o eylemin b i r özelliğine uyup uymadığıdır. Böylece b u yargılamada, bir kişinin bir eyleminin çok defa rastlantısal da olabilen yalnızca bir özelliği hesaba katılarak, onun suç sayılan bir davranışın kavramı altına girip giremiyeceğine bakılır* ve ona değer biçilir.

Kimi yargıç ise, insan olma adına ve insanın değerinden kaynaklanan istemler –: değer korumaya yönelik genel ilkeler– adına kişi eylemlerini yargılar. O, kendini insana karşı bu istemlerden sorumlu duyan yargıçtır.** Böyle bir yargıcın da, kişileri yargılarken aslında korumaya çalıştığı, bu ilkelerdir.

Bu yargıçlık anlayışında 'yargılama', bu istemler açısından "yapılmaması gereken" ile bakılan eylem arasında ilgi kurma, yani 'eylemin, değer korumaya yönelik bir genel ilkeye aykırı olup olmadığına bakma'dır.*** Bakılan eylem böyle bir ilkeye aykırı ise, bu yargıçlık anlayışına göre yapılmaması gerekirdi.

Bu yargıçlık anlayışının temelindeki meta-ilke " 'yapılmaması gereken' değer korumaya yönelik genel ilkeleri yerine getirmemektir" ilkesidir. Bu da "yapılmaması gereken"in "değer koru-

---

* Pozitif hukukta yargıçlar bu işi çok defa "bilirkişi"ye yaptırırlar.

** "Yargıç ancak vicdanına karşı sorumludur" ifadesi, bu anlayışın, yani yargıcı "grubuna" karşı değil de "insana" karşı sorumlu gören anlayışın dile getirdiği bir düşünce olsa gerek.

*** Bana bir İngiliz yargıcın buna örnek olabilecek şu kararı anlatılmıştı: mongoloid, ama aynı zamanda dünyaya gelir gelmez yaşaması için ameliyat edilmesi zorunlu olan, bu ameliyat yapılmadığı takdirde ölecek olan bir çocuğun ameliyat edilmemesini istemiş olan bir ana-babayı hapse mahkûm etmiş, ayrıca da çocuğun ameliyatına karar vermiş.

maya yönelik genel ilkeleri yerine getirmeme"ye indirgendiği, "yapılmaması gereken"in b u şekilde içeriklendirildiği durumdur.

Burada bir kişinin bir eylemini yapılmaması gereken bir eylem yapan –"suç" yapan– ya da yapmıyan, bu eylemin yapıldığı Insana ya da insanlara y a l n ı z c a böyle bir ilke açısından etkisidir. İlkenin talep ettiğine aykırı olan bir etkiyi yaratan her eylem, koşullar ne olursa olsun, zorunlu olarak "suç" olur.

Bu, değer bilgisinin rol oynadığı, ama yeterince açık olmadığı zaman –bu değer korumaya yönelik ilkelerin felsefî bilgisi eksik olduğu zaman– baktığı eylemi ezbere değerlendirmeye, yani o eyleme bu Ilkeler açısından değer biçmeye d e götürebilen blr yargılamadır.

Kimi yargıçlar da vardır ki, kendilerini yargıladıkları insanlara karşı sorumlu, o belirli ilişkilerinde "taraf"ların herbirinin hakkını –:o ilişkide herbirine yüklenen sorumluluğun gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini- belirlemekten sorumlu görürler. Böyle bir yargıç yargılarken, o ilişkilerinde birbirine karşı iki "taraf"ı, aynı anda iki "taraf"ın da hakkını korumaya çalışan yargıçtır.

Böyle bir yargıçlık anlayışında 'yargılama', bakılan eylemi yapmama olanağının olup olmadığına, o illşkinin taraflara yüklediği sorumluluğun gereğlni o koşullarda yerine getirme olanağı olup olmadığına bakma; ' "yapılmaması gereken"i yaptığı ileri sürülen eylemi o k o ş u l l a r d a y a p ı l a b l l i r o l a n (lar) a göre değerlendirme'dir. Bu yargılamada yargıçlık, belirli bir eylem için k r i t e r b e l i r l e m e olur; bu kriter ise "o koşullarda yapılabilir olan"dır, yani her defasında başka bir şey. Bu "yapılabilir olan" o ilişkide yüklenilmiş sorumluluğun o koşullarda gerektirdiklerinin yerine getirllmesine yol açacak nitelikte ise, demek ki yapılan eylem o koşullarda yapılmaması gereken bir eylemdir.

Bu, bir eylemi doğru değerlendirmeye götüren yargılamadır ve yargılama etkinliğinin amacına ulaştığı durumdur.

Bu yargılamada kavram ve değer bilgisi rol oynadığı kadar, yargılama etkinliğinin etkinlik olarak bilgisi de rol oynar. Çünkü belirli bir eyleme ilişkin yapılmaması gerektiği iddiası* varsa, hakkında bu bakımdan doğrudan doğruya yargıda bulunulacak şey, o belirli ilişkide bir bütün olarak o belirli eylemdir. Bu da ancak bu üçüncü durumda gerçekleşmektedir. Diğer iki durumda –aralarında önemli farklar da bulunan iki durumda– ise, söz konusu eylemin "yapılmaması gerektiği"ne ya da yapılabilirliğine ilişkin yargı, o eyleme verilen davranış adına bağlı veriliyor.

Bu da demektir ki, yargıcın doğrudan doğruya verdiği yargı, o ilişkide o eylemin yapılmaması gerektiğine ya da yapılabilirliğine değil, başka bir şeye ilişkindir. Şunlara:

Birinci durumda: doğrudan doğruya yargı konusu olan, yalnızca, bakılan eylemle yapılanın, bir davranış kavramı altına sokulup sokulamıyacağıdır; yani o eyleme *x* davranışı denilip denemiyeceğidir. Bu ise, onun yapılmaması gerektiğini göstermez; çünkü yapılmaması gereken bir eylem sayılmasına götüren, onun o davranış adını taşıması değil, genel olarak bu davranışın yapılmaması gerektiği isteminin, ölçü olarak kullanılmasıdır: o belirli eylemin yapılmaması gerektiği, mantıksal bir sonuç olarak zorunlu bir şekilde çıkarılır.

Böylece bu yargılamada belirlenen, bakılan eylemin o koşullardaki diğer eylem olanakları bakımından özelliği –onu a y ı r a n özellik– değil; bu eylemin belirli b i r özelliği –onu diğer eylemlerle davranış bakımından b i r l e ş t i r e n bir özelliği– taşıyıp taşımadığıdır. O davranışın kavramını oluşturan özelliklerin bu eylemde olup olmadığına bakılır.

İkinci durumda: doğrudan doğruya yargı konusu olan, bakılan bir eylemin bir etkisinin değer korumaya yönelik genel bir ilkeyle ilgisi: o eylemin, genel ilkenin söz konusu ettiği etkiyi, bir etki olarak yaratıp yaratmadığıdır. O eylemin yapılmaması gerektiği ya

* Ki bu, bir k i ş i n i n "gerekeni yapmadığı" iddiasından farklıdır.

da yapılabilirliği ise, yine burada da, mantıksal bir sonuç olarak çıkarılır. Ne var ki, o eylem yalnızca (çok önemli de olabilen) o etkiden ibaret değildir; bu tür genel ilkeler ise, belirleyici oldukları zaman genellikle değer koruyan, ama her durumda korumayan ilkelerdir.*

Üçüncü durumda ise: doğrudan doğruya yargı konusu olan, bakılan eylemin o belirli ilişkide ve koşullar bütününde hakkın korunması için –kime neyin "verilmesi" gerekiyorsa verilmesi için– yapılabilir olanı yapıp yapmadığı; başka bir deyişle, o ilişkide taraflara yüklenen sorumluluğun gereğinin, o koşullarda yerine getirilmediği mi, yoksa getirilemez olduğu mudur. Bu yüklenen *sorumluluğun* gereği, çeşitli şeyler olabileceği gibi, bir "norm"a saygılı olma veya bir genel ilkeye uyma da olabilir.

Böylece bu yargılamada belirlenen, yalnızca o ilişkide o durumda o eylemin yapılıp yapılmaması gerekliğidir: bu da, o belirli koşullardaki diğer seçeneğe ya da seçeneklere göre belirlenir.

Yargılamadan beklenen, belirli bir eylemin "yapılmaması gereken" bir eylem olup olmadığı konusunda yargıda bulunmaksa, amacına ulaşan tek yargılama yolu bu olsa gerek.

c) Karar Verme

Bu aşama, yargıç kişinin, yargıladığı durumu eylemiyle oluşturmuş kişinin "suçlu" olup olmadığını belirlediği adımdır.

Yukarıda sözünü ettiğim ilk iki yargıçlık anlayışında bu belirleme, bir akıl yürütme sonucu yapılır: bu eylemi o koşullarda yapmış kişi değil, böyle bir davranış ya da eylemi yapan –kim olursa olsun, ne koşullarda ve hangi nedenlerle yapmış olursa olsun, böyle bir eylemi yapmış bir kişi– suçlu ya da suçsuzdur. Karar vermede yeni bir muhasebenin yapılmadığı;

---

* Bak. s. 72.

yargıcın bu noktada eylemini –: o belirli durumda istediğini– belirliyenin, yalnızca yargıç olarak korumayı amaç edindikleri olduğu durumlardır. Başka bir deyişle bunlar, yalnızca yargıçlık anlayışının belirlediği karar verme şekilleridir.

Üçüncü yargılama tarzı gerçekleştiğinde ise, eylemiyle yargılanan durumu oluşturmuş kişinin "suçlu" olup olmadığının –sorumluluğunun– belirlenmesi, yeni bir muhasebeyi gerektirir: o koşullarda yapılabilir olanı gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirmemiş eylemi yapan kişiden gelen belirleyicilerin yeniden gözden geçirilmesini.

Belirli bir ilişkideki eyleme o koşullarda yapılabilir açısından, bu eylemi yapmış kişiye de bu yapılabiliri yapmış olup olmama açısından, aynı anda baktığımızda, karar vermede sorun yaratmıyan iki olanak –: yapılanın suç, yapanın da suçlu olması ve yapılanın suç olmama, yapanın da suçlu olmaması olanakları– dışında, daha birkaç olanakla karşılaşırız. Burada şu üçüne dikkati çekmek istiyorum:

Eylemdeki kişiden gelen belirleyiciler açısından bakıldığında, eylemi yapan kişinin o) yapılabilir olanı yapmamış olmasından sorumlu olmadığı, dolayısıyla eyleminin onu suçlu kılmadığı durumlar; oo) yapılabilir olanı yapmamış olmaktan sorumlu olduğu, dolayısıyla eyleminin onu suçlu kıldığı durumlar; ooo) yapılandan başka yapılabilirin olmadığından, yani tek seçeneği ancak yaptığını yapmamak olduğundan, yaptığından sorumlu olduğu ama bu eyleminin onu suçlu kılmadığı durumlar, v.b. görürüz.

Sözü edilen ilk iki durumda sorun, belirli bir ilişkideki eylemde hedefin belirlenmesi noktasıyla ilgilidir. İlki, isteneni bir anlamın belirlediği, ama hedefin gerçeklikteki koşullara ilişkin eksik bilgiyle konduğu durum; ya da eylemi yapan kişinin, yargıcın gördüğü b u yapılabiliri, sahip olmakla yükümlü olmadığı bilgi eksikliğinden göremediği durumdur. İkincisi, isteneni dolayısıyla hedefi eylemde bulunan kişinin psişik bir ihtiyacı belirlediği için, kişinin yapılabilir olanı yapmadığı durum; ya da eylemi yapan

kişinin bu yapılabiliri bildiği halde gerçekleştiremediği ve yaptığını gerçekleştirdiği durumdur. İlki değer harcıyan eylemi yapan –: yanılıp yanlış eylemde bulunan– kişinin, yapılabilir olanı yapmamaktan sorumlu olmadığı, dolayısıyla o ilişkide "suçlu" olmadığı durum; ikincisi ise değer harcıyan eylemi yapan –değersiz eylemde bulunan– kişinin yapılabilir olanı yapmamaktan sorumlu olduğu, dolayısıyla o ilişkide "suçlu" olduğu durumdur.

Pilatus'u "suçlu" bulacak olan Büyük Yargıç karşısında Pilatus'un dediklerini dinleyelim*:

"Pilatus	Yahudiye Genel Valisiydim. Gerçekten de üstümde Büyük Sezar'dan başka güç yoktu. Gene de kurtaramadım onu.
Büyük Yargıç	Öyleyse kurtaramadın değil de, kurtarmadın diyeceğiz.
Pilatus	İkisi de değil. Ne kurtaramadım, ne de kurtarmadım... Karışmadım.
Büyük Yargıç	Ooo! Bu kadar olaydan sonra, hâlâ "karışmadım" diyebilir misin?
Pilatus	Olayların az ya da çok içinde bulunmak bir anlam taşımaz. Eğer i s t e y e b i l s e y d i m, bir tek sözümle onu kurtarırdım.
Kız	Neden istiyemediniz? Ben de bunu merak ediyorum. Nedir bu bilmece gibi sözleriniz?
Pilatus	Yahudiye Genel Valisiydim, ama yine de herkes gibi bir insandım herhalde... Onun için kurtaramadım. Akıl karışınca işe, birçok hesaplar da karıştı. Ne kadar yazık oldu.
Kız	Ne hesabı? Biraz önce Yahudiye'nin en güçlü insanı olduğunuzu, siz söylemediniz mi? Çekindiğiniz neydi?
Pilatus	Tabii Yahudiye'nin en güçlü insanı bendim. Ama gene de Sezar'a yeni bir ihbar yapılsın istemedim. Bundan önce beni, haklı olarak, bir-iki kez ihbar etmişlerdi, paraya ve kadınlara olan düş-

* Kemal Demirel, *Büyük Yargıç*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1970, s. 82-83.

> künlüğüm için. O yıl benim Yahudiye'de altıncı ve son yılımdı. Yahudiye'nin yöneticilerinin istediklerine açıkça karşı çıkmak istemedim. Beni bir daha Sezar'a ihbar etselerdi, geleceğim tehlikeye düşebilirdi, Sezar'la aram açılabilirdi. Bunlar pahasına onu kurtarmak istiyemedim."

Sözü edilen üçüncü durum ise, isteneni bir anlamın belirlediği, ama diğer kişiyle ilgili olan bu isteneni gerçekleştirmenin başka bir anlamı yok saymayı kaçınılmaz kıldığı durum; eylemi yapanın bir anlamı harcamaktan sorumlu olduğu, ama o ilişkide bu eyleminin onu –başka bir "yapılabilir" olmadığından– "suçlu" kılmadığı durumdur: yargıcın –herhangi bir "norm" kullanmadıkça– böyle bir eylemi yapanı ne beraat ettirebileceği ne de mahkûm edebileceği, yapılanın "yapılmaması gerekirdi" ya da "yapılması gerekirdi" denemiyeceği, karar vermenin askıda kaldığı durum, Manhattan Yargıcının durumunda olduğu gibi.

*

Şimdi bir yargıcın bir eylemini değerlendirmenin özelliğine, yani böyle bir eylemi doğru değerlendirebilmenin koşullarına da bakabiliriz.

Bu değerlendirme, yargıçlık etkinliğinin –: ancak bir ilişkide bir eylemin yapılmaması gerektiği i d d i a s ı karşısında söz konusu olan bu etkinliğin– gerçekleştirildiği belirli bir durumda, amacına ulaşıp ulaşmadığını belirlemekle; başka bir deyişle, yargıç kişinin karşısında olduğu ilişkiye n a s ı l –ne tarzda– karıştığını: bir değerlendirme olan eyleminin bir değer atfetme, bir değer biçme ya da doğru-yanlış bir değerlendirme olduğunu ortaya koymakla olur.

İşte b u değerlendirmenin özelliği, bir değerlendirmenin değerlendirilmesi olmasında ortaya çıkıyor. Burada söz konusu olan, belirli bir eyleme ilişkin yapılmış belirli bir değerlendirmeyi sınama –o eylemin değerine ilişkin bir bilgiyi/önermeyi sınama– değil; başka bir eylemin değerini –: ayrı bir etik ilişkide bir

değerlendirmenin değerini– ortaya koymaktır: yargıç kişinin, bir yapılmaması gerekene ilişkin bir iddiayı nasıl yargıladığını.

Bu ise, bir yargıç kişinin yargıladığı durumda doğru ve yeterince bilgilenip bilgilenmediğini saptamakla; doğru bilgilendikten sonra, o ilişkideki tarafların, o ilişkinin onlara yüklediği sorumluluğun gereğini yerine getirip getirmediklerini ve yerine getirdiklerinde nasıl getirdiklerini. getirmediklerinde ise nedenine –getirmediler mi, getiremediler mi, buna– bakıp bakmadığını, yani her iki şıkta "yapılabilir"i hesaba katıp katmadığını ortaya koymakla gerçekleşir. Bu da, yargıç kişinin o yargıçlık ilişkisinde doğru bilgilendikten sonra tutumunun belirleyicilerini ve yargıçlık yaparken ne istediğini–: kime, neye karşı kendini sorumlu duyduğunu, neyi korumak istediğini– ortaya koymaktan, yani, karar verirken kendisinden gelen ve kendisinden gelmiyen belirleyicilerin ne olduğunu ortaya koymaktan başka birşey değildir; başka bir deyişle, bu, bir yargıcın, belirli bir durumu yargıçlık etkinliğinin amacı gerçekleşecek şekilde yargılayıp yargılamadığını belirlemekten başka birşey değildir.

Bir yargıcın bir eylemini değerlendirmenin özelliğini başka bir açıdan da: yargıçlara ilişkin "tarafsızlık" isteminin, neyin istemi olduğuna bakarak görebiliriz. Bu istem, bir yargıcın tutumunun belirleyicileriyle ilgilidir: bir yargıç kişinin, yargıladığı olay ya da durumu oluşturmuş "taraflar"dan biriyle olan/olacak özel ilgisinin bir tarafı suçlu görmesini ya da görmemesini belirlememesi; yani bir "tarafı" suçlu görmemesi ya da görmesinin bir değer atfetmeye dayanmaması istemidir. Bu "özel ilgi", burada ayrıca yargıç kişinin, taraflardan biriyle paylaştığı bir inanç v.b. olabilir.

Ne var ki, yargılama etkinliğinin amacına uygun –doğru– gerçekleşebilmesi için şart olan bu anlamdaki tarafsızlık, ancak negatif bir koşuldur; bir yargıcın bir eyleminin oluşmasında bulunmaması gerekli olan bir belirleyici türünü dile getirir Böylece tarafsızlık istemi, yargılamanın pozitif koşullarına ilişkin bir şey dile getirmiyen bir istemdir.

Yargılamanın pozitif koşulları sorusuna gelince: bu, yargılamada değerlendirme kriteri ve ölçüsü* sorunu olarak karşımıza çıkar: seçiminden oluşturmasına kadar –bu arada da pozitif hukukta yasaların yapılmasına kadar– uzanan bir sorunlar yumağı olarak.

'Ölçü', şeyleri birbiriyle belirli bir bakımdan e ş i t l e ş t i r m e k v e y a o r a n l ı y a b i l m e k i ç i n, bunları karşılaştırmada birim olarak kabul edilip kullanılan şeydir. Nicelikler ölçmek söz konusu olduğunda, ölçmek istenilene en uygun yapıda birimler –bu ölçmeyi en işe yarar şekilde gerçekleştirebilecek birimler– saptanmaya çalışılır: kilo, saat, metre, lira v.b. Böylece 'ölçü', bir ölçmede 'kendisiyle karşılaştırılan' diğer –ikinci– şey değil, bu karşılaştırmanın gerçekleşmesini sağlayan ü ç ü n c ü şeydir. Hep aynı olan, hazır duran bir birimin genellikle 'ölçü' olarak kullanılıp kullanılmaması, geçerli kılınmasına bağlıdır.

'Kriter' ise, bir şeyi başka ilgili şeylerden a y ı r a b i l m e k ve o şey hakkında y a r g ı d a b u l u n a b i l m e k i ç i n, onun 'k e n d i s i y l e k a r ş ı l a ş t ı r ı l d ı ğ ı' –: ikinci– şeydir; yani her defasında başka bir şey. Bunun ise, geçerli kılınması söz konusu değildir.

Bir ölçünün ölçü olarak e y l e m s e l olan değerini, ölçmek istenileni –diğer ilgili birimlere göre– ölçebilirliği; bir kriterin kriter olarak b i l g i s e l olan değerini ise, istenen konuda doğru bir yargıya götürebilirliği belirler: her iki durumda da farklı olan amaçlarına götürüp götürememeleri.

Şimdi, yargılamada pozitif koşulun ne olduğu sorusunu yanıtlıyabilmek amacıyla olan bitene baktığımızda, g e n e l l i k l e bu konuda getirilen istemin, yargılamanın "nesnel kriterlere

*Burada 'ölçüt' sözcüğünü kullanmak isterdim: 'ölçen şey', 'bir uylaşımla birim diye kabul edilen ve y a l n ı z c a ölçmek için kullanılan şey' anlamında. Ancak 'ölçüt' 'kriter'in karşılığı olarak getirilmiş olduğu için, karışıklık yaratmamak amacıyla, "ölçüt"ten daha geniş bir kavram dile getiren 'ölçü'yü kullandım. Aynı şekilde 'kriter' için 'ayraç' sözcüğünü kullanmak isterdim, ama o da 'parantez'in karşılığı olarak getirildi.

ya da normlara göre yapılması" şeklinde dile getirildiğini görüyoruz. Nelerin "nesnel kriter" ya da "norm" sayıldığına ve bu ifadeden ne anlaşıldığına baktığımızda ise, gerek "nesnel" gerekse "norm" kavramlarına ilişkin bazı sorunlarla karşılaşırız:

"Nesnel" sayılan kriterlere baktığımızda, 'nesnel' kriterden, yalnızca 'öznel olmıyan' –: "özne"den kaynaklanmıyan, dolayısıyla yalnızca onun için geçerli olmıyan– kriterlerin anlaşıldığını görürüz. 'Nesnel' için pozitif bir anlam içeriği arandığında ise, 'nesnel kriter'den "kabul edilen veya kendini kabul ettiren bir otoriteden kaynaklanan –: onun tarafından konan– ve herkes için geçerli olması talep edilen normların –ölçülerin–" anlaşıldığını görüyoruz; başka bir deyişle 'kriter' ile 'ölçü' arasında bir fark yapılmadığını görüyoruz.

'Nesnel'in bu içeriklendirilmesinin temelinde, norm kavramıyla ilgili bir sorun bulunmaktadır. Nelere 'norm' d e n d i ğ i n e baktığımızda, norm kavramının altına, eylemleri-davranışları v e bunların değerini belirleme iddiasında olan her türden önermelerin, dolayısıyla "herkes" için geçerli olmak istemiyle getirilen değer yargılarının, kuralların, ilkelerin, buyrukların konduğunu görüyoruz.* G e n e l l i k l e yapılması-yapılmaması gerekene ilişkin düşünceler dile getiren bu kurallar-ilkeler çok farklı kaynaklardan türetilmektedir. Şimdi bu kural ve ilkelere, kaynaklarının özellikleri gözönünde bulundurulmadan bakıldığında, 'öznel olmamaları'ndan, ancak "bir otorite tarafından geçerli kılınmış –herkes için geçerli olmaları istemiyle getirilmiş– olmaları" anlaşılabilir.

Böylece, yargılamaların onlara göre yapılması istenen 'nesnel kriterler'den anlaşılan: "bir otoritenin", eylemde bulunurken v e değerlendirirken herkes için geçerli olması istemiyle getirdiği çeşitli "norm"lar: kurallar, ilkeler, yasalar v.b. dir.

---

* Bak. "Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği" *Çağın Olayları Arasında,* s. 182-185.

İşte norm kavramı altına sokulan kural ve ilkelerle ilgili olarak göze çarpan önemli bir sorun da şu noktada bulunuyor: aslında toplumsal yaşamda davranış belirlemek için –yerli yerinde veya yersiz olarak– türetilip konan ve "herkes"in eylemde bulunurken gözetmesi-uyması talep edilen kural ve ilkelere bir işlev daha gördürülmek isteniyor: çeşitli etik ilişkilerde eylemler yargılanırken –: belirli bir ilişkide yapılanın, yapılmaması gereken (suç) olup olmadığı belirlenirken– kriter olarak kullanılmaları bekleniyor.

Belirli bir eylemin "kendisiyle karşılaştırıldığı şey" teklik düzeyinde olmayıp bir önermeyle dile getirilen genel bir ilke-kural olunca, bu karşılaştırmanın, dolayısıyla yargıda bulunmanın doğrudan doğruya yapılması olanaksız olur. O takdirde de "yargılama" başka bir konuda yargıda bulunmaktan oluşur: yapılanın, kuralın sözünü ettiği, ilgili olduğu davranış kavramının altına girip girmediği hakkında yargıda bulunmaktan.

Böylece belirli bir eylemin değerini veya suç olup olmadığını belirlemek üzere "kendisiyle karşılaştırıldığı" şey ile bu karşılaştırmada kullanılması söz konusu olan ölçü aynı şey olmuş oluyor; yani bir ölçü kriter olarak kullanılmış oluyor, yargıçlık etkinliği de sadece bir tarzına –değer biçmeye– indirgeniyor; kullanılan ilkenin-kuralın değeri ise, geçerliliğinden ibaret sayılıyor.

Yukarıda söylenenlerden şu sonuç ortaya çıkmaktadır: "nesnel kriterler"e –: geçerli "norm"lara– göre yargılama, doğru yargıçlık yapmanın, yani belirli bir etik ilişkide bir eylemin yapılmaması gereken bir eylem –suç–, yapanın da suçlu olup olmadığına doğru karar verebilmenin pozitif koşullarından biri değildir. Çünkü belirli bir ilişkide yapılanın, yapılmaması gereken olup olmadığını geçerli normlara göre belirliyen bir yargıç, o eyleme yalnızca son oluşturucusu olan davranışa bakarak ve ona doğru ya da yanlış bir ad takarak, o normlar açısından değer biçmiş olur.

Ancak bu, yargılamada genel bir "norm" –kural ya da ilke– ölçü olarak hiç kullanılmamalı, demek değildir. Burada göster-

mek istediğim, genel bir "norm" k r i t e r o l a r a k kullanıldığında, yargılamanın ezbere olacağı; dolayısıyla bunun, "nesnel normlar"a göre yargılamanın genellikle sanıldığı gibi, doğru yargılamayı –en azından tek başına– sağlıyamıyacağıdır.

Doğru yargılama, burada ortaya koyduğum şekilde ortaya konduğunda, gerçekleştirilmesi ilk bakışta çok zor gibi görünmesi bir yana, bu yargılamanın a) teorik olarak, değerlendirmede tam anlamıyla bir "relativism" olduğunu,* dolayısıyla b) yaşamdaki yargılamalarda "nesnel" olmayı olanaksız kıldığını ve değer atfetmelere kapıyı ardına kadar açık tuttuğunu, en önemlisi de c) pozitif hukuk çerçevesi içinde yargılamayı olanaksız kıldığını, ya da pozitif hukuk çerçevesi içinde böyle bir yargılamanın olanaksız olduğunu v.b. düşündürebilir.

Akla gelebilecek bu ve bu gibi sorunlara bakmak için, yargılamada genel ilkelerin, kuralların ve bu arada yasaların nerede-nasıl söz konusu olduğunu, pozitif hukukun sınırları içinde kişileri yargılıyan yargıcın durumunda ortaya koymaya çalışalım.

3. POZİTİF HUKUK SINIRLAMALARI VE YARGIÇ

Toplumsal bir rol olarak yargıçlığa baktığımızda, yargıç, bir "yapılan"ın içinde yapıldığı koşullarda "yapılmaması gereken" olup olmadığı konusunda ve daha önce belirtilen konularda karar veren kişi olarak değil; yalnızca bir davadaki iki "taraf"tan –: davacı-davalı; savcı-sanıktan– birinin (iddia sahibinin) haklılığına-haksızlığına, diğerinin ise suçluluğuna-suçsuzluğuna karar veren kişi olarak karşımıza çıkar.

Burada Etiği ilgilendiren, özellikle yargıç-sanık ilişkisidir. Yargıç, sanık kişinin başka biri(leri)yle etik ilişkisine karışır, bunların ilişkisinde yapılan b i r e y l e m konusunda yargıda bulunur ve yaptırımı hakkında karar verir.

---

* Oysa bu kitap boyunca, bir eylemin değerinin "relatif" olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Sanık, bir "suç"tan sanıktır: bir ülkede yürürlükte olan yasalarda yasak olan ve cezasının ne olacağı –sınırları– belirlenmiş olan bir davranışta bulunmuş olmaktan sanık. Bir mahkeme yargıcının, hakkında yargıda bulunması beklenen: sanığın a) ona yükleneni hiç yapıp yapmadığı, yani bunun bir iftira ya da yanılma olup olmadığı ve b) yaptığının, iddia edilen "suç", yani o yasaklanmış davranış olup olmadığıdır.

Yasaların yasakladığı, tekliklerinde kişi eylemleri değil, ancak bazı davranışlardır: gerçekleştirildiklerinde çoğu zaman değer harcıyan davranışlar.* İşte yargıcın en önemli etik sorumluluğu şu sorunla ilgilidir: bir kişinin belirli koşullarda yaptığı ile –yani davranışının ancak öğelerinden birini oluşturduğu eylemi ile– yürürlükteki yasalarca yasaklanmış bir davranış arasında bağlantı kurma sorunuyla. Bu bağlamda yargıcın etik sorumluluğu, bir kişinin belirli bir eylemi ile bir yasa ya da bir maddesi arasında iddia sahibinin kurduğu bağlantıyla ilgili olarak yargıda bulunurken, yargıladığı eylemin yapıldığı koşullarda "yapılmaması gereken" bir eylem olup olmadığını bu yargılamada hesaba katıp katmamasında ve buna göre söz konusu yasaya bağlanıp bağlanamıyacağına –yani yalnızca davranışa– bakıp bakmamasında ortaya çıkar.

Başka bir deyişle: bir mahkeme yargıcının sorumluluğu, yargıladığı eylem ile bir yasa maddesi arasında iddia sahibi tarafından kurulmuş bağlantıyı sınarken, kendisinin, eylemi yargılamasının hangi noktasında yasa ile bağlantı kurduğu ve bu bağlantıyı nasıl kurduğuyla ilgilidir: yargıladığı eylem ile yasa arasında doğrudan doğruya mı bağlantı kuruyor? Yani kriter olarak yasayı mı kullanıyor ve davranışa değer biçiyor? Yoksa, yargıç olarak yargılıyacağı eylemin değerini –yapıldığı koşullarda diğer yapılabilir olanlara göre özelliğini– kendisi belirledikten sonra mı yasa ile bağlantı kuruyor? Yani yapılan hakkında

---

* Bile bile ya da farkına varılmadan çıkarılmış ve çıkarıldığı koşullarda daha çok değer harcama "isteminde" bulunan yasaların da olduğu bir yana.

yargıda bulunabilmek için, o koşullarda yapılabilir olan(lar)ı kriter olarak kullandıktan sonra mı bir yasayı, o koşullarda "yapılmaması gereken"i belirlemek için ölçü olarak kullanıyor?

İşte yürürlükteki yasaların ve pozitif hukukun diğer ilkeleri çerçevesi içinde yargıda bulunmak zorunda olan mahkeme yargıcının özelliği de bu noktada ortaya çıkıyor. Kullanacağı kriteri belirledikten sonra yargıda bulunabilecek duruma gelen diğer yargıca göre mahkeme yargıcı, bir şey daha yapmak, ayrıca, yargılamakta olduğu eylemi bağlıyacak uygun yasayı –ölçüyü– da belirlemek zorundadır. Başka bir deyişle o, iki ayrı mihenk taşını –: etik kriteri ve hukuk ölçüsünü ya da "normunu"– yargıladığı eylemle ilgili olarak bağdaştırmak; eylemin değerine bakarak bağlanabileceği yasayı bulmak ve iddia sahibinin kurup kendisine sunduğu bağlantıyı kendi kurduğu bağlantıya göre sınamak zorundadır.

Böylece mahkeme yargıcının etik sorumluluğu, mahkeme yargıçlığı işleviyle doğrudan doğruya ilgili görünüyor. Çünkü bir suç iddiasının sınanabilmesi, dolayısıyla haklının haksızdan ayırdedilebilmesi ve sanığın suçlu olup olmadığına v.b. karar verilebilmesi –"adaletin gerçekleştirilmesi"–; bir yargıcın yargıladığı olayı ya da durumu yarattığı ileri sürülen eyleme bir yasa maddesine göre değer biçmeyip, onu doğru değerlendirebilmesine ve bu değerlendirmesine göre yürürlükteki bir yasaya bağlamasına ya da bağlamamasına dayanıyor.

Kendi "eylemi" pozitif hukukun sınırlarıyla sınırlandırılmış olan mahkeme yargıcının ö z g ü r olduğu yer de, yargılamanın bu noktası: belirli bir eylemi bir yasa maddesine bağlama noktasıdır. Şu yargı: bir bütün olarak belirli bir eylemin bir yasanın şu veya bu maddesi altına konabileceği ya da konamıyacağı yargısı, yalnızca ve yalnızca onun yargısıdır. Bu yargı, yargıç yargıladığı eyleme değer atfeden veya değer biçen bir yargıç olmadığı takdirde, her defasında y e n i bir yargıdır.

Bir yargıcın, yargıcın b u özgürlüğünden yararlanabilmesi, dolayısıyla yargıçlık işlevini amacına uygun yerine getirebilmesi

ise, onun kişi olarak etik özgürlüğüne ve bilgisel donatımı lle yeteneklerine bağlı görünüyor: doğru değerlendirmeler yapabilmesine; başta hak, değer, adalet v.b. gibi, işiyle doğrudan doğruya ilgili kavramların açık felsefî bilgisine sahlp olmasına; ülkesinde ve başka ülkelerde yürürlükte olan yasalar ve yapılan değişiklikler, bu yasalara göre ve bu yasalara rağmen alınan kararlar ve gerekçeleri hakkında elden geldiğince çok bilgi sahibi olmasına, dolayısıyla farklı olanaklılıkların bilgisine sahip olmasına v.b....

Bir yargıcın, yargıcın bu özgürlüğünün bllincinde olmasının önemi, özellikle, belirli bir ilişkide "yapılması gereken"l yürürlükteki bir yasanın "suç" saydığı bir davranışla gerçekleştirmiş bir kişinin eyleminin yargılanmasında görünür. Belirli bir ilişkide, içinde bulunulan koşullarda daha az değer harcıyan bir eylem, bir yasanın suç saydığı bir davranışla gerçekleştirilmişse, dolayısıyla bu yasanın uygulanması o durumda bir "haksızlığa" neden oluyorsa, adalet nasıl "yerine getirilecek"tir? Eylemiyle değer korumuş bir insana, davranışından dolayı ceza verme zorunluluğuyla karşı karşıya gelen ve yargıçlığı yalnızca bir yasa uygulayıcılığı olarak değil de, yargıladığı ilişkide ya da durumda en az değer harcanmasını sağlama –: bir bütün olarak o durumda hakkı koruma, "adaleti gerçekleştirme"– olarak gören bir yargıç, adaleti nasıl yerine getirebilecektir? Böyle bir yargıç için, her zaman değilse de, bazan açık kalan, sanırım, tek yol, yargıcın özgürlüğünden yararlanmaktır. Nasıl yararlanabileceğini ise, her durumda ancak kendisi bulabilir, bulabilirse kuşkusuz.

Çünkü yargıçlık yapma işinin içinde, sanık kişiyi de korumak: yargılanan kişinin yaptığıyla işlemiş olduğu "suç"un "cezasının" verilmesini sağlamak ta vardır; işlemediği "suç"un ya da işlemediği bir "suç"un "ceza"sının verilmesini değil.

Yargıcın, bir kamu görevlisi olarak, işlevini yerine getirmesi ya da "adaleti gerçekleştirme"si: birbiriyle ilişkilerinde değer harcıyan –insanın değerini kendilerinde ve başkalarında hiçe sayan– insanların devlet düzenleri içinde yaşadığı dünyamızda, yasaları

ve pozitif hukuk ilkelerini bu değerin daha az harcanması için uygulamaları ya da buna benzer bir şey demek olsa gerek.

Ne var ki bu görevi üstlenenler de, kişilerdir. Yargıçlar da kişiler olarak bütün özellikleriyle birlikte yaparlar yargıçlıklarını. Dolayısıyla onların yargıç olarak eylemlerinde de değer farkları vardır.

*

Böylece, bir mahkeme yargıcının verdiği bir kararın değerlendirilmesi, kendisi de bir eylem-durum değerlendirmesi olan bir eylemi değerlendirme anlamına gelir. Üst mahkemelerden, yüksek yargıçlardan beklenen de böyle bir şey olsa gerek; bir kararın sadece biçimsel olarak yasalara uygunluğunu sınamak değil.

Bu son değerlendirme, salt bilgisel bir etkinliktir: bir yargıcın verdiği bir kararın doğruluğunu-yanlışlığını –: o durumda o yargıcın yargıçlık işlevini amaçlarına uygun gerçekleştirip gerçekleştirmediğini, yargılamanın amacına ulaşıp ulaşmadığını– denetleme ya da bir yargıcın eylemlnin etik değerini belirleme etkinliği.

Bir yargıcın yargıç olarak gerçekleştirdiği bir eyleminin ya da kararının (etik) değerini ise, o yargıcın belirli bir durumda yargıç olma işlevini yerine getirip getirmediği, o durumda biraz önce belirtildiği anlamda yargıçlık yapıp yapmadığı belirler.

Ama değer koruyan bir eylemi bir yasa tarafından "suç" sayılan bir davranışla gerçekleştiren bir insan karşısında, yargıçlık işlevini yerine getirmek istiyen bir mahkeme yargıcı ne yapabilir acaba?

Επιεικής * bir yargıcın böyle bir durumda ne yapabileceğini hiçkimse söyliyemez; bunu, her defasında, ancak kendisi bulabilir, bulabilirse kuşkusuz. Böyle bir durumda bir yargıcın ne yaptığı kendisinden dinlenebillr ancak.

---

* Aristoteles'in bu kavramı için bak.: *Nikomakhos'a Etik* / Ἠθικὰ Νικομάχεια 1137a 31 - 1138a 3 Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 110-111.

Manhattan'ın İyi Tanrısını yargılıyan yargıç, salıverir İyi Tanrıyı: suçlu göremiyor onu. Suç iddiasının ne olacağını soran İyi Tanrıya ise "o devam ediyor" der. Ama İyi Tanrı ona k e n d i yargısını sorunca, s u s a r: "suçtur" ya da "suç değildir" demez.

Ne var ki mahkeme yargıçları, Manhattan'ın İyi Tanrısını yargılıyan yargıç gibi susamazlar, k e n d i yargılarını –ister kendi yargıları olsun, ister olmasın– yargıçlık yapmayı reddetmedikleri sürece, dile getirmek zorundadırlar.

Bir yargıç kişinin yaşamının önemli bir kısmı, başkalarının etik ilişkilerine karışmakla, başkalarının yaşamının yönünü değiştirebilen –bazan bir yaşamı aydınlatan, bazan da son veren– kararlar vermekle geçer. Kişi olarak eylemlerinin bir kısmını bu kararları oluşturur bir yargıcın... Ve o, bu verdiği kararlarla birlikte o kişidir.

Ama kararları, nasıl kararlar olursa olsun, kimi yargıçların uykularını diğer eylemlerinden daha az kaçırır, ya da hiç kaçırmaz.

KENDİYLE İLİŞKİSİNDE KİŞİ

"'Ο δὲ ἀνεξέταστος
βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ"*

Kişinin kendiyle ilişkisi de, kendine özgü bir etik ilişkidir. Kişinin kendine yönelik eylemleri, kendine ilişkin kararları, kendine yaptığı muamele, yaşamına yön vermesi, hep bu ilişki çerçevesi içinde oluşur. Bu ilişki, aynı zamanda kişinin başkalarına yönelik eylemlerinin oluşmasında, en belirgin şekilde de bir eylemin değerini belirliyen noktalarda rol oynar.

Bu ilişkinin özelliği, daha önce gözden geçirdiğimiz etik ilişki çeşitlerinin hepsini kendinde kapsamasında bulunur. Ayrıca bu ilişki, değerlendiren ile değerlendirilenin aynı insan olmasından kaynaklanan bazı özellikler gösterir.

Kendiyle ilişkisini kişi, birkaç açıdan "kendi"yle kurabilir: kişi olarak: biricikliğinde, eşsizliğinde, kendiyle; birey olarak: yaşadığı yerin ve çağın insanı olarak kendiyle; bir insan olarak: tarihteki insan türünün bir üyesi olarak kendiyle. Bir kişinin yaşamında içiçe girmiş olan bu kendiyle ilişkilerinin yalınlığında ya da karmaşıklığında, kişinin kendiyle ilgili eylemleri oluşur.

1. KENDİ GÖZÜNDE KİŞİ

Sözünü ettiğim bu açılardan kendiyle ilgili değerlendirmelerini kişi, farklı zaman boyutlarında yapabilir: geçmişinin bir "an"ında kendini veya o ana dek kendini; ya da yaşadığı anda, şimdide

---

* "Hesabı verilemiyecek bir yaşam, insan için yaşanmaya değmez" Platon, *Apologia Sokratous*, 38 A 5.

kendini değerlendirebilir. Ama hangi zaman boyutunda kendini değerlendirirse değerlendirsin, o değerlendirmesinin merkezinde çeşitli etik ilişkilerinde eylemlerini –yaptıklarını, yapmadıklarını, yapamadıklarını– doğrudan doğruya değerlendirmesi veya yargıç olarak değerlendirmesi bulunur.

Dolaysız olarak eylem oluşturucusu olan, kişinin şimdide kendini –: kendi durumunu– değerlendirmesidir. Diğer değerlendirmeleri, ancak bunun aracılığıyla eylem oluşturabilirler. Bu değerlendirmelerin hepsi ise, değerlendirmenin üç ayrı tarzında, ya da bu tarzların karışımıyla yapılabilir.

a) Bir Eylemi Karşısında Kişi

Kendi eylemlerini "arkadan" değerlendirirken kişi, aynı anda bir açıdan h e s a p s o r a n, başka bir açıdan da h e s a p v e r e n rolündedir.

Kişinin, herhangi bir etik ilişkisindeki bir eylemini doğru değerlendirmesinin ilk adımı, o eyleminin –bir yaptığının veya bir yapmadığının– nedenlerini-niçinlerini kendi gözünde aydınlığa çıkarması, yani o eyleminin oluşturucularını ve bunların belirleyicilerini* teker teker ve ilgilerinde b i l i n ç l e n d i r m e s i dir.

Bu, yapıldığı takdirde, baştan sona dek bilgisel bir etkinliktir: kişinin, baktığı eyleminin temelindeki değerlendirmesini kendine dillendirmesi veya bir kez daha dillendirmesi; bu değerlendirmenin kendi özel durumu, inançları-değer yargıları-değer bilgisiyle birleşerek onda oluşturduğu yaşantıyı anımsaması; bunlarla ve ana amaçları veya ihtiyaçlarıyla birlikte oluşan, o belirli ilişkide istediğini, kendi koyduğu hedefi ve o koşullarda bunu gerçekleştirdiyse nasıl gerçekleştirdiğini, gerçekleştiremediyse neden gerçekleştiremediğini –bunların hepsini birden– kendi gözlerinin önüne sermesidir.

---

* Kişi ile kişi ilişkisinde çözümlemesi yapılan eylemin öğeleri ve bunların belirleyicileri için bak. s. 15-81

Kişinin kendi eylemini değerlendirmesinin ikinci adımı, bir eyleminin d e ğ e r i n i b e l i r l e m e sidir: bir yaptığının ya da bir yapmadığının değerini. Değerini belirlemeğe çalıştığı, bir yaptığı olduğu zaman bu, kişinin bu yaptığını o belirli koşullarda diğer yapılabilecek olanlarla karşılaştırdığı, "başka ne yapabilirdim?" sorusunu yanıtladığı adım; değerini belirlemeye çalıştığı bir yapmaması olduğu zaman da, "ne yapabilirdim?" sorusunu yanıtladığı adım oluyor.

Bu ilişkideki değerlendirmenin üçüncü adımı ise, kişinin kendine h e s a p v e r m e adımı olarak karşımıza çıkıyor ve bu etik ilişkideki değerlendırmenin özelliğini oluşturuyor.

Kişinin bir yaptığı söz konusu olduğu zaman, bu adımda belirlenen, bu yaptığının doğruluğu-yanlışlığı, değerliliği-değersizliği olduğu kadar, kişinin o durumda başka bir şeyi değil de b u n u yapmış olmasının nedenleridir. Bu sonuncusu, kişinin bir eylemini kendine a ç ı k l a m a s ı ve özellikle kendinden gelen belirleyicileri kendine göstermesi oluyor. Başka bir deyişle, kişinin burada belirlediği: a) yaptığının o belirli ilişkide yapılması gereken ve o koşullarda yapılabilir olan olup olmadığı ve b) bu arada değişen bilgisi sayesinde özellikle yaptığının yapılması gereken olmadığını gördüğü zaman, bu yaptığını neden-niçin yapmış olduğudur. Kişinin burada aslında soruşturduğu, g e r e k e n i yapmamış olmasının, gerçekliğe ilişkin bilgisinden mi –veri eksikliğinden, değerlendirmesindeki bir yanlışlıktan ya da yanılmadan mı–, yoksa kendisinden gelen belirleyicilerinden mi ileri geldiğidir.

Kişinin baktığı eylemi bir yapmama olduğunda belirlediği ise, yapılması gereken veya yapılabilir olan ile kendi gerçeklik koşulları içinde yapabileceği arasındaki ilgi ve kendi gerçeklik koşullarında onun bir yapabileceği olduğu takdirde, yapmamasının nlçinleridir. Başka bir deyişle, kişinin bu arada değişebilen bilgisiyle birlikte burada soruşturduğu, bu y a p a b i l e c e ğ i n i neden yapmadığıdır: bu yapmamasının, o eylemi sırasında yaptığı kendi gerçeklik koşullarının değerlendirmesindeki bir

yanlışlıktan mı, yoksa kendisinden gelen belirleyicilerden mi ileri geldiğidir.

Aslında aynı şeyin soruşturulduğu bu soruşturmalarda, kişinin kendisine kendi eylemleri –yaptıkları ve yapmadıkları– konusunda bu hesap vermesi, aynı zamanda ona dolaylı olarak ana amaçlarının bilgisini edinmesini sağlar: bir kişinin yaşamı boyunca ya da yaşamının belirli sürelerinde, bütün eylemlerinde tutarlı olduğu ana istediğinin bilgisini.

*

Kişinin kendi eylemlerini değerlendirmesinin bu üçüncü adımı –kendine hesap verme adımı–, doğru gerçekleştirilmiş olması koşuluyla, s o r u m l u l u k denen insansal bilinçle ya da kişi değeriyle en öz görünümünde karşılaştığımız "yer"dir.

Sorumluluk ya da sorumlu olma, genellikle, kişinin her çeşit etik ilişkide olduğu insanlarda insanın değerinin d o l a y l ı o l a r a k korunmasına veya zarar görmesine-harcanmasına n e d e n olması demektir. Kişi açısından pozitif belirlenmesinde sorumluluk, kişinin içinde bulunduğu ya da girdiği bir etik ilişkide, o ilişki içinde olmakla ya da o ilişkiye girmekle üstlendiği yükümlülüğün belirli koşullarda insanın değerinin korunması için yapılmasını gerektirdiği şeyi, kendisinin yapması gerektiği bilinci; negatif belirlenmesinde ise, bu yükümlülüğün yapılmasını gerektirdiği şeyi yapmayıp başka bir şey yapmış olmasının, yapabileceğini yapmamış olmasının ya da başkalarında bu değerin harcanmasına göz yummasının v.b. bilinci olarak ortaya çıkar.*

---

* Özgürlük görüşüyle ilgisinde ele aldığı ve özetle "yapıp ettiklerimizle ilgili h e s a p v e r e b i l i r d u r u m d a o l d u ğ u m u z u n duygusu" ve "yaptıklarımızın y a p ı c ı s ı kendimiz olduğumuzdan sarsılmaz bir şekilde emin olmamız" şeklinde dile getirdiği sorumluluk d u y g u s u konusunda Schopenhauer'ın söyledikleri, felsefe tarihinde bu konuda söylenenler arasında en dikkate değer olanlardandır. Bak. *Über die Freiheit des menschlichen Willens, V.*

Bu ya da bu gibi *meta* bir belirlemeden öte sorumluluk konusunda bir şey söyliyebilmemiz, k i m i n n e'd e n k i m e k a r ş ı sorumlu olduğu sorularını sormamızı gerektirir.

Her insanın bir insan olarak, o kişi olarak ve ayrıca bireyliğinde (: "iş"inde, üstlendiği rolde) insana (: kendine) karşı, etik ilişkiye girdiği başka belirli kişilere karşı ve insanlara (çağdaşlarına, yurttaşlarına ve bakışı-bilgisi uzanabildiğince gelecek kuşakların insanlarına) karşı sorumlu olması söz konusudur. Belirli tarihsel koşullarda bunların ilişkisi ise, bir insanın nelerden sorumlu olduğunu belirler: insan olarak kendine karşı, içinde bulunduğu koşullarda insanın değerinin korunmasından; kişi olarak başka kişilerle etik ilişkiye girdiğinde, belirli koşullarda etik ilişki değerlerinin korunmasından; birey olarak özelliklerinin, rolünün, "iş"inin,* içinde bulunduğu koşullarda gerektirdiklerini yapmasından v.b.

Birbiriyle ilgili olan bu sorumluluk çeşitlemelerinden burada bizi ilgilendiren, kişinin içinde bulunduğu koşullarda insanın değerini kendinde, dolayısıyla başkalarında korumaktan kendine karşı olan sorumluluğudur.

İşte, kişinin bir eylemi konusunda kendisine (doğru) hesap vermesi sonunda, o ilişkisinde üstlendiği yükümlülüğün gerektirdiğini yapmamış olmasının nedeninin, kendisinden gelen belirleyiciler arasında yer aldığı ortaya çıkıyorsa, yani bu muhasebede, kişinin üstlenmiş olduğu yükümlülüğün gerektirdiğini yapmamasına neden olan şeyin, ana istediğinin dışında bir şey olmadığı açığa çıkıyorsa; bu ortaya çıkan, negatif belirleniminde kişinin kendine karşı sorumluluğudur: insan olduğunu gözardı etmesi.

Böylece kişinin kendine karşı sorumluluğu, insan olma bilincinin yüklediği ve bazı kişilerin üstlendiği bir sorumluluk olarak görünüyor.

*

* Örnek için bak: "Silinmiş Yüzler Karşısında", *Çağın Olayları Arasında*, Ankara, 1980.

Kişi arkadan baktığı bir eylemini doğru değerlendirebileceği gibi, ona değer atfedebilir ya da değer biçebilir de.

Kendi eylemine değer biçme, başkasının eylemine değer biçmeden farksız oluşur. Ancak bunun sonunda oluşan, kişinin kendine ilişkin yaşantılarının belirlenmesinde önemli bazı farklar görülmektedir. Bunun nedeni, kişinin değerlilik inançlarında ve bu arada değer yargılarında olabilen değişikliktir.

Kişinin kendi eylemlerine değer biçmesini izliyen yaşantı ise, 'vicdan' denen bilinç olgusuyla karşılaştığımız "yer"dir. "Vicdan" sorunu, sorumluluk sorunuyla ilgilidir; ne var ki buradaki sorumluluk, o l a n bir sorumluluk değil, d u y u l a n belirli bir sorumluluktur: bir grup üyesi olarak kişinin, benimsemiş olması g e r e k t i ğ i n i d ü ş ü n d ü ğ ü, doğallıklarına inandığı belirli genel değer yargılarından ve bunların temelindeki kural ve ilkelerden kendini s o r u m l u d u y m a s ı. 'Vicdan' denen, kişinin kendi eylemlerine ilişkin değerlilik-değersizlik bilinci, kişinin kendi eylemlerine böyle değer yargılarıyla değer biçmeşi sonucu oluşan yaşantı ya da duygu olarak karşımıza çıkıyor: kişi bir eylemine böyle bir değer yargısıyla değer biçip, eyleminin o değer yargısına uygun olduğunu gördüğünde "vicdan rahatlığı" olmadığını gördüğünde ise "vicdan azabı" d u y a r; ya da bu değer yargısının temelindeki ilke ya da kuralın yapmasını buyurduğu davranışı o ilişkisinde yapmamış olmaktan –: bu eyleminde bu kuralın ya da ilkenin gereğini yerine getirmemiş olmaktan– kendini s o r u m l u *d u y a r*.

Ne var ki, kendini "sorumlu duyma" sorumlu olmayı gerektirmiyor; nasıl ki "sorumlu olma" kendini sorumlu duymayı her zaman birlikte getirmiyorsa, gerçekliğe bakınca görebileceğimiz gibi.

Bir insanın 'kendine karşı sorumluluğu' söz konusu olduğunda, 'sorumluluk duyma'nın kişinin, içinde bulunduğu çeşitli varlıksal ilişkilerin hangisine öncelik verdiğinden, yani "kendi"sini en başta n e o l a r a k gördüğünden kaynaklandığı görülüyor. Buna karşılık 'sorumlu olma'nın kaynağı, kişinin içinde bulunduğu

çeşitli varlıksal ilişkilerin kendilerinde ve aralarındaki ilgilerde bulunuyor. İlkinin bir duyuş olmasına karşılık, ikincisi bir bilgidir; bu bilgi de aynı duyuşun –bir kişinin sorumluluk duymasının– kaynağı olabilir.

Böylece ilk durumda "kişinin kendine karşı sorumluluğu" değer yargılarını paylaştığı –ya da paylaşmak zorunluluğunu duyduğu– bir g r u b a k a r ş ı sorumluluğa dönüşmüş oluyor; 'kişinin kendine karşı sorumluluğu' ise, bu grubun moralinin belirlediği "kendine karşı ödevler"i yerine getirme gerekliliği oluyor. Ne var ki bir kişinin değer yargılarını paylaştığı grupla ilişkisi, kişinin içinde bulunduğu varlıksal ilişkilerin ancak bir türü olan toplumsal ilişkilerden bir tanesidir –: birey olarak kişinin içinde bulunduğu ilişkilerden ancak bir tanesi.

'Vicdan' denen bilinç olgusu, işte birey olarak kişinin b u ilişkisinde temelini buluyor.

Bu söylediklerim hesaba katılarak bakıldığında, bunca övülen "kişinin vicdanına göre hareket etmesi", "vicdanının sesine kulak vermesi" istemi oldukça "tehlikeli" bir istem olarak görünüyor. Yukarıda sözünü ettiğim özelliğinden dolayı kişinin "onu her yerde izliyen, saklılarını gören iyi gözü"de sayılan vicdanına göre hareket etmesiyle değer koruması olasılığının derecesi, kendini geçerliklerinden sorumlu duyduğu ilkelerin-kuralların niteliğine bağlı, dolayısıyla belirli bir etik ilişki açısından bakıldığında rastlantısal görünüyor. Aynı şekilde, "kişinin vicdanının" bir eylemini "onaylaması" ya da "onaylamaması", bir eylemin etik değeri sorunu açısından bakıldığında, onaylanan-onaylanmıyan eylemin değeriyle ilgisiz görünüyor.

Böylece 'vicdan', değer atfetmelerin egemen olduğu bir dünyaya bir değerlilik boyutunu getirmek isteyenlerin, kişinin "kendine karşı dürüst" olması gerektiğine inananların, insana ilişkin felsefî bilgiye dayanmadan dünyaya kattıkları sınırlı bir bilinç boyutu olarak karşımıza çıkıyor: kişilerin kendi eylemlerini değerlendirmede göreli –: zamanda-mekânda sınırları çeşitli birimlerle çizilebilen gruplara g ö r e değişik ve değişken–

ölçüler sağlıyan, dolayısıyla etik ilişkilerinde kişileri kendi eylemlerine ancak değer biçmeye götüren bir "danışman" ve bu değer biçmelerine ilişkin kişilerin bir duyuşu olarak.

*

Kendi eylemine arkadan değer atfetme ise, kişinin, bir eyleminin ana istediklerinin gerçekleşmesine katkısına ilişkin, daha geniş gerçeklik boyutları içinde yaptığı bir muhasebesi –: bir eyleminin sırf bu açıdan ona sağlamış olduklarına bakarak, o eyleminin etik değerini hesaba katmadan yaptığı bir muhasebe– olarak karşımıza çıkıyor. Böylece kişinin bir eyleminin bu katkısı bakımından özelliği, onun 'değeri' oluyor, başkalarının eylemlerine değer atfetmelerde olduğu gibi.

b) Kendisi Karşısında Kişi

Kendiyle ilişkisinde kişinin 'kendini' değerlendirmesi, kişinin, yaşamının akışında bir an durup o) o andaki kendini değerlendirmesi ve oo) bununla birlikte o ana dek kendini değerlendirmesi olarak karşımıza çıkıyor.

o) Kişinin, kendine ilişkin bir eylemde bulunmak üzere 'belirli bir anda kendini değerlendirmesi' kendi durumunu değerlendirmesidir.

Bu değerlendirmede ilk adım, kişinin o andaki durumunu bilinçlendirmesidir. Bu, kişinin, içinde bulunduğu ayrı ayrı ilişkilerin ona aynı zamandaki etkileri, bu ilişkilerinde ayrı ayrı olan bitenlerin, belirli özellikleri olan onda, aynı anda yarattıkları etkiler arasında olan ilginin –: bu aynı etkilerin zamandaşlığının yarattığı düğümün– farkına varmasıdır. Kişi bu ilgileri kurmakla, durumunun (ya da o andaki koşullarının) farkına varır.

İkinci adım, kişinin, bu düğümün nasıl ortaya çıktığını açıklaması, bu etkilerin onda nasıl düğümlendiğini, nasıl

üst üste geldiğini; çevresinde ayrı ayrı olan bitenlerden ve bu arada kendisinin ve başkalarının yaptıklarından hangilerinin, düğümü oluşturan herbir etkiyi, onda nasıl yarattığını görmesiyle, yani bu bağlantıları kurmasıyla olur.

Çünkü düğümü yaratan, olan bitenlerin rastlantısal zamandaşlığı ve bunlarla ilgisinde kişinin özellikleri, en başta da kişinin bu olaylara bakışı ya da değerlilik anlayışıdır. İşte, kişinin bu ayrı ayn zamandaş etkileri açıklaması sırasında saptadığı ortak etken, kendi değerlilik anlayışıdır. Ne var ki bu neden, durumun "olgusal neden"i değildir; çeşitli etkilerin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri ve aralarında ortak olan neden, dolayısıyla bu etkileri düğümleten nedendir. Kişinin kendi durumunu değerlendirirken bilinçlendirdiği ve açıkladığı, hep tarihselliğinde kendi durumu oluyor: biricikliğinde durumu.

Kişinin kendi durumunu doğru değerlendirmesinin üçüncü adımı, bilinçlendirdiği ve açıkladığı (ya da kısmen açıkladığı) bu durumunun –koşullarının– (ana istedikleri bakımından) özelliğini belirlemektir: bu koşullarının istediklerini o anda gerçekleştirebilmesine ne kadar elverişli ya da elverişsiz olduğunu veya onları gerçekleştirmesini olanaksız kılıp kılmadığını belirlemek; başka bir deyişle, o anda neleri yapabildiğini, neleri yapamadığını belirlemek.

İşte burada, kişinin bu gerçekleştirmek istediklerinin özelliği –insan için değeri–, dolayısıyla kişinin bu durumunun bunların gerçekleşmesine elverişliliği-elverişsizliği v.b., o kişinin o durumda olmasının *önemini* oluşturuyor: bunları gerçekleştirmesinin kime ne sağlıyacağı; gerçekleştirmemesinin kimi neden yoksun bırakacağı ve tersi.

*

Kişinin kendiyle ilişkisinde durumunu doğru değerlendirmesinin özelliği, tarihselliğinde –: tekliğinde– durumunun bir değerlendirilmesi olmasıdır. Kişinin başka bir insansal durumla ilişkisin-

de değerlendirmesinin ilk adımı, olgusallığında bir durumun saptanması olmasına karşılık, buradaki ilk adımda kişi kendi durumunu tarihselliğinde bilinçlendirir; bilinçlendirdiği durumuna "adını takması" ya da bir insansal durum olarak tanılaması, genellikle, bu bilinçlendirmeyi izler.

Kişi kendi durumunu tarihselliğinde bilinçlendirmeden, yalnızca olgusallığında, yaygın bir değer yargısına göre, ya da bir insansal durumun olgusal özelliklerine göre kendi durumuna adını taktığı takdirde, durumuna değer biçmiş olur. Kişi kendi durumuna bu şekilde adını taktığı zaman, bu adı doğru taksa bile, bu, ezbere yapılmış olmaktan, dolayısıyla rastlantısal olmaktan çıkmaz. Böyle bir durum değerlendirmesine dayanan yapmalar da, kişi-insansal durum ilişkisinde değer biçmelere dayanan yapmaların özelliklerini taşır.*

Kişinin, kendi durumuna değer atfetmesi: değerlerine bakılmaksızın istediklerini gerçekleştirebilmesine elverişliliği-elverişsizliği bakımından kendi durumundan memnun ya da şikâyetçi olması –yani yalnızca bu açıdan baktığı durumunu istenilir-istenmiyen bir durum olarak görmesi– olarak karşımıza çıkar.

oo) Kişinin 'o ana dek kendini' değerlendirmesi, o ana dek kendi yaşamını değerlendirmesi, böylece de kim olduğunun bilgisini edinmesi ya da kendiyle hesaplaşmasıdır: Sokrates'in, kişinin yaşamını sınaması, yaşamının hesabını vermesi dediği.

Bu bilgiyi kişi, o ana dek eylemlerine –: isteyip yaptıklarına, isteyip yapamadıklarına, düşünüp yapmadıklarına v.b.– ve ortaya koyduklarına birbirleriyle ilgilerinde bakarak, belleğinde yer etmiş çeşitli tutum ve eylemlerinin nedenleri-niçinleri arasında bağlantı kurmakla, bunlarla gerçekleşmesini sağladıklarının hesabını çıkarmakla ve bunların özelliğini belirlemekle edinir.

---

* Bak. s. 96-97.

Bu değerlendirmede ilk adım, k e n d i n i t a n ı m a adımıdır: kişinin o ana dek olabildiğince çok sayıda yaptıklarını, yapmadıklarını, yapamadıklarını tek tek değerlendirerek, aralarındaki ilgileri kurduğu adım.

Bu kurduğu ilgiler, farklı koşullarda yaptığı farklı eylemlerinde ortak olanları görmesini ve kişi olarak ana istediklerini keşfedip farkına varmasını sağlarlar.

Bu kurduğu ilgilerle kişinin en başta farkına vardığı şey, eylemlerindeki o r t a k b e l i r l e y i c i l e r ya da birbirine en aykırı görünen eylemlerindeki tutarlılıktır: eylemlerinde hep tutarlı olduğu şeyi keşfeder. Tutarlı olduğu şey, onun asıl istediği: o a n a d e k yaşamında hep gerçekleşmesini istediği (ya da istedikleri) ve bu arada ana amacıdır.

Yapıp ettiklerinde ortak olanları keşfetmesi, kişiye bir insan olarak özelliklerini –doğal ve kazanılmış, bilgisel ve etik özelliklerini– tanıtır. Bu özelliklerinin bilgisi, aynı zamanda kişinin olanaklarının bilgisidir.

Böylece 'kendini tanımak': kendi ana bilgisel ve etik özelliklerinin –ve olmuşsa, değişikliklerinin– farkında olmak, dolayısıyla bilgisel ve etik alanlarda n e g i b i şeyleri yapabileceğini, n e g i b i şeyleri de yapmıyacağını veya yapamıyacağını kestirebilmektir. Kişinin bilgisel özellikleri söz konusu olduğunda bu, kişinin, çeşitli bilme ve üretme etkinliklerini gerçekleştirmesindeki özelliğini –: başkalarının gerçekleştirmelerine göre özelliğini: kimilerine göre benzerliğini, kimilerine göre de farkını– bilmesi; etik özellikleri söz konusu olduğunda ise, eylemlerindeki belirleyicileri bilmesi demektir. Bunu bilmesi, kişinin n a s ı l b i r i n s a n olduğunu bilmesidir.

Kendini değerlendirmenin ikinci adımı, kişinin o güne dek yaptıklarına-yaşadıklarına bakarak, o ana dek yaşamının özelliğini –: değerini– belirlediği, eşsizliğinde k i m olduğunu belirlediği adımdır.

Kendi bilgisel ve etik özelliklerinin bilgisini edinebilmiş kişi*, bu belirlemeyi, yaşamı boyunca içinde bulunduğu çeşitli tarihsel koşullarda kendi eylemleriyle –yaptıkları ve yapamadıklarıyla– bilebildiği ölçüde gerçekleşmesini sağladığı ya da gerçekleşmesine yardımcı olduğu şeylerin dökümünü çıkarmakla ve bunları, gerçekleşmesini istedikleriyle –ana amaçlarıyla– karşılaştırmakla yapar. Kişinin o ana dek yaşamının muhasebesidir bu.

Bu muhasebe, kişinin kendiyle hesaplaşmasını, ya da kendini değerlendirmesinin üçüncü adımını atmasını olanaklı kılar: dünyadaki yerini belirlemesini ve ana amaçlarının** değerini görmesini.

Kişinin, dünyadaki yerini belirlemesi: o ana dek yaptıklarının insan için anlamını –: insan olarak kendisine, yakındakilerine-uzaktakilerine, çağdaşlarına ve insan türüne neleri sağlıyabildiklerini, bunları bilebildiği kadarıyla– belirliyebilmesi; kendisinin bu yaşamıyla dünyaya neleri sağlıyabildiğini ya da nelerin yok olmasına yol açtığını görebilmesidir.

Anlamını belirlediği bu yaptıklarının ana amaçlarıyla ilgisini kurması ve bu gerçekleştirdiklerini, o ana dek içinde bulunduğu koşullarda, ana amaçları başka olsaydı –: başka bir şey isteseydi– gerçekleştirebileceklerini düşündükleriyle karşılaştırması, kişiyi ana amaçlarının –her yapıp ettiğiyle gerçekleştirmeye yöneldiği ana istediklerinin– değerini görmeye, kendi bilgisini edinmeye götürür.

Kişinin kendiyle bu hesaplaşması adımı, aynı zamanda anlam sorunuyla karşılaşabileceği "yer"dir. Bu hesaplaşma sırasında kişi, çeşitlemeleriyle ana istediklerinin insan için bir anlam ifade ettiklerini ya da etmediklerini görebilir: felsefî bilgiyle değerlendirdiğinde ana amaçlarının anlamlar*** olduğunu ya da

---

* Edinememiş, yanılmış, değer atfetmiş, değer biçmiş kişiler bir yana...

** Bak. s. 57.

*** Bak. s. 57-58

olmadığını –: kendi beninin tatmini ya da anlamlı kılınmış şeyler olduğunu– görebilir. Kişilerin yaşamlarındaki anlam sorununa ilişkin dönüm noktaları, bu hesaplaşmayı felsefî bilgiyle yapıp yapmadıklanna sıkı sıkıya bağlı görünüyor. Hem, bazı kişilerin kendi topluluklarına –bugünkü dünya düzeninde uluslarına– ve insanlığa belirli tarihsel koşullarda koydukları hedeflerin değeri, bu hedefleri felsefî bilgiyle değerlendirilmiş amaçlara göre koymuş olmalarına, bunların "anlamlar"la ilgili ya da ilgisiz olmalarına bağlı görünüyor.

*

Kişinin kendine değer atfetmesi, saf görünümünde*, onunla ilişkilerinde başkalarının ona atfettiği veya biçtiği değeri, kendi değeri diye benimsemesi olarak karşımıza çıkıyor. Kişinin kendine atfettiği bu "değer", kendisine atfedilmiş-biçilmiş –bazan taban tabana zıt– "değer"lerin bir muhasebesini yapmakla, sonunda sahip olduğuna inandığı, *çoğunlukça* ona atfedilmiş-biçilmiş değer oluyor. Bu muhasebe, kişinin yapıp ettikleriyle başkalarında uyandırdığı kanıların, olumlu ve olumsuz kanıların muhasebesidir. Kişinin kendi gözünde *kendi* değeri, çok defa, ister "olumlu" ister "olumsuz" olsun, bu kanılar oluyor.

Buna karşılık kişinin o ana dek kendine değer biçmesi, bir insan imgesine göre kendi değerini –kimliğini– belirlemesi olarak karşımıza çıkıyor. Bunun çeşitli görünümlerinden biri, kişinin "kendini" çevresinde geçerli bir insan imgesiyle karşılaştırması ve yaptıklarının bu imgeye uygunluğuna-aykırılığına göre kendine değer biçmesi; başka biri de, kişinin "kendine" ilişkin bilgisini –doğru değerlendirmenin ilk adımını doğru gerçekleştirmekle edindiği kendine ilişkin bilgisini–, nasıl edinmişse edinsin kendi imgesiyle karşılaştırması ve buna uygunluğuna-aykırılığına göre kendine değer biçmesidir.

---

* Çünkü sık sık bu, kendine değer biçmeyle karışık oluyor.

Kişinin, o güne dek yaptıklarına değer biçmekle edindiği kendi kimlik tasarımını, onun için geçerli olan imgenin istediği davranışlar ve özelliklerle karşılaştırmasıyla yaptığı ve ezbere bir değerlendirme olan değer biçmenin ilk görünümüne karşılık, ikinci görünümündeki değer biçme, doğru değerlendirmenin ikinci adımıyla ilgili bir pürüz olarak karşımıza çıkıyor: kişi, doğru bilgisini edindiği kendini –asıl kimliğini– kendi imgesiyle karşılaştırıyor ve bu şekilde kendine biçtiği değer, kendi gözünde kendisinin değeri olmuş oluyor.

İlkinde yapılan muhasebe, kişinin ait olmak istediği çevrede geçerli imgeyle ilgili özelliklerinin muhasebesidir. Bu muhasebenin sonunda "kendini beğenir" ya da "beğenmez"

İkincisinde yapılan muhasebe ise, bir kimlik muhasebesidir. Bu muhasebe sonucu, kişinin kendine biçtiği değer "olumlu" bir değer olduğu, yani kişinin bilgisini edindiği kendisi kendi imgesine uygun olduğu durumlarda, "onur" denilen insansal bilinçle karşılaşırız.

Kişi açısından 'onur', kişinin o ana dek kendi imgesine uygun davranmanın, kendi imgesine uygun yaşamanın bilinci ve böyle yaşamaktan dolayı kendine lâyık gördüğü belirli bir muamele beklentisidir. Böylece 'onur' denilen şey, kişinin kendi imgesine uygun düşmesi sonucu kendine biçtiği değer oluyor.

Diğer yandan, kişinin o ana dek yaşamının dökümü sonucu gördüğü (bilgisini edindiği) kendisi, kendi imgesine uymuyorsa, 'kimlik krizi' denilen insansal olguyla karşılaşırız.

> Bizans Imparatoru III Leon'un dinsel resimleri kaldırma kararı karşısında, o ana dek kendini –: o ana dek yaptıklarını ve o andaki durumunu– değerlendirmek zorunda kalan Andronikos* yaptığı muhasebe sonunda kendi imgesine aykırı bir Andronikos bulunca –hem o ana dek kendini, hem de o andaki kendini bu imgeye aykırı bulunca–, kim olduğunu bilmez olur. Gerek o ana dek kendini,

* Bak. Bilge Karasu, *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970.

> gerekse o andaki kendini göremiyen Andronikos, çıkar yol olarak, imgesine uygun bir "kendi" meydana getirmeyi görür. Kendine istediği değeri biçebilmek ya da onurunu bu şekilde "kurtarmak" için, kendini kendi imgesine uygun kılar öykudeki son eylemiyle.* "Sıkışınca, karanlıkta bir adım, geri alınamayacak bir adım atan" Andronikos, başka türlü belirliyemediği kimliğini, bu defa karanlıkta atmadığı bir adımla belirler: İmparatorun emrine "hayır"ını demek üzere; onu ölüme götürecek "hayır"ını, ama inanmadığı bir 'hayır'ı demek üzere, manastıra döner.

Bugün sık sık sözü edilen "kültürel kimlik krizi", kişinin kendiyle ilişkisinde kendine farklı insan imgeleri açısından değer biçmesinin sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Kişi açısından bakıldığında "kültürel kimlik krizi", kendisine benimsetilmek ya da kabul ettirilmek istenen imgeyle değer biçen ve buna uymadığını gören, ama başka bildiği imgelerle de kendine değer biçip uymadığını gören kişinin, belirli psişik yaşantılardan –hiçbir yere ait olmama, korku, sipsivrilik v.b. yaşantılardan– oluşan ve onu ezen durumuna verilen addır. Toplumsal açıdan bakıldığında "kültürel kimlik krizi", değer biçme ve değer atfetmeden başka bir değerlendirme yolunu bilmiyen ve "kültürel", "ulusal" v.b. grupsal kimlikleri kişilere değer biçmenin baş ölçüsü haline getiren bir çevrenin yapay olarak yarattığı bir olgu olarak görünüyor.

Ne var ki, değişik ve değişken olan bu kişi imgelerinin, dolayısıyla ideal sayılan yaşam biçimlerinin "nesnel" olmak istiyen, ama bu imgelerin kaynağına bakmadan yapılan bir değerlendirilmesi de, bunları doğal olarak e ş d e ğ e r sayar.

"Çoluk çocuğa karışmak mı, rahibe olmak mı daha iyidir?" diye soran Celia Copleston'a Doktor Reilly, ilkini

> "onları ayıran sabahla yetinen / ocağın başında havadan sudan konuşmalar için / bir araya getiren akşamla yetinen / birbirini anlamadıklarını bilen / anlamadıklan ve anlıyamacakları / çocuklar büyüten iki kişinin"

yaşamı olarak; ikincisini ise

---

* Bak. *ibid.*, s 96-102.

> "bilinmiyen, bunun için inanç gerektiren / kaynağı umutsuzluk olan inancı; / nereye götürdüğü betimlenemiyecek / oraya ulaşıncaya dek pekaz bilinecek / kör bir yolculuk olan ama yanlış yerde / aradığını elde etmeye götürecek"

bir yaşam olarak betimlediği yaşamlar için şöyle der:

> "Hiçbiri daha iyi değildir. / Zorunludur her iki yol. Bunlardan / birini seçmek de zorunludur" Ve "hangisini seçerseniz, o, kendi ödevini yükliyecektir" *

2. KENDİYLE KİŞİ

Kendiyle ilişkisinde kişinin kendini değerlendirmesi, kişi-birey-insan olarak kendine ilişkin sorduğu "ben nasıl bir insanım" "ben kimim" "benim bu dünyada yerim ne?" gibi sorulara verdiği yanıtlar, kendine değer biçmeler ve değer atfetmeler olarak karşımıza çıktığı gibi, doğru değerlendirmeler olarak da karşımıza çıkabiliyor.

Kişinin kendine ilişkin yaşantıları, kendine karşı tutumu ve kendine yaptığı muamele, kendine ilişkin yaptığı doğru-yanlış ya da ezbere değerlendirmesi sonunda kendini nasıl gördüğüne –: kendi gözünde nasıl bir insan olduğuna– sıkı sıkıya bağlıdır. Kişinin kendiyle "arası" buna bağlı görünüyor.

Kişinin kendine ilişkin bu yaşantılarının özelliği, doğrudan doğruya yaşanmayıp refleksyon ürünü olmalarında, bu değerlendirmeler sonucu oluşmalarında, yani kişinin k e n d i tasarımına, bilincine ya da bilgisine dayanmalarında bulunur. Kişinin kendine ilişkin bu değerlilik-değersizlik yaşantıları, kişi bunlara felsefî değer bilgisiyle bakmazsa, değerce farklılaştıramıyacağı –varoluşsal bakımdan eşdeğer olan– yaşantılardır: ona yalnızca huzursuzluk ya da huzur verirler.

Ne var ki, kişinin farklı eylemlerini veya durumlarını değerlendirmesi sonucu aynı türden yaşantıları yaşaması ve bunların onda birikimi, kişinin kendine karşı tutumunu oluşturur: kendini

---

* T.S. Eliot, *The Coctail Party*, London, 1949, s. 123-125.

beğenir-beğenmez, kendinden hoşnut olur ya da olmaz, kendiyle barışık ya da kendiyle çekişen bir kişi olur. Kişinin kendiyle "arası"nın nasıl olduğu ve kendine yaptığı muamele de bu yaşantı birikimine bağlıdır.

Bir kişinin "değişme", "başka bir insan olma" gibi çabaları ve bu arada etik değişme kararları, kişinin kendiyle hesaplaşması sonucu onda bir değerlilik anlayışı değişikliğine işaret ediyor. Ne var ki, bu değişiklik felsefî değer bilgisi sayesinde olabildiği gibi, kişinin kendininkinden farklı bir değerlilik anlayışının etkisiyle de olabiliyor. Bu sonuncunun açık örnekleri din ya da moral değiştirmeleri olarak karşımıza çıkıyor. Kişinin böyle bir hesaplaşmadan sonra kendiyle barış kurma çabalarıdır bunların hepsi ve aynı işlevi görebilir kişi için. Ne var ki, çeşitli değerlilik anlayışlarının felsefî bir değerlendirilmesi, bunların "eşdeğer" olmadığını, aralarında önemli değer farkları olduğunu gösteriyor.

Böylece, kişinin kendiyle etik ilişkisi, kişinin değerlilik anlayışının ve genellikle ana amaçlarının oluştuğu ilişki oluyor: kişilerin, felsefî değer bilgisiyle oluşturduğu ya da bu bilginin dışındaki belirleyicilerle oluşan değerlilik anlayışları.

*

Kişilerin kendileriyle ilgili eylemlerinin bundan sonraki oluşması, ana çizgilerinde kişi ile kişi ilişkisindeki oluşmanın izlediği yolu izliyor.

Ne var ki, kişinin kendiyle ilişkisinin, başkalarıyla etik ilişkileriyle i ç i ç e oluştuğunu hiç gözden kaçırmamak gerekiyor: belirli gerçeklik koşullarında başkalarıyla ilişkileri çerçevesi içinde kendi eşsiz yaşamını yaşar her kişi. Bunun için her kişinin değeri ayrıdır dünyamızda.

Bir kişinin e t i k d e ğ e r i ise: etik ilişkilerinde yapıp ettikleri ile ortaya koyduklarının i n s a n i ç i n a n l a m ı ve bunların o kişinin yaşamında oluşturduğu eksenin anlamıdır –kendisinin olduğu kadar ona uyanık gözlerle bakanların da

görebileceği anlamı. Belirli gerçeklik koşulları içinde bu yapıp ettikleriyle kimi insanlar, kişi olarak olanaklarını gerçekleştirme fırsatını bulabiliyor, kimileri ise pek bulamıyor böyle bir fırsatı. Bu fırsatı bulanlardan kimileri de, kişi olarak kendi olanaklarını geliştirmekle, insanın yaşantı ve eylem olanaklarını genişletirler, ya da Ingeborg Bachmann'ın sözleriyle: "olanaklı ile olanaksız olanın karşılıklı oyununda, biz, kendi olanaklarımızı genişletiriz", biz insanlar.

ETİK DEĞERLER

DEĞERLER GENELLİKLE

Etik ilişkinin çeşitli görünümlerini çözümlerken, sık sık etik 'değer'den –: bir eylemin etik değerinden– söz ettiğim gibi, etik 'değerler'den de söz ettim. 'Bir eylemin değeri'nden de, o eylemin yapıldığı belirli koşullarda başka eylem olanakları bakımından özelliğini anladığımı belirttim. Nitekim genellikle 'bir şeyin değeri'nden anladığım, bir şeyin onunla aynı türden olan şeyler arasında özel yeriydi.* Bu 'değer'i ise, açık bir şekilde 'değerler'den ayırdım.

Kişi ile kişi ilişkilerinin bazısında karşımıza çıkan, daha önce sözünü ettiğim dürüstlük, saygılılık, sevgi, saygı, güven gibi etik değerler nedir? Bunları b i r e r değer yapan nedir? Ve başka türden 'değerler' arasında yerleri nedir?

Genellikle 'değer' d e n e n şeylere baktığımızda, büyük bir çeşitlilikle karşı karşıya geliriz. Sevgiye-saygıya, dürüstlüğe-doğruluğa 'değer' dendiği gibi, bilime-felsefeye-sanata da, eşitliğe-özgürlüğe de 'değer' deniyor.** Bu da, değerlerin ne olduğu sorusunun içinden çıkılmaz bir soru olduğu izlenimini uyandırıyor; bu soruyu deşmeğe kalkışanı ise, neye-nereye bakacağını belirlemeğe çalışırken binbir güçlükle yüzyüze getiriyor.

'Değer' diye adlandırılan şeylere, insanın belli başlı varlık ilişkileri açısından hareket ederek bakmak, soruyu yanıtlamada yürünecek yol için bir ipucu olduğu görünüyor: kişi, birey ve tür olarak insanın içinde bulunduğu ilişkiler açısından.

*

---

* Bak. *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971. s. 58-59.

** Kaldı ki, iyiye-güzele-doğruya ve insanların 'iyi' dediği hemen hemen herşeye de 'değer' dendiğini görüyoruz.

Felsefede insan üzerine –: tür olarak insan üzerine– ortaya konan bilgi, en genel dile getirilişiyle "insan nedir?" sorusunu yanıtlamayı, çok defa da insanın diğer varolanlar arasındaki yerini belirlemeyi amaçlar. İnsanın yapıp ettiklerine ve ortaya koyduklarına bakılarak ortaya konan bu bilgi, insanın (doğal) yapısının –: tür olarak tekliğini oluşturan özelliklerin– bilgisidir. Bu özelliklerin bilgisi, insan kavramımızı oluşturur.

İnsanın yapısının özelliğini meydana getiren öğeler arasında belli başlı bir kategori, insanın etkinlikleridir: bilme, değerlendirme, eylemde bulunma, çalışma, yaratma ve diğer etkinlikleri. Kişilerce çeşitli tarzlarda gerçekleştirilen bu etkinlikler, bize insanın olanaklarını tanıtırlar. Bu olanaklardan bazıları ise, tür olarak insana diğer varlıklar arasında özel yerini –: değerini– sağlarlar.

Bir etkinliği, etkinlik olmıyan benzer oluşmalardan ayıran, onun amaçlılığıdır.

Şimdi, insanın özelliğini meydana getiren etkinlikler belirli bir şekilde, o etkinlikler olarak amaçlarının bilincinde ve işlevleri yerine gelecek şekilde kişilerce gerçekleştirildiğinde –söz gelişi ampulü yapan bilim, bilginin ya da adaletin ne olduğunu göstermeye çalışan felsefe, *Calais Burjuaları*nı yapan sanat, *ombutsman*'ı getiren hukuk, insan haklarını korumaya yönelik ilkeleri etkili kılmaya çalışan siyaset olarak karşımıza çıktığında–, insanın değerlerini oluştururlar.

İşte 'insanın değerleri' amaçlarına uygun şekllde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir. Kişilerce bu şekilde gerçekleştirilen insanın etklnlikleri, bize insanın bazı olanaklarının bilgisini sağlarlar. Bu olanakların bilgisi de, bize insanın değerinin bilgisini sağlar.

Demek ki, insana diğer varolanlar arasında özel yerini ya da değerini sağlıyan, onun böyle etkinlikleri ya da değerleridir. Değerleri –: böyle etkinlikleri– dir insanı değerli kılan. Böylece insanın değerinin bilgisi, böyle etkinlikleri ve ürünleri

aracılığıyla edindiğimiz, insanın bu olanaklarının bilgisinden başka birşey değildir.

İnsanın bu olanakları yokmuşçasına bunca ölümün saçıldığı, işkencenin yapıldığı, çeşit çeşit bombaların atıldığı, bunların karşısında da insanın değerinden ciddî ciddî söz edenlere gülümsiyerek bakıldığı dünyamızda, insanın bu anlamdaki 'değerini' inatla göstermekte diretenlerin verebileceği örnekler çoktur.

*

İnsan etkinliklerini, amaçlarının bilincinde ve işlevleri yerine gelecek şekilde gerçekleştiren, böylece de insanın bu olanaklarının bilgisini edinmemizi sağlıyan, tek tek insanlardır. Bazı kişiler, yapıp ettikleriyle, insanın bu olanaklarının bilgisini edinmemizi sağlarlar.

Ne var ki, insanın bu olanaklarını kimin gerçekleştireceği önceden bilinemezse de, bu olanakların ne gibi koşullarda gerçekleştirilebileceği bilinebiliyor; önemli bir kısmı bugün biliniyor da.

İşte, birey olarak kişinin, yani içinde bulundukları toplumsal ilişkilerde insanların, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin koşullarının bu *bilgisi*, bireyin değerlerini ya da "toplumsal değerler"i meydana getiriyor.

Böyle koşulların bilgisi, gerçekleştirilme istemiyle ortaya konduğunda, bugün 'insan hakları' denen temel kişi haklarını oluşturur. 'İnsan hakları', çeşitli tarihsel-toplumsal düzenlerde, insanın olanaklarının gerçekleşebilirliğinin koşullarıdır; ya da: tarihsel gerçeklik içinde insanın değerini birey olarak kişilerde koruma istemleridir.

Bazı ideler (söz gelişi adalet), toplumsal ilişkilerin genellikle kurulmasına ilişkin ilkeler (söz gelişi temel haklarda eşitlik) ve belirli tarihsel-toplumsal koşullarda bu ilişkilerin insanın bu olanakları gerçekleştirilebilecek şekilde düzenlenmesine ilişkin tarihsel ilkeler de (söz gelişi laiklik), bireyin değerleri ya da toplumsal değerler arasında yer alırlar.

*

Bireyin değerleri, insanın değerinin korunabilmesinin –: insanın olanaklarının kişilerce gerçekleştirilebilmesinin– n e s n e l koşullarının bilgisidir.

B u koşullara ilişkin, çoğu zaman çok açık olmasa bile, yüzyıllardan beri bilgimiz var; bunlara ilişkin teorik bilgimiz de günden güne artmaktadır. Ne var ki, dünyamızda bu ideler, ilkeler, istemler pek etkili olmıyor yaşamda; çünkü bu nesnel koşulların sürekli yaratılmasını sağlıyacak "öznel" koşullar yerine gelmemektedir: bu koşulları yapıp ettikleri, eylemleriyle s ü r e k l i yaratmaları söz konusu olan kişiler, çoğu zaman, eylemde bulunurken aldırmıyor bu değerlere.

Bireyin değerlerini oluşturan koşulların bu bilgisinin etkili olabilmesi, yani insan olmanın olanaklarının kişilerce gerçekleştirilebilmesinin nesnel koşullarının fiilen –yaşamda, insanlararası ilişkilerde– sürekli yaratılması, eylemde bulunan kişi bakımından koşulları olan e t i k d e ğ e r l e r e bağlı görünüyor.

Etik değerler k i ş i n i n b a z ı o l a n a k l a r ı dır: yaşantı ve eylem olanakları. Gerçekliklerinde ise, başka bir kişiye ilişkin değerlilik yaşantıları tortuları ve bazı kişi özellikleri olarak karşımıza çıkarlar.

Etik değerler k i ş i n i n d e ğ e r l e r i dir; böyle olanakları gerçekleştiren kişiyi değer l i ya da etik kişi kılarlar.

Böylece, insanı diğer varlıklardan ayıran olanakların kişilerce gerçekleştirilebilmesinin "öznel" koşulları olan ve bir kişinin belirli özellikleri ve yaşantıları olarak karşımıza çıkan etik değerler, insana farklı varlık ilişkileri açısından bakıldığında sözü edilebilecek farklı türden değerlerin en temelinde bulunuyor. Başka bir deyişle: insan olmanın özelliğini oluşturan olanakların gerçekleşebilirliğinin koşullarının sürekli yaratılması ve insana özgü etkinliklerin amaçları ve işlevleri yerine gelecek şekilde gerçekleştirilmesi, etik kişilere bağlı görünüyor.

ETİK DEĞERLER

İnsana ilişkin felsefe ve bilim araştırmalarında insan-birey-kişi ayırımlarının, değer araştırmalarında ise 'değer' ile 'değerler' arasında kavramsal bir ayırımın yapılmaması, başka konulardaki karışıklığın nedeni olduğu gibi, etik değerlerin neliğine ilişkin mevcut karışıklığın ana nedenlerinden ikisi olarak görülebilir. Bu karışıklığın bir başka nedeni de, değer sorunlarını araştırabilmek için bakılacak yerin –nesnenin– belirlenmesindeki güçlüktür. Böylece, etik değerlerin bazan "soyut kavramlar", ilkeler, bazan "kendi başına nelikler", "material-ideal nitelikler" v.b. olduğu ileri sürülmüş; bu farklı tanımlanmaları da, konuyla ilgili relativism-mutlakçılık kavgasını pekiştirmekten öteye gitmemiştir.

Oysa etik değerler sorununa yukarıda sözünü ettiğim ayırımlar yapılarak v e etik ilişki çerçevesi içinde bakıldığında, 'etik değerler' adıyla karşımıza çıkan değerlerin ne olduğunu belirliyebilmek için nesne edinilecek olan, kendiliğinden karşımıza çıkıyor, böylece de "etik değerler"e ilişkin farklı sonuçlara ulaşılıyor.

Etik değerler sorununa bu çerçeve içinde bakıldığında, 'iyi'nin etik b i r değer olmadığı,* onun dışında genellikle 'etik değerler' denilenlerin ise: k i ş i n i n a) etik ilişkilerinde edindiği, değer korumaya yönelik eylemleri aracılığıyla kazandığı b e l i r l i ö z e l l i k l e r ve b) yine bu etik ilişkilerinde belirli bir içeriği –: nesnel karşılığı– olan d e ğ e r l i l i k y a ş a n t ı l a r ı olduğu görülüyor. Bu, etik değerlerin gerçeklik plânında ne oldukları-nın –kişide– belirlenmesidir. Aynı değerlere insan açısından

---

* Bak. *İnsan ve Değerleri*, s. 105.

bakıldığında, bunlar etik ilişkilerde belirli eylem ve yaşantı olanakları olarak karşımıza çıkıyor.

Buna göre etik değerlerin iki türünden: etik kişi değerlerinden ve etik ilişki değerlerinden söz edilebilir. Birincilerine dürüst, saygılı, güvenilir olma gibi kişi özellikleri; ikincilerine de saygı, sevgi, güven, minnet gibi değerlilik yaşantıları örnek verilebilir.

Etik değerlerin diğer değerlere göre özelliği, etik ilişkilerde ortaya çıkmalarıdır. Bu değerlerin birinci türünü oluşturan kişi özelliklerinin diğer kişi özelliklerinden ayrılığı, her türlü etik ilişkilerinde kişinin b e l i r l i bir şekilde eylemde bulunmakla edindiği özellikler olmalarıdır. Etik değerlerin ikinci türünü oluşturan kişi yaşantılarının diğer kişi yaşantılarına göre özelliği ise, yalnızca kişi ile kişi ilişkisinde yaşanabilen değerlilik yaşantıları olmalarıdır.

a) Etik Kişi Değerleri

Kişi olanakları ya da özellikleri olarak etik kişi değerleri, tümüne 'kişi değerleri' denebilecek kişi olanakları ya da özelliklerinin –geleneksel adıyla da erdemlerin– ancak bir bölümüdür. Ya da: bir kişinin etik özellikleri –: onu değer l i ya da değer s i z kılan özellikleri–, onun diğer kişilerden farkını –: değerini– oluşturan özelliklerinden ancak bir çeşidini oluşturur.

Kişi değerlerinin bir çeşidi, kişinin belirli bilgisel olanakları ya da özellikleri, başka deyişle kişinin bilgisel yetenekleridir: ilgileri doğrudan doğruya kavrayabilme ("zekâ"), dikkatli bakabilme, hızlı bağlantı kurabilme, güçlü bir belleğe sahip olma ve bu gibi yeteneklerdir. Kişi değerlerinin başka bir çeşidi, kişinin kendiyle ilişkisinde edindiği belirli karakter özellikleri: ölçülü, dayanıklı, sabırlı, cesur, sorumlu olma gibi kişilik özellikleridir. Bu iki çeşit kişi özelliği, kişinin yaşamının bütününde ve bu arada etik ilişkilerinde rol oynıyan, ama eylem ve tutumlannın etik değerini doğrudan doğruya belirlemiyen özelliklerdir.

Etik kişi değerleri, etik ilişkilerinde değer korumağa –insanın değerini kişilerde korumağa– veya bulunduğu durumlarda en az

harcanmasını sağlamağa çalışan kişinin özellikleridir; insan olmanın değerinin bilgisine sahip olan ve her eylem ve tutumunda bunu hesaba katan kişinin özellikleri: dürüst, saygılı, adil, dolayısıyla "özgür" olma gibi özellikler.

Kişi açısından –gerçeklik düzeyinde– kişi özellikleri olduğu görülen etik kişi değerlerine insan açısından bakıldığında, kişi yaşamının sürekliliğinde eylemde bulunma ve tutum oluşturma olanaklarının bilgisi olarak karşımıza çıkarlar.

Böyle olanaklar d a vardır insanda. Kişilerin yapıp ettikleriyle gerçekleştirdikleri insanın diğer bütün olanaklarının ve kişi olarak kendi olanaklarının değerini de, bu olanaklarla ilgileri belirler –insan olmanın değerini oluşturan olanaklarla, bu değerin yaşanılan toplumsal koşullar içinde kişilerde korunabilmesini sağlıyan böyle olanaklarla ilgileri.

Etik kişi değerlerinin bir özelliği de –ve etik ilişki değerlerinden farkı–, bir etik ilişkide, yalnızca eylemde bulunan kişinin etik bütünlüğüyle ilgili olan eylemde bulunma olanakları olmalarıdır. Bu, eylemde bulunan kişinin değer korumaya yönelik eylemlerde bulunmasının, eylemin yöneldiği kişinin etik özellikleriyle ilgili olmadığı anlamına gelir: değer harcıyan kişilerin de "insan hakları"nı korur böyle etik özellikleri olan kişiler.

Bu da şu demektir: etik kişi değerleri, etik bir ilişkide eylemde bulunan kişinin ana amaçlarının –: belirli bir eylemde isteneni belirliyen, kişiden gelen belirleyicilerinin– özelliğiyle ilgilidir.* Bu belirleyici bir "anlamın" bilgisi, söz gelişi bir temel hakkın bilgisi olduğunda, kişinin eylemiyle gerçekleşen olanak, bir etik kişi değeridir. Ya da: çeşitli etik ilişkilerindeki eylemlerinde kişinin istediğini, aynı kalan böyle bir belirleyici belirliyorsa, böyle bir değer olan bir etik kişi özelliğine sahip bir kişiyle karşı karşıya geliriz. Farklı eylemlerinde istediğini belirliyen bu aynı belirleyici, o kişinin söz konusu etik özelliğini oluşturur; o etik özelliğe sahip bir kişidir o: dürüst bir kişi, adil bir kişi, güvenilir bir kişidir.

---

* Bak. s. 57.

Söz gelişi: dürüstlük, bir eylemde istenen ile gerçekleştirilenin aynılığıdır; yani dürüstlük, istenen ile diğer kişiye veya insanlara yapılan arasındaki ilginin zorunluluğunda ortaya çıkar. Dürüst kişi, eylemleriyle gerçekleşen istediği, diğer kişilere yaptığı olan; ya da, diğer kişilere yaptığı, gerçekleşen istediği olan kişidir.

Etik bir kişi özelliği olarak saygılılık, başkasının kendi kendisiyle etik ilişkisine karışmamadır. Saygılı kişi, ilişkide olduğu kişilere, kendi kendileriyle etik ilişkilerinde dokunmıyan kişidir.

Meta bir etik kişi özelliği olarak özgürlük, insan olmanın değerini bilip gözeterek yaşamaktır. Özgür kişi, eylemlerini oluşturan değerlendirmelerinde insan olmanın değerinin bilgisini hesaba katan, yaşantıları ve tutumları değer bilgisinden kaynaklanan inançları tarafından belirlenen, çeşitli istedikleri de anlamlarca belirlenen kişidir.

Bunlar, bir-iki etik kişi değerinin içeriğini belirleme çabasının özetlenmiş örnekleridir. Bu değerlerden herbirini etik ilişki çerçevesi içinde ayrıntılı olarak ele almak ve içeriğini açıklığa kavuşturmak gerekir.

b) Etik İlişki Değerleri

Etik ilişki değerleri –: sevgi, saygı, minnet, güven v.b.–, bir kişinin başka belirli bir kişiyle ilişkisinde değerlilik yaşantılarıdır: bir kişinin başka bir kişiye yaşattığı tortu bırakan yaşantılar. Bu aynı değerler, onlara insan açısından bakıldığında ise, değerlilik yaşantısı olanaklarıdır.

Bu yaşantıların özelliği, onları yaşıyan kişinin dışında bir "karşılıkları" olmasıdır. Tek bunlar, içerikli olan yaşantılardır, dolayısıyla onları yaşatan bakımından rastlantısal olmıyan, yaşıyan bakımından da edilgin olmıyan yaşantılar.

Böyle bir yaşantının "bir karşılığı" olması: onun, etki-tepki ürünü psişik yaşantılardan ve kişinin kendine ya da kendi durumuna ilişkin, kendi çemberi içinde kalan yaşantılardan farklı

olarak, hakkında (onunla ilişkide) yaşandığı kişinin etik özelliklerinde temelini bulması demektir. İçeriklerini bu özelliklerin bilgisi oluşturur.

Bu içerikleri, ayrıca, bu değerlilik yaşatılarını, iki kişinin değerlilik tasarımlarının* ortaklığından kaynaklanan, dolayısıyla nesnesi olmıyan değerlilik yaşantılarından ayırır. Bu sonunculardaki kişinin yaşantısının yöneldiği, belirli etik özellikleri olan belirli bir kişi değildir; kendisiyle paylaştığı bir inancı, anlamlı kılınmış bir şeye inancı olan herhangi bir kişidir. Bu paylaşma bittiği anda, o yaşantı da yok olur.

Etik ilişki değerlerini oluşturan değerlilik yaşantıları ise, ilişkide olan her iki kişinin etik bütünlüğüyle ilgilidir: bazı etik özellikleri –: etik kişi değerleri– olan bir kişi ile bu özellikleri görebilecek gözü olan ve insan için anlamını bilen bir kişinin karşılaşması ve ilişkiye girmesiyle yaşanır bu yaşantılar. Böyle bir kişiyle ilişkiye girildiğinde, bu yaşantılar, kaçınılmazcasına yaşanır: işte kişilerin karşılaşmasının rastlantısallığına rağmen, bu yaşantıların rastlantısal olmaması, bu anlamdadır. Yalnızca böyle bir temeli olan yaşantılar, kişide tortu bırakırlar ve bu tortu yok olmaz. Böyle iki kişinin karşılaşmasıyla ve bu yaşantıların yaşanmasıyla bu değerler varlanır ve katılır dünyamıza.

Bu tortulu yaşantıların edilgin olmaması ise, onları kuruntularından ayıran en önemli özelliktir ve şu demektir: böyle yaşantılar, onları yaşıyanı eyleme götürür· yaşanan durumlarda o kişiye ve başkalarına gerekeni** yapan eylemlere. Çünkü bu yaşantılar etik değeri ve etik kişi değerlerini gören gözümüzü keskinleştirir: çünkü burada bu yaşantıları yaşatan, bu değerlerin olanaklarının bilgisi –felsefî bilgi– değil, gerçekliklerinde bu değerlerin bilgisidir. Bu bilgi kişiye, bunu ona sağlamış insana ve böyle bir insan dünyada yaşıyor diye bütün insanlara, her durumda gerekeni doğal bir şekilde –fazla çaba harcamadan, kendiyle

* Bak. s. 48.
** Bak. s. 78-80

çatışmalara düşmeden– yapabilmesini sağlıyor. Bu içerikli yaşantılar bilinçlendirildiklerinde, onları yaşıyanın etik kişi olmasına, sonra da etik kişi kalmasına, felsefî bilgiden daha çok yardımcı olabiliyor.

İşte etik ilişki değerleri yaşantılar olduklarından, diğer etik değerlerin tanımlandığı şekilde tanımlanamazlar. Bir etik ilişki değeri doğrudan doğruya yaşanır; dolaylı bilgisi ise, ya tanık olmakla, ya da onu bir yaşantı olanağı olarak gösteren yazın yapıtlarını bu gözle okumakla edinilebilir. Bir etik ilişki değeri için –ne olduğuna ilişkin– felsefenin, sanırım, tek söyliyebileceği, bu değerlilik yaşantısının hangi özelliklere sahip insan ilişkisinde yaşanabileceği: ne gibi özelliklere sahip bir insanın, ne gibi özelliklere sahip bir insan karşısında böyle bir yaşantıyı yaşıyabileceğidir. Başka bir deyişle, felsefe, ancak, bir yaşantı olanağı olarak böyle bir değerin gerçekleşebilirliğinin koşullarının bilgisini ortaya koyabilir.

Söz gelişi sevgi için diyebiliriz ki: sevgi, insan olmanın değerini bilen bir insanın, bu değeri insanlarda korumağa çalışan bir insanla ilişkisinde, onun eylemlerini doğru değerlendirme sonucu yaşıyabileceği yaşantıların tortusudur.

Saygı için diyebiliriz ki: saygı, insan olmanın değerini bilen bir insanın, bu değeri en "zor" –kendisine pahalıya mal olabilecek– koşullarda da koruyan bir insanla ilişkisinde, onun değerli eylemlerini, hatta bir tek eylemini, doğru değerlendirme sonucu yaşıyabileceği yaşantıların tortusudur.

Minnet, belki de, insan olmanın değerini bilen bir insanın, içinde bulunduğu gerçeklik koşullarından dolayı kendisinin isteyip koruyamadığı –ya da tek başına koruyamadığı– bu değerin bir oluşturucusunu, onun yerine korumuş bir kişiyle ilişkisinin yaşattığı yaşantının tortusudur.

Güven ise, etik kişi değerlerini bilen bir kişinin, ilişkide olduğu diğer kişinin birçok eylemini doğru değerlendirmesi sonucu, o kişinin değersiz bir eylemde bulunmamasından edindiği bilgiye

dayanan, onun değersiz bir eylemde bulunamıyacağından emin olmasının yaşattığı yaşantıdır.

Görüldüğü gibi, etik ilişki değerlerinin yaşanabilmesinin ana koşulu, iki etik kişinin yüzyüze gelmesidir: etik kişi değerlerini oluşturan özelliklere sahip olan, başkasında bu özellikleri görebilen, bu özellikleriyle –görebilene– içerikli değerlilik yaşantılan yaşatabilen, böylece de başkalarına, etik olanaklarını gerçekleştirebilmelerinde yardımcı olan iki kişinin yüzyüze gelmesi.

Bu tortulu yaşantılar, değerli eylemlerde buluna b i l e n bir insanın değerli eylemlerde b u l u n m u ş bir insana sunabileceği tek "ödül"dür; bu yaşantıların payı olduğu eylemler de –ister kendisine ister başkasına yapılmış olsunlar–, değerli eylemlerde bulunan kişinin "kendisi için" alabileceği tek "karşılık"

*

Yukarıda sözünü ettiğim etik kişi özelliklerini ve değerlilik yaşantılarını, ya da etik ilişkideki bu eylem ve yaşantı olanaklarını birer değer yapan nedir? sorusunu, şimdi yanıtlıyabiliriz, sanırım.

Bunları birer değer yapan, insanın değerini oluşturan yapısal olanaklarının kişilerce sürekli gerçekleştirilebilmelerindeki rolleri; ya da kişilerin diğer eylem ve yaşantı olanaklarıyla karşılaştırıldıklarında, bunların insan olmanın değeriyle ilgileridir. İnsanların insanlarla ilişkilerinde bu değerin korunmasını ancak bunlar sağlarlar.

Genel olarak 'değerler'den: insan olmanın değerini –: diğer varolanlar arasında özel yerini– oluşturan insansal olanakları koruyabilecek şekilde gerçekleştirilen etkinlikleri anlarsak; 'etik değerler' denen değerler de: etik ilişkilerde eylemde bulunmanın bu şekilde gerçekleştirilmesi olanakları ve eylemde bulunma insansal etkinliğini, etkinlik olarak amacına uygun –amacını yerine getirecek şekilde– gerçekleştirme olanakları olur.

İnsan açısından bakıldığında, etik değerleri oluşturan yaşantı ve eylem olanakları, yalnız insanın olanakları arasında yer alan

olanaklar olarak görünmekle kalmıyor; insanın diğer bütün olanaklarının insanın varlıktaki yerini koruyabilecek şekilde gerçekleştirilmesinin koşulları olarak da görünüyor. Bunlar, *insanlararası ilişkilerde* insanın değerleri, bazı kişilerce gerçekleştirilen yaşantı ve eylem olanakları ve İnsan olmayı oluşturan olanaklar oluyor.

'Etik değerler' denen bu olanaklara ya da özelliklere ve yaşantılara, ancak insan plânından bakıldığında –yani bilgisel değerlendirilmesi yapıldığında–, bunlar 'değerler' oluyor.

ETİK DEĞER VE ETİK DEĞERLER

'Etik değerler'den söz ederken bulunduğumuz bilgisel plân ile 'etik değer'den söz ederken bulunduğumuz plân ayrıdır. Başka bir deyişle, 'etik değerler'e ilişkin sorunlara bakarken ve 'etik değer'e ilişkin sorunlara bakarken nesne edindiklerimiz, varlıksal farklılıklar gösterir.

'Değer' tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutudur. Daha önce birkaç yerde belirttiğim gibi, çeşitli bağlamlar içinde kullanılışlarına bakılırsa, 'değer'le, bir şeyin aynı türden şeyler arasında özel yerinin kastedildiği ve bu 'değer'in genellikle olumlu bir renk taşıdığı görülür. Bu yerin saptanması, doğru bir değerlendirme sonucu bilgisel olarak yapılabildiği gibi, ezbere ve birbirinden çok farklı "ölçüler" kullanılarak yapılmaya çalışıldığı da görülüyor.

Etiğin çerçevesi içinde bakıldığında değer sorunları, insanlararası ilişkilerde ortaya çıkan sorunlardır: başka bir deyişle 'değer', eylemlerin ve kişilerin bir özelliği olarak karşımıza çıkar.

Etik değer söz konusu olduğunda, değerlendirme nesnesi gerçeklik plânındadır; yani değerlendirme konusu olan eylem ya da kişi gerçek belirli b i r eylem, gerçek belirli b i r kişidir.

Bu takdirde 'b i r eylemin değeri', o eylemin yapıldığı koşullarda diğer eylem olanakları –: başka nelerin yapılabileceği– bakımından özelliği; 'bir kişinin değeri' de, onun insanlarla ilişkilerinde, eylemlerinde-tutumlarında, diğer kişilere göre özelliği demek olur.

Şimdi, eylemin çözümlenmesinden belirdiği gibi, b i r eylemin özelliğini oluşturan, onun çeşitli adımlarındaki belirleyicileridir. Aynı koşullarda farklı eyleme olanakları yaratan da, eylemin onu yapandan gelen belirleyicileridir. Bu belirleyicilerin ise bazan psişik olgular, bazan insanın yapısal özelliğinin bilgisinden türeti-

len düşünceler, "anlamlar" –bilgisel kaynaklı değerlilik düşünceleri–, bazan da anlamlı kılınmış göreli kabuller –bilgisel kaynaklı olmıyan değerlilik tasarımları– olduğunu daha önce gördük.

Bu belirleyicilere, oluşturdukları eylemler ve tanıttıkları olanaklar aracılığıyla, insanlararası ilişkilerde insanlara sağladıklarına ve tür olarak insan için anlamına baktığımızda, ancak ikinci türden belirleyicilerin insanların herbirine ve tümüne a y n ı z a m a n d a insan olarak olanaklarını gerçekleştire b i l m e s i n i n –gerçekleştirmesinin değil, gerçekleştirebilmesinin– yolunu açtığını görürüz. Diğer tür belirleyiciler arasında ancak bunlar, etik ilişkilerde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hiç kimsede insanın değerini harcamayı gerektirmiyen eylemler oluşturabilir. Ve insan olan herkesin –kendisi bunun farkında olmadığı zaman bile–, etik ilişkilerinde kendisi için d e yararlı olanı korumasını sağlıyabilen eylem belirleyicileri ancak bunlardır.

Böylece, oluşturdukları eylemlerin özellikleri aracılığıyla bu belirleyici türlerinin, insan türüne sağladıkları hesaba katılarak yapılan bir değerlendirmesi sonunda edinilen bilgi, aynı zamanda değerlilik inançlarının ve anlamlılığa ilişkin düşüncelerin d e ğ e r *ö l ç ü l e r i* olarak özelliklerinin de bilgisi oluyor. Buna göre, kendi aralarında da çok önemli farklar olmakla birlikte, b e l i r l i koşullardaki insanların yararını korumaya yönelik kurallar olan "değerlilik tasarımları" –"anlamlı kılınmış şeyler" dediklerim–, eylem belirleyicileri olarak işlevlerinin d ı ş ı n d a, belirli bir eylemi değerlendirmede ölçüler olarak kullanıldıkları zaman, bunlarla ancak davranışlara değer biçilebildiğini; buna karşılık "bilgisel kaynaklı inançlar"ın –"anlamlar" dediğim belirleyicilerin–, aynı zamanda belirli koşullardaki eylem olanaklarının da e t i k d e ğ e r i n i n *b i l g i s i n e* –diğer nesnel bilgisel koşullar yerine getirildiği takdirde değerliliğinin-değersizliğinin, doğruluğunun-yanlışlığının bilgisine– her zaman v e her durumda götürebilen bir ölçü türü olduğunu görüyoruz. Bu ölçü türünün bilgisi, insanlararası ilişkilerde belirli bazı insan olanaklarının bilgisidir.

Bu demek oluyor ki, bir eylemin değeri onda o l a n bir özellik olmakla birlikte, o eylemin değerliliğinden-değersizliğinden, doğruluğundan-yanlışlığından söz edildiği anda –yani bir eylemin insan türü için, insan olan herkes için ifade ettiği anlama bakıldığı anda–, başka bir plânda olan bir tür bilgiyle, insanın olanaklarının bilgisiyle –yani felsefî bilgiyle– ilgi kurulmuş oluyor.

Gerçek eylemlerden edinilen bu felsefî bilginin, belirli bir etik ilişkide bir eylemin değerlendirilmesinde kullanılması veya oluşmasında belirleyici olabilmesi, değerlendirmede veya eylemde bulunan kişinin bu bilgiye en azından sahip olmasını gerektiriyor.

Bu bilgiyi hesaba katarak eylemde bulunan bir kişi, gerçeklikte, insanlararası ilişkilerinde bazı özelliklere sahip bir insan olarak karşımıza çıkıyor: "etik kişi değerleri" dediğim özelliklere. Bu bilgiyle bu tür özelliklere sahip bir insana bakan kişinin yaşadığı gerçek yaşantıların –"etik ilişki değerleri" dediğim yaşantıların– "karşılığı" da, işte bu özellikler oluyor.

Böylece, gerçeklikte kişi özellikleri ve yaşantıları olarak karşımıza çıkan e t i k d e ğ e r l e r, onlara insan açısından bakıldığında, insanın insanlararası ilişkilerde b a z ı olanakları olarak, yaşantı ve eylem olanakları oluyor.

Bu eylem olanaklarına insan açısından bakıldığında ise, bunların bilgisi, bir insan etkinliği –: b i r i n s a n f e n o m e n i– olan eylemde bulunmanın gerçekleşme tarzlarından birisinin bilgisi; ya da, bu eylem olanaklarının bilgisi, etikte bazı k i ş i f e n o m e n l e r i n in bilgisi oluyor.

Özetle: insan fenomenleri olan tür olarak insanın etkinlikleri, onun özelliklerinin bir kısmını oluşturuyor; ne var ki bu etkinlikler yaşamda çeşitli tarzlarda gerçekleştiriliyor, yani a y n ı insan etkinliği a d ı y l a, gerçeklik plânında aslında f a r k l ı etkinlikler karşımıza çıkıyor: farklı kişi fenomenleri. Aynı adı taşıyan bu etkinlikler ise, insansal etkinlikler olarak amaçlarına uygun gerçekleştirildiklerinde, yani bir gerçekleştirilme tarzlarında, "in-

sanın değerleri" oluyor. İnsanlararası ilişkilerde amacına uygun* gerçekleştirilen eylemde bulunma da etik kişi değerlerini; böyle eylemde bulunmanın, onu görebilene yaşattığı yaşantılar ise etik ilişki değerlerini oluşturuyor.

Öyleyse etik değerler, k i ş i l e r i ç i n, insanlarla ilişkilerinde gerçekleştire b i l e c e k l e r i eylem ve yaşantı olanakları oluyor. Ama ancak b a z ı insanlar gerçekleştiriyor bu olanakları yaşamda. Onlar bu olanakları gerçekleştirmekle 'etik değerleri' gerçeklik alanına k a t a r l a r.

* Bak. s. 79.

DEĞERLİLİK VE ANLAM

Etik ilişkilerinde kişiler için belirli eylem ve yaşantı olanakları olarak etik değerlerin, bir eylemin etik değerini –: değerliliğini v.b.– belirlemede her zaman v e her durumda etik değer bilgisine götüren bir ölçü olmaları, bu değerlerin "değeri"nden ileri gelir. Bu bağlamda 'değer', bu olanakların diğer eylem ve yaşantı olanaklarına göre özelliği, yani gerçekliklerinde –: bir kişinin etik özellikleri ve yaşantıları olduğunda– insan dünyasına s a ğ l a d ı k l a r ı demektir.

Bir önceki Bölümde formal olarak dile getirdiğimiz bu sağladıkları, bunları bilen herkes için bu değerleri a n l a m l ı kılar. Böylece, bu olanaklara insan bakımından bakıldığında onlan değerler yapan bu özellikleri, insanlar bakımından bakıldığında, onları bilenler için insan dünyasının a n l a m l a r ı yapar.

Bağlamsız ele alındığında, sanırım, 'ifade edilen' demek olan 'anlam', dille şu veya bu şekilde ilgisinde, yani 'kastedilen' ya da 'bir kişi tarafından başkasına iletilmek istenen' (mesaj v.b.) "anlamında" kullanılmadığı zaman, sık sık 'değer' ve 'amaç' ile karıştırılır. Bunun için, yukarıda sözünü ettiğim 'anlamlar'ın ne olduğunu, burada yetebilecek kadarıyla açıklığa kavuşturmak yararlı olur.

Anlam, amaç ve değer gibi, insan gerçeğinin bir olgusudur: bir bilinç olgusu; ancak ve ancak insanların yaptıklarında-ettiklerinde ve ortaya koyduklarında söz konusudur.

Anlam, görülen –: bilincine varılan– bir şeydir. Ama kim, nede n e y i görür? Anlamla ilgili soru bu bağlantılar içinde sorulduğunda, bu soruyu da iki ayrı plânda ele alma gerekliliği

ortaya çıkar: eylemler plânında ya da kişi açısından ve etkinlikler plânında ya da insan açısından ele alma.

Soruna etik ilişkilerinde kişi açısından bakıldığında: kişinin onda anlam görmesi söz konusu olan şey, ana amaçları ile yapıp ettikleri olduğu görülür. Bu da: anlam, bir kişinin insan dünyasında sürekli olarak gerçekleşmesini istediklerine ilişkin ve eylemlerinin insan dünyasına sağladıklarına –: değerliliğine– ilişkin düşünceleri olarak ortaya çıkar, demektir.

Eylemler plânında eylemde bulunan kişi açısından bakıldığında bir eylemin anlamı, kişinin yaptıkları ile ana amaçları arasında kurduğu –: olmıyan– veya gördüğü –: olan– i l g i d e bulunur. Kişinin etik ilişkilerinde bir eylemi bu amaçlara hizmet ettiği ya da eder göründüğü ölçüde, o eylem o k i ş i i ç i n anlam taşır ya da anlamlı olur. Ne var ki, o eylemin o kişi için veya bir başkası için anlamlı olması, insan için anlamlı olmasını sağlamadığı gibi, anlamlı olmasını engellemez de.

Böylece, kişinin bir eyleminin anlamı, kişi açısından bakıldığında, o eylemin değer l i l i ğ i n i n t a s a r ı m ı ya da değer l i l i ğ i n i n b i l i n c i dir. İnsan açısından bakıldığında ise, bir etik ilişkisinde kişinin bir eyleminin anlamı, o eylemin d e ğ e r l i l i ğ i n i n b i l g i s i dir: yapana, yapılana, tür olarak insana ve insanların dünyasına sağladıklarının bilgisi. İlki, o eylemin yapan k i ş i i ç i n anlamı, ikincisi i n s a n i ç i n ve insanların dünyası için anlamıdır.

Bir eylemin değerliliğini –: insan için: insan olmayla ilgisinde anlamını– belirliyenler arasında, o eylemi yapan kişinin ana amaçlarının özelliği de yer alır. Bu özelliğin ne olduğu sorusu, daha önce, eylemin çözümlenmesi sırasında,* bizi, kişilerin ana amaçları olarak karşımıza çıkanların değerlendirmesine götürmüş; ve kişiden gelen belirleyici olarak ancak kişilerin insan olarak olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin bir koşulunu yerine getirmeyi isteme, belirli bir eylemde isteneni belirlediği zaman,

* Bak. s. 58.

bir eylemin değerli olabilmesini sağlıyan noktalardan birini oluşturduğunu ortaya koymuştuk.

İşte *bu koşulların bilgisi*, tarihselliğinde tür olarak insanın (:insanlığın) anlamlarını oluşturuyor. Bu koşulların herbirinin bilgisi, bir anlamdır insan olma bilincinde olan herkes için. Ve bu bilgiler, tarih içinde ortaya konduğu ve eylem belirleyicisi olduğu ölçüde, insan dünyasının bazı kişilerce ona katılan ve sürekli katılması söz konusu olan anlamlarını oluştururlar.

Başka bir deyişle: *tarihselliğinde tür olarak insanın anlamları* insanın değerlerinin –: belirli etkinlik, eylem ve yaşantı olanaklarının– bunları bilenlerdeki karşılıklarıdır; ya da: insanın bu olanaklarının değerliliğinin –: gerçekliklerinde insanlara ve tür olarak insana sağladıklarının:ürünlerinin– bilgisidir.

Belki de denebilir ki, bu anlamlar, insan olabilmenin koşullarının bunları bilen insanın kendisine ifade ettikleridir. Belki de "insan onuru" denen şeyin içeriğinin oluşturucuları, bunlar görülebilir.

Buraya kadar söylenenlerden şu sonuç çıkabiliyor ki, etik değerler söz konusu olduğunda –ve ancak bu durumda– bunların değeri ile anlamı aynı şey oluyor ve bu ikisinin çakışmasından 'anlam' denen insan dünyasının olgusu karşımıza çıkıyor. Böylece insan açısından belirli eylem ve yaşantı olanakları olan etik değerlerin, gerçeklik yoluyla edinilen değerinin bilgisi, bunu edinmiş olanın –: kişinin, insanlann, insanlığın– anlamlarını oluşturuyor.

Çeşitli düşünceler, ideler olarak karşımıza çıkan bu anlamları insan dünyasına getiren de *katan da*, *bazı kişilerdir*: tarih içinde bu koşulların bilgisini ortaya koyan kişiler ve bu koşulları gerçekleştirmeyi ana amaç olarak edinen kişiler. Bunlar, insanın özelliklerini oluşturan etkinlikleri, o etkinlikler olarak amaçlarına uygun –: amaçları yerine gelecek şekilde– gerçekleştirmekle dünyaya katarlar bu anlamları; diğerleri, değer atfetmeleriyle, ancak *kendi* kişisel dünyalanna anlam katarlar.

Başka bir deyişle: bu anlamların insan dünyasına katılması, insan etkinliklerinin o etkinlikler olarak amaçlarına götürecek şekilde gerçekleştirilmesiyle olur.

Bu son saptama, anlam sorununa, insanın özelliklerini oluşturan çeşitli etkinliklerle ilgisinde bakmaya götürür.

Burada şu kadarını belirteyim: daha önce başka bir bağlamda söylediğim gibi, olan bitene baktığımızda, çeşitli insan "etkinliklerinin" farklı tarzlarda gerçekleştirildiğini, ama ancak bu tarzlardan birinin amacına götürdüğünü görürüz; ya da: aslında aynı ad altında farklı etkinliklerle karşılaşırız. Aynı adla karşımıza çıkan "etkinlikleri" bu farklı gerçekleştirme tarzları, bize, tür olarak insanın çeşitli yapısal olanaklarının bilgisini sağlıyor. Bunlar, insanın yapısal olanaklarıdır, kimi kişiler birini, kimileri de bir diğerini gerçekleştirir; hem de kimi zaman birini, kimi zaman da bir diğerini gerçekleştirirler yapıp ettikleriyle. Bunların herbirinin ürünlerinin değeri ise, farklılıklar gösterir insan için ve insanlar için. Etik ilişkilerde eylemde bulunma etkinliğiyle de durum böyledir; karmaşık bir etkinlik olan eylemde bulunmanın, bir insan etkinliği olarak amacını yerine getirecek şekilde gerçekleştirilmesi de, bir eylemi oluşturan çeşitli etkinliklerin hepsinin amacına ulaşacak şekilde gerçekleştirilmelerine bağlı görünüyor.

İnsan etkinliklerinin yapısını –: amaçlarını yerine getirecek şekilde gerçekleştirilmelerinin koşullarının bilgisini– ortaya koymak felsefenin işidir. Bu bilgiye dayanarak ta, bu etkinliklerin değerini belirlemek, işlevini yerine getirme kaygısını taşıyan felsefenin işi –ama henüz pekaz gerçekleştirilmiş olan bir işi ve onu bekliyen işlerden biri– olarak görünüyor.

Farklı etkinliklerin bu değerinin bilgisi, aynı zamanda insanın farklı yapısal olanaklarının değerini –: insan ve insanlar için anlamını– belirler: çünkü belirli şekilde gerçekleştirilen bir insan etkinliğinin insana ve insanlara sağlıyabildiklerinin bilgisi, insan

açısından dile getirildiğinde, insanın yapısal olanaklarının değerinin bilgisinden başka birşey değildir.

Böylece, insansal bir etkinlik olarak eylemde bulunmanın amacını yerine getirecek şekilde gerçekleştirilmesinin bir koşulu da –dolayısıyla insan dünyasına anlamlar getirme ve katmanın, dünyayı "anlamlı" kılmanın bilgisel önkoşulu–, etik ilişkilerde eylemde bulunma etkinliğinin yapısının bilgisidir.

İnsanlar için, değeri farklı olan eylemde bulunma olanakları vardır; herbirimiz için de her belirli durumda değeri farklı olan eylemler gerçekleştirme olanağı.

*

Şimdi, sanırım, "etik değerlerin değeri nedir?" sorusunu, ya da "etik değerleri oluşturan kişi özelliklerinin ve yaşantıların, diğer kişi özelliklerine ve yaşantılarına göre özelliği nedir?" sorusunu yanıtlıyabiliriz: bu değer, onların insanlar için ve insan için anlamlarıdır; yani bunların gerçekliklerinde insanlara ve insan türüne sağladıkları.

Bu sağladıklarını, ya da bu değerlerin çeşitli bakımlardan anlamını, burada biraz da olsa, ortaya koyabilmek için, şu üç soruyu, farklı bağlantıları içinde, yanıtlamağa çalışalım: o) Doğru ya da değerli eylemde bulunmanın anlamı nedir? oo) Etik kişi değerlerinin –: dürüst olmanın, adil olmanın, saygılı olmanın– anlamı nedir? ooo) Etik ilişki değerlerinin –: saygının, sevginin, güvenin– anlamı nedir? sorularını.

Burada biraz da olsa ortaya koymaya çalışacağım şey, yalnızca çeşitli kategoriler olarak bunların anlamıdır. Herbir değerin anlamını ise ayrıca göstermek gerekir.

o) Doğru ya da değerli eylemde bulunma –söz gelişi içinde bulunduğu durumda Rieux'nün yaptığını yapma–, eylemin yöneldiği insanlara, insan olma olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli koşulların yerine gelmesini sağlar. (Bu koşulların, en

azından kendisi için sağlanmasını istemiyecek bir insan acaba bulunabilir mi?) Böyle eylemde bulunanı ise, bu, insanın bu yapısal olanağını gerçekleştiren bir insan yapar; yani onu etik kişi özelliklerine sahip bir insan kılar: dürüst bir insan, adil bir insan, saygılı bir insan...

Diğer yandan, böyle eylemde bulunmanın insan türüne sağladığı, insanın bu olanağının bilgisidir. Bu da, bu şekilde eylemde bulunan insanlar var olduğuna göre, insanlar bu şekilde de eylemde bulunabilirler, demektir. Bu ve bu gibi bilgilerden sonuçlar çıkarmak, kişilere ve eğitimcilere düşer.

Böyle eylemde bulunmanın insan(ların) dünyasına sağladıklarına gelince: böyle eylemde bulunma, bu dünyada anlam olgusunu yarataduruyor: insanlararası ilişkilerde insanların herbirine ve tümüne insan olarak olanaklarını aynı zamanda gerçekleştirebilmelerinin yolunu –: insanlık için bu olanağı– ancak ve ancak bu eylem tarzı açık tutuyor.

oo) Etik kişi değerlerini oluşturan kişi özelliklerinin gerçekliklerinde anlamı, başka bir deyişle b u özellikleri olan kişilerin insan dünyası için anlamı, bunların, belirli bir tarihsel anda yaşıyan insanların tümü için, insan olarak olanaklarını a y n ı z a m a n d a gerçekleştirebilme yolunu açık tutabilmenin önkoşulları olmalarıdır. Bir çağda böyle bir yolun az ya da çok açık tutulabilmesinin baş koşulu, bu özelliklere sahip kişiler, yani içinde bulundukları durumlarda doğru ya da değerli eylemler gerçekleştiren kişilerdir. Hatta, denebilir ki, eylemlerinde bu yolu açık tutabilme kaygısı, dolayısıyla özelliği, etik kişi özelliklerine s a h i p o l a n kişiyi, öyle gibi görünenlerden ayıran ana özelliklerinden birini oluşturuyor.

Bu özelliklere sahip kişilerin tür olarak insan için sağladıkları, bu kişi özelliklerinin iki çeşit bilgisidir: a) insanlarla ilişkilerinde bu kişiler, bu özelliklerin neliğinin doğrudan doğruya bilgisini, dolaylı olarak ta etik ilişkilerinde insanların bu eylem olanaklarının bilgisini –bu felsefî bilgileri– edindiğimiz nesneyi oluştururlar; b) görebilecek duruma gelmiş olana da, etik ilişkilerde insan

olmanın ilk elden bilgisini ve yaşamda etik kişi olabilirliğinin bilgisini sağlarlar. Bu ilk elden bilginin açtığı görme olanakları ve kaynaklık ettiği inançlar ise, ayrıca üzerinde durulması gereken konulardır.

Bu etik özelliklerin, onlara sahip olanlara "sağladığına" gelince: bu, insanlararası ilişkilerde insan olmanın bilincinden başka bir şey olmasa gerek.

Böyle özelliklere sahip kişilerle ilişkide olana sağladıkları ise, diğer koşullar yerine geldiğinde, belirli değerlilik yaşantılarını yaşatmasıdır: sevgi, saygı, güven ve bu gibi yaşantıları.

ooo) Bu değerlilik yaşantılarının bazı kişilerce yaşanmasının insan için anlamı, etik ilişkinin en tam şekilde gerçeklik kazanmasını sağlamalarında: yani insanı, insan türünü kendi gözünde değerli kılan, değer olgusunu yaratan tüm olanaklarının birlikte, zorunlu olarak gerçekleştiği tek insanlararası ilişki türü olmalarında; böylece de insanın bu yaşantı olanaklarının bilgisinin edinildiği gerçekliği oluşturmalarında bulunur. Özellikle yazın yapıtlarıyla ortaya konuyor bu bilgi. Temelini iki etik kişinin süreli ilişkisinde bulan böyle yaşantı olanaklarını anlatarak tanıtan yapıtları insanlar, yüzyıllar boyu imrenerek okuyor.

Bu yaşantıların insanların dünyası için anlamı, onların diğer yaşantılara göre özelliklerinde, dolayısıyla bunları yaşıyanlara sağladıklarında bulunur. Bunlar, karşılığı olan, kuruntu olmıyan, tarihselliklerinde süresiz, herbir illşkideki eşsizliklerinde eşdeğerli, aynı anda yaşanırken birbirleriyle çekişmiyen-çatışmıyan yaşantılardır.

Bu gibi özelliklere sahip tek yaşantılar olan bu yaşantıları kişiler, yaşamakla deneyimini –nasıl birer yaşantı olduklarının bilgisini– ediniyor. Bu deneyim de değerlerin bilgisinden kaynaklandığından, çok defa, onu yaşıyana, kişi olarak olanaklarını –bilme ve yapma olanaklarını– geliştirme yolunu açıyor: kişiye, içinde bulunduğu koşullarda değerli eylemlerde bulunma gücünü sağlıyor.

Kendisi için yaşandıkları insana bu yaşantıların sağladığı ise, daha önce belirttiğim gibi, ona insan olmanın alabileceği tek karşılığı oluşturuyor –bir kişinin yaşamı boyunca almaması da olası olan karşılığı.

*

Şimdi etik değerlerin değerini insana ve insanlara bu ve bu gibi sağladıkları, anlamını ise bu sağladıklarının bilgisi oluşturuyorsa; bu bilgiye sahip olmıyan kişilere insanlararası ilişkilerde bu değerlerin "anlamsız" görünmesi ve eylemlerinde istediklerini belirliyen ana amaçları böyle bilgilerin oluşturmaması doğal olur.

Bu değerlerin değerinin bilgisinden oluşan anlamlarını bilenlerin ise, içinde bulundukları değişik koşullarda insanlarla ilişkilerinde insanın bu olanaklarını gerçekleştirmeyi ve genişletmeyi amaç edinmeleri –anlamdışı insan dünyasına anlam katmada payları olmasını istemeleri– beklenebilir bir şey olur.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
	I - VII
ETİK İLİŞKİ	**1 - 166**
GİRİŞ	3 - 14
1. Etik İlişkinin Özelliği	3
2. Etik İlişkinin Çeşitlemeleri ve Eylem	12
/KİŞİ İLE KİŞİ İLİŞKİSİNDE EYLEM	15 - 77
1. Değerlendirme	16 - 37
a) Bir bilme etkinliği olarak değerlendirme	16
b) Diğer değerlendirme tarzları	17
c) Doğru değerlendirmenin koşulları	20
2. Yaşantı	37 - 55
a) Benin belirlediği yaşantı	40
b) Değerlilik yaşantısının belirlenmesi: inançların belirlemesi	45
c) Değerler ve değerlilik yaşantısı	53
3. Yapma	55 - 77
a) İsteme veya amaç	56
b) Karar verme veya hedef	65
c) Gerçekleştirme veya davranış	69
//EYLEM VE ETİK EYLEM	78 - 81
///BİR DURUM KARŞISINDA EYLEM	82 - 123
1. Değerlendirme	85 - 99
a) Bir ilgi kurma etkinliği olarak değerlendirme	87
b) Diğer durum değerlendirmede tarzları	93

2. Tutum 99 - 106
a) Değerlendirenin kendi koşullarının belirlediği tutum 101
b) İnançların belirlediği tutum 102
3. Yapma. 106 - 123
a) İstenenin saptanması 108
b) Yapılması gerekenin belirlenmesi 110
c) Yapılanın belirlenmesi 115
i) Yapılabilir olanın belirlenmesi 115
ii) Gerçekleştirme 116
////ETİK İLİŞKİDE YARGIÇ 124 - 148
1. Seyirci ve Yargıç 125 - 127
2. Yargıcın Eylemi. 127 - 143
a) Bilgilenme 128
b) Yargılama 129
c) Karar verme 135
3. Pozitif Hukukun Sınırlamaları İçinde Yargıç 143 - 148
/////KENDİYLE İLİŞKİSİNDE KİŞİ 149 - 166
1. Kendi Gözünde Kişi. 149 - 164
a) Bir eylemi karşısında kişi 150
b) Kendi karşısında kişi 156
2. Kendiyle Kişi 164 - 166

ETİK DEĞERLER. 167 - 192
/DEĞERLER GENELLİKLE 169 - 172
//ETİK DEĞERLER 173 - 180
a) Etik kişi değerleri 174
b) Etik ilişki değerleri. 176
///ETİK DEĞER VE ETİK DEĞERLER 181 - 184
////DEĞERLİLİK VE ANLAM 185 - 192

İoanna Kuçuradi
İstanbul, 1936

Bu *Etik* ilk yayımlandığı sıralarda, etik sorunlarla uğraşmak bugün olduğu gibi moda değildi. Geçen yirmi-yirmibeş yılda etik, felsefede en çok uğraşılan alanlardan biri oldu, çeşitli meslek etikleri dünyada da bizde de bir patlama gösterdi.

Ne var ki, dünyadaki siyasal ve bilimsel gelişmelerin yarattığı gereksinimlerden dolayı, "etik"le çok uğraşılmakla birlikte, etiğe bakış değişmemiştir. Etik bugün de bir normlar alanı olarak görülmekte ve ondan, bize yaşarken ne yapmamız gerektiğini söylemesi beklenmektedir.

İoanna Kuçuradi'nın *Etiği* ise, insanların başka insanlarla ve kendileriyle ilişkilerine ve bu ilişkilerde eylemde bulunurken karşılaşılan değer sorunlarına, bu arada da normlara ilişkin sorunlara bir ışık tutma girişimidir. Birkaç yoldan ortaya koymaya çalıştığı şey, yaşarken doğru ya da değerli eylemde bulunabilmenin bir bilgi sorunu olduğu, birkaç çeşitten bilgiye bağlı bir sorun olduğudur.

Baskı: METEKSAN Anonim Şirketi, Ankara